

www.MinisterieVanPropaganda.org

De systemecrisis

Marxistische Studies

2008 - nr. 84 - Oriëntaandelijks tijdschrift - oktober-december - Bureau van afgifte Brussel X - P50869

MS

De systeemcrisis

€ 2,3
/

MS

Omslag: EPO
Coverfoto [gebouw]: © Rodica Nelson - Fotolia.com
Opmaak: EPO
Druk: Drukkerij EPO
www.drukkerij-epo.be

Redactieadres
Instituut voor Marxistische Studies,
Kazernestraat 68, 1000 Brussel, België
Tel: +32 (0)2 504 01 44 Fax: +32 (0)2 513 98 31
E-mail: imast@marx.be
Website: <http://www.marx.be>

Hoofdredacteur: Herwig Lerouge
Marxistische Studies
is een uitgave van het Instituut voor Marxistische Studies (IMAST vzw)
Kazernestraat 68, 1000 Brussel
Dit nummer kwam tot stand in samenwerking met vzw IKOVE
© Auteurs en IMAST vzw
Overname en vertaling van bijdragen uit dit tijdschrift is mogelijk
na toestemming van de auteurs.

Trefwoorden:
economische crisis, financiële crisis,
privatisering, nationalisatie, *subprime*-crisis

Verantwoordelijke uitgever:
Maria McGavigan, Kazernestraat 68, 1000 Brussel

Inhoud

Herwig Lerouge

Marx voor de Nobelprijs economie	7
---	---

Jo Cottenier en Henri Houben

De systeemcrisis	11
De wereldeconomie loopt al vast in 1973.....	12
Een lange, vertraagde overproductiecrisis	14
De Amerikaanse gids leidt ons naar de ineenstorting.....	15
De Europese Unie wil de VS inhalen	24
De bubbeleconomie kan de crisis niet wegvegen	25
Het is niet afgelopen	28
Het einde van de hegemonie van de VS?	29
Een systeemcrisis vraagt om een systeemoplossing.....	32

Herwig Lerouge

Staatstussenkomst: terug van nooit weggeweest	35
De Europese Ronde Tafel wil minder staat.....	37
Hier met de poen	39
Met de vrije markt niets te maken	43
De staten hebben macht niet verloren, maar gebruikt in het belang van het grootkapitaal	44
De Société Générale opent een nieuw filiaal.....	46
Het parlement dat met zijn geld stemt.....	48
Zo snel mogelijk terug naar de privé-groepen	49
Er zijn nationalisaties en nationalisaties	51
Socialisme voor de rijken?	54
Voor een echte openbare bank.....	56

François Ferrara

Marx en de subprime-crisis	61
Krediet en schuldenlast.....	61
De schuldenlast van de Amerikaanse gezinnen	63
Het spaargeld van de Amerikaanse werkers	64
De Amerikaanse handelsbalans	65
De Europese schuldenlast	66
Marx en het krediet	68
Bijkomende toe-eigening van meerwaarde	69

De geldschepping.....	71
De geldsoorten.....	71
Hoe wordt geld geschapen?	73
De grenzen van het systeem	76
Herfinanciering. Wat betekent dat?	78
Geldschepping = plundering van de werkers	78
Waar gaat al dat geld naartoe?	79
De openbare schuld.....	80
Marx en het geld.....	81
De <i>subprime</i> -lening of de onteigening van de werker	84
Wat is een <i>subprime</i> -lening?	84
Oorsprong van de leningen.....	85
De effectisering van schulden	87

Boeken

Peter Mertens

Kris Merckx: *Dokter van het volk* 91

Pol De Vos

Noam Chomsky: *Mislukte Staten. Machtsmisbruik en de aanslag op de democratie* 95

Herwig Lerouge

Eric De Mildt en Hilde Pauwels: *Fabriekswerk* 97

Marx voor de Nobelprijs economie

In 1997 schreef de Britse econoom John Cassidy in *The New Yorker* dat een vriend bankier op Wall Street hem bezworen had: 'Er ligt een Nobelprijs klaar voor de econoom die Marx weer tot leven wekt. Ik ben er zeker van dat hij de beste kijk biedt op het kapitalisme.' Cassidy dacht dat hij een grapje maakte. Hijzelf had economie gestudeerd in Oxford in de jaren tachtig. 'Daar waren onze proffen het eens met Keynes dat Marx' economische theorieën "gecompliceerde hocus-pocus" waren.'¹ Niet dus.

Cassidy's vriend heeft veel te laat gelijk gekregen. Pas vandaag herontdekken talrijke economen en politici Karl Marx. De grote Duitse krant *Frankfurter Rundschau* titelde over 'Het failliet van het kapitalisme' en citeerde daaronder hele passages uit *Het Communistisch Manifest*. Zelfs de Duitse Minister van Financiën Peer Steinbrück zei in *Der Spiegel*: 'Men moet toegeven dat bepaalde delen van de marxistische theorie toch niet zo verkeerd zijn.' *Het Kapitaal*, Marx' levenswerk 'verkoopt als nooit tevoren, vooral bij economen en professionals uit de financiële wereld'.

Marx zag de vernietigende kracht van het kapitalisme al in de negentiende eeuw. Nu de grootse crisis sinds 1929 dreigt, blijken zijn analyses opnieuw brandend actueel.

Economist Henri Houben baseert zijn analyses al twintig jaar op het werk van Marx. In 1994 besprak hij in nummer 22 van *Marxistische Studies* het Eerste Deel van het *Het Kapitaal*.²

Na de vorige crisis van 2001, waarschuwde hij: 'De elementen die een veralgemeende toestand van uitzichtloosheid kunnen ontketenen, sta-

1 http://www.newyorker.com/archive/1997/10/20/1997_10_20_248_TNY_CARDS_000379653.

2 www.marx.be/NL/cgi/email.php?action=select&id=20.

pelen zich op. Enerzijds drijven de kapitalisten de productie op door onophoudelijk nieuwe productiecapaciteit te scheppen. Anderzijds beperken ze de consumptie. Wat uiteraard de potentiële overproductie verergert. Op deze basis ontwikkelt de financiële sector zich mateloos en is hij niet langer in overeenstemming met de realiteit van de productie. (...) De huidige economische crisis begon in 1973 met een aanzienlijke productiedaling. Sindsdien kennen we een lange periode van economische stagnatie (...) Al die tijd slaagt de burgerij er niet in gepaste oplossingen te vinden om eruit te geraken.³

In nr. 74 van 2007 beschreef hij in *Een marxistische analyse van de huidige globalisering* de meest recente van deze schijnoplossingen: 'De consumptie van de Amerikaanse huishoudens wordt in een opgaande spiraal gehouden. (...) De totale schuld van de huishoudens bedraagt het equivalent van 92 % van het BNP. Meer dan twee keer zo hoog als aan de vooravond van de crash in 1929. (...) Zolang de schuldeisers (onder meer de banken) blijven denken dat ze zullen terugbetaald worden, is er geen probleem. Maar wat als zich een schok voor doet en als er ongerustheid heerst? Het gevolg zal een nooit geziene monetaire crisis zijn, een financiële crisis en een crisis *tout court*.'

Hij verklaarde de overdreven ontwikkeling van de financiële sector 'Sinds tien jaar wordt de economische groei aangezwengeld door de consumptie van de Amerikaanse huisgezinnen. Maar deze geven hun geld uit op basis van de stijging van hun vermogen dat vooral in aandelen zit. In de Verenigde Staten mag men zijn financiële activa in pand geven om een lening te krijgen voor een consumptieartikel (een huis, een wagen, ...). Op deze manier zijn de uitgaven van de bevolking sneller gestegen dan de beschikbare inkomsten. Een dergelijke situatie kan niet blijven duren. Als er een krach komt, zal de waarde van de waarborgen afbrokkelen terwijl de schulden blijven bestaan.' 'Zolang de schuldeisers (onder meer de banken) blijven denken dat ze zullen terugbetaald worden, is er geen probleem. Maar wat als zich een schok voor doet en als er ongerustheid heerst? (...) De uitzinnige groei van de financiële markten verzwakt het systeem, maakt het kwetsbaarder op economisch vlak. (...) Er dreigt een beurskrach. Die zou erger zijn dan in 1929 want de inzet, de bedragen, en de bedrijven, zijn veel belangrijker dan toen.'

3 Henri Houben, 'Stellingen over de imperialistische globalisering' in *Marxistische Studies* nr. 55, 2001, p. 7-45

In dit nummer brengen François Ferrara, Henri Houben en Jo Cottenier een marxistische analyse van de huidige systeemcrisis van het kapitalisme. Ferrara licht de marxistische theorie over de rol van het krediet in het kapitalisme toe en past haar toe op de huidige financiële crisis.

De auteurs beperken zich niet tot analyseren, maar geven ook de aanzet voor een vernieuwd debat over het marxistische alternatief: het socialisme. Want dat is nu net het deel van Marx zijn werk waarover de herontdekkers het liefst niet spreken. Onder de titel *Dag, bent u daar weer Dr. Marx?*, schrijft Elsbeth Etty, hoogleraar, journaliste bij het prestigieuze *NRC Handelsblad* en... voormalig lid van de Nederlandse Communistische Partij: 'Marx' actualiteit ligt niet in propaganda voor het socialisme, maar in zijn analyse van het kapitalisme.' De les die we volgens Etty uit het werk van Marx zouden moeten trekken is 'de noodzaak van strenge regulering van de kapitaalmarkten. Te lang is de financiële wereld gevrijwaard van voldoende toezicht en regulering, met alle risico's van dien voor de sociale stabiliteit.'⁴

Marx als redder van het kapitalisme als het ware. Dat is nu net wat Lenin, die andere verguisde marxist al zei: 'Met de leer van Marx gebeurt nu hetzelfde wat in de geschiedenis meer dan eens is gebeurd met de leerstellingen van revolutionaire denkers en leiders van de onderdrukte klassen in hun strijd voor de bevrijding. (Ze) werden bij hun leven voortdurend vervolgd door de onderdrukkende klassen, die hun leer met (...) de woedendste haat en een teugelloze leugen- en lastercampagne bejegenden. Na hun dood worden pogingen gedaan hen in onschadelijke afgodsbeeldjes te veranderen, hen als het ware heilig te verklaren en hun naam een zekere wijding te verlenen tot "vertroosting" van de onderdrukte klassen en om hen daarmee beet te nemen, terwijl hun revolutionaire leer van haar inhoud en van haar revolutionaire scherpte wordt ontdaan. Bij een dergelijke "bewerking" van het marxisme ontmoeten elkaar thans de bourgeoisie en de opportunisten in de arbeidersbeweging. Zij vergeten, verdoezelen en verminken de revolutionaire kant van de leer, haar revolutionaire geest. Wat voor de bourgeoisie aanvaardbaar is of aanvaardbaar schijnt, wordt op de voorgrond geschoven en hemelhoog geprezen.'⁵

Hetzelfde lot is de marxistische stellingen over de rol van de overheid beschoren. In mijn bijdrage *Staatsinterventie: terug van nooit weg-*

4 http://www.nrcnext.nl/opinie/article2014023.ece/Dag,_bent_u_daar_weer_Dr._Marx.

5 Lenin, *Staat en revolutie*. <http://www.marxists.org/nederlands/lenin/1917/staat-revolutie/ch01.htm>.

geweest wordt de oorverdovende kritiek op de 'fanaten van de vrije markt' onder de loupe genomen. Vandaag nationaliseren en pompen zelfs de ferventste neoliberalen geld in de banksector. Het financieel tijdschrift *Trends*, schrijft: 'De USSR bestaat nog en staat vandaag voluit voor de United States of Sovjet Republics. De kameraden Bush, Paulson en Bernanke heten u welkom. (...) De redding van Wall Street is een soort van "socialisme voor de rijken", want Joe Sixpack moet borg staan voor de kapitaalkrachtigen die de obligaties van bijvoorbeeld Fannie & Freddie in handen hebben.'

De huidige nationalisaties hebben met socialisme niets te maken. Maar ze stellen wel de vraag naar het nut van het kapitalisme. Ze wijzen in de richting van de noodzakelijke onteigening van het grootkapitaal. De huidige crisis toont dat de banksector te belangrijk is voor de economie om hem te laten afhangen van obsessioneel winstbejag. De spaarcenten van de gewone mensen en de kredietverlening dienen gered te worden. Maar dat gebeurt het best door een banksector met openbare middelen, een 'echte openbare bank'. Dat verandert nog niets aan de eigendom van de aandelen die in handen zijn van aandeelhouders. Maar zo kan het bewustzijn groeien dat een andere maatschappij mogelijk is, een andere economie, waar de maatschappelijke rijkdom door en ten dienste van de collectiviteit wordt beheerd. En dat was de essentie van de leer van Marx die zelf stelde: 'Voor mij wilden de filosofen alleen de wereld begrijpen, ik wil hem ook veranderen.'

Moge dit nummer bijdragen om velen aan te zetten Marx te (her) ontdekken. De echte dan wel.

20 november 2008

De systeemcrisis

September 2008 zal wellicht even hard blijven nazinderen als september 2001. Na de aanslag op de Twin Towers trok Amerika ten oorlog. Na de *meltdown* van de financiële reuzen van Wall Street ligt de krijger gevloerd op het tapijt. De Amerikaanse bevolking vraagt zich na de schokgolf van september bezorgd af: hoe ziet de toekomst eruit? Anderhalf miljoen gezinnen hebben hun huis verloren. Het spaargeld, de baan en het pensioen zijn in gevaar. De koopkracht stond al zwaar onder druk; wordt het nog erger?

Wanneer banken als Fortis en Dexia eronderdoor gaan, wanneer over de hele wereld banken genationaliseerd worden en de beurzen de ene val na de andere meemaken, dan weet iedereen dat er iets ernstigs aan de hand is. Maar hoe ernstig? Is deze crisis anders, ernstiger dan de vorige crisissen?

Volgens het Internationaal Muntfonds is de huidige crash alleen te vergelijken met die van 1929. Toen volgde na de crash een jarenlange diepe depressie: veel bedrijven werden gesloten, de werkloosheid was spectaculair hoog, de lonen daalden, de armoede steeg. De communisten wonnen in de crisisjaren aanhang. Maar de fascisten wonnen er nog méér. Het was de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog.

Zal de huidige crisis even ingrijpende gevolgen hebben? Of slaagt men erin alles weer onder controle te krijgen? De staten zijn opeens terug van weggeweest. Zal dat volstaan om de schok op te vangen? Nu willen zelfs de grootste liberalen dat er meer regulering komt van de financiële markten. Maar gaat het alleen maar om een financiële crisis, die kan bezworen worden met betere controle op het reilen en zeilen van de banksector? Of is er meer aan de hand?

Het antwoord op deze vragen vereist een inzicht in de oorsprong van de huidige crisis. En daarvoor moeten we de draad heel wat jaren geleden opnemen.

De wereldeconomie loopt al vast in 1973

De VS waren als onbetwiste wereldmacht uit de Tweede Wereldoorlog gekomen. Ze verzilverden die machtspositie door van de dollar dé wereldmunt te maken. Alleen de dollar kon ingewisseld worden in goud en de andere munten volgden een vaste wisselkoers tegenover die dollar. Dat alles werd bekrachtigd in de akkoorden van Bretton Woods (1944).

De VS gebruikten die machtspositie om de opmars van het communisme te keren. Ze sprongen kwistig om met hun geld en de dollarpers draaide op volle toeren. Het dure Marshall-plan moest in West-Europa een dam opwerpen tegen de Sovjet-Unie en er het binnenlands verzet klein houden. In Zuidoost-Azië lanceerden de VS een gelijkaardig hulpplan voor Korea en Taiwan. Het militaire apparaat dat was opgebouwd in de strijd tegen de nazi's, werd geperfectioneerd in de strijd tegen het communisme. De VS voerden oorlogen tegen de 'communistische dreiging' in Korea (1950-1953) en Vietnam (1959-1975). Ze steunden ook hun zionistische bondgenoot in het Midden-Oosten tijdens de Zesdaagse Oorlog van 1967 en de Yom Kippoorlog van 1973.

De Amerikaanse koude oorlogseconomie stimuleerde de snelle economische groei, maar was tegelijk al een factor van onevenwicht.

Ook in de *golden sixties* kende de industriële productiviteit een snelle groei. Bij de verdeling van de opbrengsten hielden kapitaal en arbeid elkaar in evenwicht. Of anders bekeken, de lonen stegen even snel als de productiviteit. De verdeling van het nationale inkomen (in procent voor arbeid en kapitaal) bleef stabiel. Dat gebeurde niet zonder slag of stoot. Zo was er de grote staking van 1960-61, de laatste algemene staking van lange duur in België. Toen al waren er plannen om de sociale zekerheid terug te schroeven. Die sociale zekerheid had het kapitaal na de oorlog moeten toestaan 'om erger te voorkomen'.

Op het einde van de jaren 60 kwam er een einde aan deze lange periode van relatief grote en stabiele groei. De snelle productiviteitsgroei nam af, de productiecapaciteit werd niet meer volledig benut. De investeringen bleven onderbenut, de winstvoet daalde. De markten raakten oververzadigd, er waren duidelijke tekenen dat er een crisis van overproductie op til was. Dat rijpingsproces kwam bruusk tot ontplofing toen de OPEC-landen in 1973 de olieprijs verviervoudigden. Die steeg van twee naar negen dollar per vat. De OPEC reageerde zo op de Amerikaanse steun aan Israël tijdens de Yom Kippoorlog. In 1979

volgde een tweede olieschok: de prijs van een vat steeg van 13 naar 26 dollar en in 1982 bedroeg hij al 32 dollar.

Er leven twee visies over de crisis die begon in 1973. Was zij alleen een gevolg van de olieprijs, van een externe factor dus, opgelegd door een front van olieproducenten? Of stak de olieschok alleen maar het vuur aan de lont? Volgens deze laatste visie was de groei van de wereld-economie in 1973 al vastgelopen, als gevolg van de interne wetmatigheden van het kapitalisme. En dat proces was al honderd jaar eerder beschreven door Karl Marx.

Karl Marx bracht een inzicht in de economische wetmatigheden van het kapitalisme. Hij maakte duidelijk waarom die wetmatigheden onvermijdelijk naar crisissen van overproductie leiden. Er ligt namelijk een fundamentele tegenstelling aan de basis van de kapitalistische economie: de productiemiddelen (fabrieken, grondstoffen) zijn privébezit, terwijl de productie zelf meer en meer sociaal verloopt. Dat is vandaag nog duizend keer meer het geval dan in de tijd van Marx. Ontzaglijke productieapparaten, die vaak gespreid zijn over de hele wereld, worden bestuurd volgens de belangen van een heel kleine groep kapitaalbezitters. De enige planning is die om de concurrentie kapot te krijgen. Daarvoor komt het erop aan meer winst op te strijken dan de concurrenten, altijd maar meer kapitaal te accumuleren (opeen te stapelen). Want door meer en sneller te investeren hoopt iedereen in deze wedloop dat hij markten kan veroveren op zijn concurrenten. Maar daarvoor moet hij de productiekosten verlagen (lagere lonen) en voortdurend rationaliseren om meer te kunnen produceren met minder arbeidskrachten. Dat proces leidt onvermijdelijk tot crisissen van overproductie omdat er een tegenstelling groeit tussen de productiecapaciteit en de koopkracht van de bevolking.

Zoals Marx het samenvatte: 'De ultieme oorzaak van elke echte crisis blijft altijd de armoede en de beperking van de consumptie van de massa, tegenover de tendens van de kapitalistische productie de productiekrachten te ontwikkelen alsof die maar één limiet hebben: de absolute consumptiecapaciteit van de maatschappij.'¹

Dat is de uitkomst van de maatschappelijke chaos waarin alleen de wet van maximale winst geldt. De productie wordt helemaal niet georganiseerd om te voldoen aan de algemeen maatschappelijke noden.

1 Karl Marx, *Le Capital*, Boek 3, Deel 2, Éditions sociales, Parijs, 1970, p. 145.

Een lange, vertraagde overproductiecrisis

Bij elke ernstige terugval zoekt het kapitaal zijn eigen oplossingen en het kan daarbij rekenen op hulp van en begeleiding door de staat. Volgens de klassieke remedie gaat de crisis gepaard met de vernietiging van een stuk van de productiecapaciteit, door sluitingen en rationalisaties. De prijzen dalen en ook de lonen worden naar beneden gedrukt. De zwakste concurrenten verdwijnen of worden opgeslorpt door de sterkere. Door dat alles wordt de productiecapaciteit weer aangepast aan de vraag. De winstvoet wordt terug opgeschroefd, er komen nieuwe investeringen: er kan een nieuwe cyclus starten. Zoals Marx het beschreef verloopt dat proces van groei, stilstand, crisis en herstel over een korte periode van vijf à zeven jaar: de conjunctuurcyclus.

Maar deze keer is er meer aan de hand dan een 'gewone' conjunctuurdip. We beleefden in België een lange, bijna ononderbroken reeks van crisisplannen en saneringsoperaties. De lange periode van sterke groei tussen 1950 en 1970 werd gevolgd door een lange periode van crisis. Die sleept zich tot vandaag voort. Sinds 1973 is er een wisselend conjunctuurverloop maar de toppen zijn zwak en de dalen zijn diep. Zulke lange periode van crises is al eerder voorgekomen. De eerste keer na 1873, toen de sterkste economische landen in een eerste zware crisis terechtkwamen. Dat leidde tot massale export van kapitaal en tot een strijd voor de verdeling van de kolonies, die uiteindelijk uitmondde in de Eerste Wereldoorlog. Het was de beginperiode van wat Lenin 'het imperialisme' noemde: een fase – de laatste – van het kapitalisme met als belangrijkste kenmerken de fusie van bank- en industrieel kapitaal, en de verdeling van de hele wereld in wingewesten.

De tweede grote periode van structurele crisis volgde na de crash van 1929 en zou uitlopen op de Tweede Wereldoorlog. Sinds 1973 zijn we in de derde structurele crisis verzeild geraakt, maar die krijgt een bijzonder verloop.

Al vanaf 1975 kwamen in België de eerste saneringen. Vier 'nationale sectoren' – de mijnen, de staalsector, de textiel- en de glasindustrie – kregen een afbouwbegeleiding door de staat, een tijdelijke nationalisatie van de staalsector inclusief. In 1981 nam de regering Martens I een tweede grote 'saneringsbocht' om het mes te zetten in de lonen en de sociale sector. Die bocht werd mee voorbereid door ACV-voorzitter Jef Houhuys tijdens geheime gesprekken in het dorpje Poupehan. De Belgische frank devalueerde en er werden drie indexaanpassingen overgeslagen. De af-

bouw van de sociale zekerheid en van de werkloosheidsverzekering kreeg vaart, ondanks nationale stakingsdagen en betogingen: tegen de loon- en indexafbraak, tegen de besnoeiingen in de sociale zekerheid. Tot het einde van de jaren 80 waren er grote stakingen en betogingen tegen de sluitingen in de staalsector en van de koolmijnen. Het zou tot 1989 duren eer er sprake was van enige opleving maar in 1991 was die al voorbij.

Vanaf 1985 nam de Europese Gemeenschap de teugels over. Een lange reeks maatregelen werd uitgewerkt: de eenheidsmarkt in 1990, het verdrag van Maastricht in 1991 (met de eenheidsmunt), de richtlijnen voor liberalisering van de openbare sectoren in de jaren 90, de strategie van Lissabon in 2000. De belangrijkste strijdbewegingen daartegen in België waren de grote stakingsgolf tegen het 'globaal plan' in 1993 en de stakingen tegen het generatiepact in 2005.

In al deze Europese maatregelen staat de Amerikaanse concurrent model. Dat is niet toevallig. Vanaf het begin van de crisis in 1973 is de Amerikaanse supermacht een zware stempel blijven drukken op de wereldeconomie. En dat was nog meer het geval vanaf 1980, toen de meest rechtse en agressieve fractie van de Amerikaanse bourgeoisie aan de macht kwam onder aanvoering van president Reagan. Dertig jaar lang zette deze fractie de wereldeconomie naar de hand van de grootste kapitaalbezitters in de VS. Het kwam tot een aantal ingrijpende maatregelen die het verloop van de crisis op wereldvlak zwaar zouden beïnvloeden. Door sommige maatregelen werd de crisis afgewenteld op andere landen. Andere maatregelen hebben de crisis tijdelijk getemperd en de wereldeconomie kunstmatig opgepept. Zo kreeg de uitgerekte structurele crisis een grillig verloop. De remedies van de VS om de crisis af te wenden liggen aan de basis van de financiële ineenstorting vandaag. Een kort overzicht van die remedies brengt ook een beter inzicht in de ernst van de crisis en maakt duidelijk waarom er op dit moment geen andere uitwegen zijn voor de uitgestelde crisis van overproductie dan massale vernietiging van kapitaal.

De Amerikaanse gids leidt ons naar de ineenstorting

Op het einde van de jaren 60 werd de Amerikaanse positie belaagd door twee rivalen, Europa en Japan, die uit hun as waren herrezen. In die jaren raakte het Amerikaanse imperium ook verstrikt in de onafhankelijkheidsoorlog van Vietnam, Laos en Cambodja. De wapenwedloop met de Sovjet-Unie was peperduur. De dollarkraan bleef lopen en dollars be-

landden massaal in Europese banken (de eurodollars). Bij de start van Bretton Woods in 1944 bezat de Amerikaanse centrale bank nog 60% van de wereldgoudreserves. Nu de Europese centrale banken massaal dollars begonnen om te zetten in goud – een tweede *goldrush*, als het ware – daalde dat aandeel al snel tot nog maar 15%. Waarop de Amerikaanse president Nixon in 1971 eenzijdig besloot de dollar los te koppelen van het goud. Twee jaar later werd ook het systeem van de vaste wisselkoersen opgegeven en ging de dollar zweven. Tot 1979 daalde hij in waarde. Dan ging het duo Volcker-Reagan een andere koers varen.

Het loslaten van Bretton Woods gaf de VS meer manoeuvreerruimte want de dollar kon niet meer gesanctioneerd worden door het opvragen van de Amerikaanse goudreserves. De dollar was meer dan ooit de wereldmunt, maar de Amerikaanse regering kon nu vrij de koers ervan manipuleren. Zij zou daar tot op vandaag gretig gebruik van maken.

Dertig jaar lang zwengelden de VS de financiële markten in de wereld aan. Als hefboom daarvoor gebruikten ze een driepikkel: de dollar, het krediet en de speculatie. Dat leidde tot een enorme aangroei van die financiële markten. In 1980 werd de waarde van de financiële producten even hoog geschat als het globale wereld binnenlands product (wbp). In 1993 was die waarde al dubbel zo groot. En eind 2005 was zij al meer dan drie keer zo groot: 316% van het wbp. Schuldobligaties van regeringen en privépersonen namen in de periode 2000-2004 meer dan de helft van die aangroei voor hun rekening. Dat toont de groeiende rol van schuld en *leverage*² als drijfkracht in dat proces.³

In 2004 bedroeg de dagelijkse handel van derivaten⁴ 5.700 miljard dollar terwijl de dagelijkse omzet van de deviezenhandel 1.900 miljard dollar bedroeg. Samen 7.600 miljard dollar per dag. Dat is meer dan de jaarlijkse waarde van de uitvoer.⁵

2 *Leveraged buyout* is een financieringsmethode waarbij de overname van een bedrijf voornamelijk berust op geleend geld dat later door het overgenomen bedrijf moet worden terugbetaald. Op deze manier kunnen investeerders een bedrijf overnemen met een minimale inzet van eigen kapitaal. Het nadeel is dat het overgenomen bedrijf opgezadeld wordt met grote schulden.

3 McKinsey Global Institute, 2006.

4 Financiële derivaten zijn beleggingsinstrumenten die hun waarde ontleen aan de waarde van een ander goed. Het ander goed wordt in het jargon de onderliggende waarde genoemd. De voornaamste soorten derivaten zijn *opties*, *futures*, *swaps* en *forwards*. *Opties*, *futures* en *forwards* zijn contracten voor aankoop van producten tegen een bepaalde prijs op een latere datum. Ze worden op hun beurt verhandeld en zijn voorwerp van speculatie.

5 Chandrasekhar, C. *Continuity or Change: Finance Capital in Developing Countries a Decade After*, 12-14 juli 2007

Hoe is dat fenomeen er gekomen? Om hun overwicht te behouden namen de VS in de jaren 80 een aantal pistes die elk de financiële bubbel hebben doen aanzwellen.

1.

In 1979 besloot de toenmalige gouverneur van de Amerikaanse nationale bank (Fed, gebruikelijke afkorting voor Federal Reserve), Paul Volcker, de intrestvoet bruusk op te trekken. Op enkele maanden tijd steeg die intrestvoet van 11 naar 22%. Een onwaarschijnlijke hoogte, en dat in volle crisisperiode nog wel! Dat het krediet vreselijk duur was, remde de economie nog verder af. Maar de Fed moest een keuze maken: de economie aanwakkeren of de hoge inflatie⁶ bestrijden. Die liep namelijk op tot om en bij de 10%. Onder de aanvoering van Reagan had een neoliberale club het Witte Huis veroverd. Het dogma van die club luidde: nul inflatie. Want door een inflatie van 10% verliezen kapitaalbezitters jaarlijks 10% van hun vermogen. Hoge inflatie is goed voor mensen met schulden. Die kunnen dan hun leningen afbetalen met geld dat minder waard is. Banken daarentegen zien hun uitstaande leningen 10% in waarde dalen. Voor Reagan en Volcker was de keuze snel gemaakt.⁷

Bij dat besluit speelde ook mee dat de schuld voor de hoge inflatie in de schoenen kon worden geschoven van de hoge lonen en de 'buitensporige' sociale voordelen. Kortom, de kapitaalbezitters wilden voorrang voor de strijd tegen de inflatie en ze kregen hun zin. En inderdaad, de inflatie daalde naar 2 à 3% op het einde van de jaren 80. Het was een eerste groot cadeau aan de Amerikaanse financiële wereld.

Maar de gevolgen waren navenant. De crisis werd er zwaar door aangewakkerd en bereikte een dieptepunt. Dat leidde wereldwijd tot reusachtige besparingsoperaties en herstructureringen. De grootste slachtoffers waren de grote schuldenaars. Die zagen hun rente drastisch stijgen. Het was een ramp voor de Latijns-Amerikaanse landen.

De westerse banken hadden geld geleend aan landen in de derde wereld, die maar al te graag een injectie zagen komen om hun industrie uit te bouwen. De VS vaarden daar wel bij: hun banken namen 40% van de leningen voor hun rekening en de Amerikaanse industrie kreeg heel wat bestellingen voor de uitrusting van de beginnende industrialisering in de derdewereldlanden. Tot de rente torenhoog begon te klim-

6 Inflatie is de stijging van het algemene prijspeil.

7 De politiek van Reagan was geïnspireerd door monetaristen als Milton Friedman, voor wie de monetaire orthodoxie het hoogste goed is.

men en de schuldenlanden meer aflossingen en rente moesten betalen dan ze uit hun export verdienden. In 1982 stond Mexico aan de rand van het failliet, in 1983 was Argentinië aan de beurt en in 1984 volgde Brazilië. Dat bracht natuurlijk ook de banksector in grote moeilijkheden maar het was tegelijk een buitenkans voor de VS om via het Internationaal Monetair Fonds drastische herstructureringsplannen op te leggen, die de economieën van landen in de derde wereld openstelden voor de Amerikaanse multinationals. In naam van de vrijhandel werden alle nationale beschermingsmuren afgebroken ten voordele van de transnationale ondernemingen.

Het besluit van Volcker om de intrestvoeten hoog op te trekken, bezorgde de dollar nieuwe aantrekkingskracht. De daling van de koers van de dollar werd gestopt en de hoge intrestvoeten trokken beleggers aan. En de weg was nu vrijgemaakt voor de twee andere poten van de driepikkel: het krediet en de speculatie.

2.

Het tweede grote cadeau aan de kapitaalbezitters was de belastinghervorming van Reagan, de *Economy Recovery Tax Act*. Die werd er in 1981 doorgedrukt. De aanslagvoet voor de hoogste inkomensschijf daalde in de jaren 80 van 70% naar 28%, deels onder Reagan, deels onder Clinton. Terwijl de inkomens van het rijkste procent Amerikanen in die periode met 50% stegen, daalde de gemiddelde belastingdruk voor die groep van 37% in 1979 naar 29% in 1990. Dat betekende een stijging van het inkomen na belastingen met 70%. Voor de 20% armsten daarentegen bleven inkomens en belastingdruk ongeveer stabiel. Het spreekt vanzelf dat de verdeling van het nationale inkomen daar grondig door gewijzigd werd, ten voordele van de allerrijksten. In 1980 verdiende het 1% rijksten 23 keer zoveel als het gemiddelde van de 20% armsten. In 1990 bedroeg die verhouding al 40 keer. Aangroei in inkomen betekende ook aangroei in vermogen.⁸ In 1980 bezat dit rijkste percent 30% van alle vermogens in de VS, en dat aandeel steeg snel tot ongeveer 38% aan het eind van de jaren 80.⁹ De 5%

8 Vermogen is wat de mensen bezitten: huizen, aandelen en obligaties, spaargeld, levensverzekering... Om de netto rijkdom te kennen moet je daarvan de schulden aftrekken, bijvoorbeeld een hypotheeklening of een autolening.

9 Daarna bleef het stabiel tot het einde van de jaren 90. Berekening van Henri Houben op basis van Edward Wolff, *The Increasing Inequality of Wealth in America*. Ter vergelijking, bij ons schat men het aandeel van de één procent rijksten op 25% van de totale privévermogens.

rijkste Amerikanen bezaten in 1998 59% van de rijkdom, dat is dus meer dan de overige 95%.

De filosofie van de *Economy Recovery Tax Act* wordt sinds de tijd van Reagan ook gretig door de Belgische liberalen verkondigd en door de Belgische regering toegepast: een lagere belastingdruk voor de rijken is een weldaad voor de economie, want dat spoort aan om te werken en te doen werken.¹⁰

De belastinghervorming van Reagan had belangrijke gevolgen voor de Amerikaanse economie. De consumptie van de rijkste bevolkingslagen werd dubbel opgeschroefd. Eén keer omdat ze over meer inkomen beschikten en een tweede keer omdat hun toegenomen bezittingen konden dienen als onderpand om leningen aan te gaan. Het aandeel van de privéconsumptie in het bbp¹¹ nam toe van 62% in 1980 naar 66% in 1990 en naar 68% in 2000. Het spiegelbeeld daarvan ziet men in de spaarquota van de Amerikaanse gezinnen. De 50% gezinnen met de laagste inkomens hadden altijd al amper genoeg om iets te sparen en toch daalde de hoeveelheid spaargeld dat jaarlijks opzij werd gelegd door alle gezinnen, van 8% van het bbp in 1980 naar 5% in 1990 en naar 1,5% in 2000. De privéschuld nam toe en dat werd nog aangewakkerd. De schulden van de Amerikaanse gezinnen bedroegen ongeveer 50% van het bbp in 1980, ze liepen op tot 65% in 1990, tot 75% in 2000 en tot 100% in 2007. De tweede pikkel van het drieluik was uitgezet.

Die reusachtige opstoot van het krediet bleef niet zonder gevolgen voor de wereldeconomie. De Amerikaanse consumptie, die goed is voor ongeveer 30% van de privéconsumptie in de wereld, stimuleerde de vraag naar producten over de hele wereld. De Amerikaanse transnationale ondernemingen zijn immers sinds de jaren 60 meer en meer gaan produceren in het buitenland: in Europa en in belastingvrije zones van lagelonenlanden. De stijgende consumptie deed dus ook de invoer stijgen. De Amerikaanse handelsbalans kreeg af te rekenen met een groeiend tekort.

De (door de hoge rentevoeten) gestegen koers van de dollar speelde daarbij een dubbele rol. De sterke dollar vergemakkelijkte de aankopen in het buitenland maar trok ook buitenlandse beleggers aan. Wat aan dollars naar het buitenland verdween voor de aankoop van consump-

10 De belastinghervormingen worden geïnspireerd door aanhangers van de aanbodeconomie zoals Arthur Laffer, vooral bekend om zijn curve die aantoonde dat boven een bepaalde belastingdruk de belastinginkomsten dalen, omdat het niet meer loont om te werken.

11 Het bruto binnenlands product of bbp is de totale waarde van alle in een land geproduceerde goederen en diensten gedurende één jaar.

tiegoederen werd als kapitaal terug belegd in Amerikaanse staatsobligaties en in Amerikaanse banken. De dollar stond garant voor het onderhouden van de overconsumptie van de rijken in de VS. Of anders uitgedrukt, de Amerikaanse economie werd onderhouden door het buitenland.

3.

Tegelijk speelde zich een cruciale evolutie af in het bedrijfsleven. Die kwam hierop neer: de bedrijven werken meer voor de beurs en de beurs krijgt een grotere greep op de bedrijven. De toon werd gezet door Jack Welch. In 1981 kwam Welch aan het hoofd te staan van General Electric, de elektronicagigant met 400.000 werknemers. De boodschap van Welch luidde: het eerste criterium voor een bedrijf is wat het de aandeelhouder opbrengt. Hij wilde van General Electric het meest competitieve bedrijf ter wereld maken, en hij had zo zijn eigen methoden om dat te realiseren. De eerste methode? Elk jaar de 10% minst competente personeelsleden afdanken. De tweede? Het bedrijf naast de industriële activiteit inkopen in de financiële wereld. Dat deed Welch via General Electric Capital. De winst van de groep verdubbelde van 1,5 miljard dollar in 1980 naar 4 miljard in 1990 en naar 7,3 miljard in 2000. De aandeelhouders jubelden.

Welch was zo succesrijk dat hij de norm werd in de VS en weldra in heel de westerse industriële wereld. Het rendement voor de aandeelhouders werd op voorhand vastgelegd, doorgaans op 15%, veel hoger dan de gemiddelde winstvoet. En die winstmarge werd al vooraf ingecalculeerd in de productiekost. De winstafname gebeurde niet achteraf maar op voorhand. Dat spoorde de bedrijven aan drastisch en permanent te snoeien en financiële risico's te nemen. Ze stortten zich in de financiële wereld, werkten op grote schaal met geleend geld en rekenen op het hefboomeffect.¹²

Vermits het rendement voor de aandeelhouders het ultieme criterium werd, werd de waarde van het bedrijf sindsdien afgemeten aan de beurswaarde. Hoe beter de winstverwachtingen, hoe hoger de beurskoers. En hoe hoger de beurskoers, hoe aantrekkelijker voor beleggers. De derde pikkel van het drieluik kreeg vorm.

In de VS concentreerde de industrie zich daardoor meer dan ooit op de hoogtechnologische producten en op de kernactiviteiten per bran-

12 Het hefboomeffect bestaat erin dat men schulden maakt om te investeren, waarbij men erop rekent dat de winst op de investering groter is dan de rentebetalingen.

che. Met andere woorden, op de meest winstgevende sectoren. De randactiviteiten werden uitbesteed en verhuisden dikwijls naar lage-loonlanden. Zo groeiden de Mexicaanse *maquiladoras*¹³ van een aantal van 620 in 1980 – goed voor 120.000 werknemers – naar 2.200 in 1992 – goed voor 500.000 werknemers. In 2006 waren het er al 2.800, met 1,2 miljoen tewerkgestelden. Een gelijkaardige groei vond plaats in landen als Maleisië, Singapore en Taiwan.

De Amerikaanse bedrijven zetten de norm. De financiële managementmethodes werden over de hele wereld gekopieerd. Vandaag hanteren heel wat monopolies de winstnorm van 15% om hun aandeelhouders tevreden te stellen en heel wat Europese en Japanse monopolies halen grotere winst uit financiële operaties dan uit industriële productie.

4.

Zo komen we bij de meest directe bron van de financiële ineenstorting van vandaag: de financiële deregulering en wildgroei.

Na de beurskrach van 1929 en het failliet van talloze banken toen, namen de VS een aantal maatregelen om herhaling te voorkomen. De *Glass-Steagall Act* van 1933 legde een scheiding op tussen gewone banken waar spaargeld op een rekening wordt gezet, en zakenbanken die op de beurs opereren en het beheer van fortuinen waarnemen. De *Glass-Steagall Act* legde ook het zogenaamde reglement Q op. Dat reglement moest verhinderen dat rentevoeten verschilden naargelang het vermogen van de cliënt. Want dan zouden commerciële banken rijke klanten lokken met hogere rentes en dat zou die banken in gevaar kunnen brengen.

Maar aan deze wettelijke beperkingen werd vanaf de jaren 60 stelselmatig geknabbeld en vanaf 1980 werden ze helemaal opgeborgen. Er ontstond een onbeperkt groeiende markt van 'afgeleide producten', financiële waardepapieren waarvan de koers wordt bepaald door andere activa. Dat leidde tot de meest ongewone constructies. Er konden obligaties gemaakt worden met om het even welk materiaal als onderpand, maar ook met schulden als onderpand. Het was een ware revolutie in de financiering van investeringen en van overnames. Men was niet meer afhankelijk van bankkredieten maar kon de operaties financieren door uitgifte van waardepapieren. Gespecialiseerde firma's

13 Maquiladores: assemblagefabrieken in Midden-Amerika waar men tegen lage lonen goederen produceert voor de Noord-Amerikaanse markt.

gingen zich toeleggen op uitgifte van deze papieren. Ten slotte werd – onder Clinton – ook elk onderscheid tussen financiële instellingen opgeheven. Het was de volledige deregulering. De andere landen volgden het Amerikaanse voorbeeld.

Er kwam een wildgroei van financiële producten, die zelf het voorwerp werden van speculatie. Dat nam zo'n omvang aan, dat de klassieke relatie tussen bankwezen en industrie er andere vormen door kreeg. Lenin beschrijft in zijn boek *Het Imperialisme* hoe de fusie van bankmonopolies en industriële monopolies het, wat toen het financierskapitaal werd genoemd, doet ontstaan. Hij beschrijft de verstrengeling van eigendom en belangen omdat de banken via kredietverstrekking meer en meer eigenaars worden van de industrie. En Lenin besluit: 'Concentratie van de productie, het daaruit ontstaan van monopolies, het samensmelten of vergroeien van de banken met de industrie: zie daar de wordingsgeschiedenis van het financierskapitaal en de inhoud van dat begrip.'¹⁴

De greep van de financiële wereld op de industrie en de verweving van beide is er niet minder op geworden. Maar de grootste zakenbanken zoals JP Morgan, Goldman Sachs, Barclays en UBS hebben financiële maatschappijen opgericht met veel soepelere structuren, die bij voorkeur gericht zijn op de nieuwe financiële producten. Zij zijn in staat grotere kapitalen te mobiliseren voor overnames en werken bij voorkeur op de internationale markten, terwijl de banken meestal nog sterk verbonden zijn met de nationale markten.

Voor een overname wordt niet meer aangeklopt bij een klassieke zakenbank. De aandelen van een bedrijf worden gekocht door een *hedgefonds*¹⁵ of door een *private equity*-firma¹⁶. Die moeten door de vaak beperkte openstelling aan particuliere beleggers aan veel minder regel-

14 Lenin, 'Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme', in *Keuze uit zijn werken*, Deel 2, Progres Moskou, p. 295.

15 De aanduiding *hedge* (Engels voor 'heg', 'afscheiding') in de term *hedge fund* duidt op het afschermen van risico en het behalen van een positief rendement in alle omstandigheden. Zo kan men bijvoorbeeld inspelen op de onderwaardering van een aandeel door dat aandeel te kopen, maar tegelijkertijd een vergelijkbaar aandeel te verkopen. Men is zo ingedekt tegen een koersdaling van de hele markt, alleen het verschil tussen de beide aandelen is van belang. Het gevaar is echter dat door het hanteren van een grote *leverage* (beleggen met extra geleend geld) men de posities te groot opzet. Indien het tóch misgaat kan het resultaat daarom desastreus zijn. [<http://nl.wikipedia.org/wiki/Hedgefonds>]

16 *Private equity* betekent letterlijk privaat vermogen. Het is de benaming voor investeerders die buiten de beurs bedrijven financieren. Een beursgenoteerd bedrijf kan aandelen uitgeven als het geld nodig heeft, een niet beursgenoteerd bedrijf kan dat niet. Als zo'n bedrijf geld nodig heeft, kan het aankloppen bij een bank of bij private investeerders. Men spreekt van *participatiemaatschappijen*. [http://nl.wikipedia.org/wiki/Private_equity]

geving voldoen dan klassieke beleggingsfondsen. De koop van aandelen wordt gefinancierd met uitgifte van *junk bonds*. Dat zijn risicovolle obligaties met een hoog rendement, die achteraf moeten gerecupeerd worden door de opbrengst of de verkoop van het overgenomen bedrijf, ze worden ook wel 'rommelobligaties' genoemd. Die rommelobligaties zijn een vorm van hefboomeffect: investeren met schulden of leverage (beleggen met extra geleend geld).

Het aandeel van de klassieke bank- en verzekeringssector in de financiële activa in de VS is gehalveerd van 70% in 1980 naar 35% in 2007. Het aandeel van beleggingsfondsen, private equityfondsen, pensioenfondsen, hedgefondsen... is evenredig gestegen. De hedgefondsen kenden een stormachtige groei sinds 1990, ze doen erg agressieve beleggingen en zijn goed voor 40% van de transacties op de beurs. In 2007 telde men 11.000 hedgefondsen, die meer dan 2.200 miljard dollar beheren. Volgens velen zijn de hedgefondsen het volgende zwarte gat, ze kunnen tot een nieuwe financiële storm leiden.

Vandaag controleren enkele reusachige privéfondsen zoals KKR, Blackstone, Carlyle en Cerberus de internationale financiële wereld en via die weg ook de talrijke 'rationalisaties' van ondernemingen. De banken krijgen een andere rol, namelijk het verstrekken van leningen aan deze gespecialiseerde fondsen. Daarmee blijft Lenins definitie van het financierskapitaal zeer actueel. Lenin had het ook over de groeiende scheiding tussen het beheer van de productie en de parasitaire laag van couponknippers. Zijn boek dateert van 1916, bijna een eeuw geleden, maar het lijkt vandaag geschreven: 'De scheiding tussen kapitaalbezit en het beheer van het kapitaal in de productie, de scheiding tussen geldkapitaal en industrieel of productief kapitaal, tussen de uitsluitend van de opbrengst van het geldkapitaal levende rentenier en de ondernemer en al degenen die direct bij de beschikking over het kapitaal betrokken zijn, is kentekenend voor het kapitalisme in het algemeen. Het imperialisme of de heerschappij van het financierskapitaal is de hoogste ontwikkelingstrap van het kapitalisme, waarop deze scheiding een enorme omvang aanneemt. Het overwicht van het financierskapitaal op alle overige kapitaalvormen betekent dat de rentenier en de financiersoligarchie een dominerende positie innemen; het betekent dat een gering aantal staten, die over de financiële macht beschikken, zich van de andere afzonderen.'¹⁷

17 Lenin, op. cit., p. 306.

De Europese Unie wil de VS inhalen

De ambitie om de Amerikaanse economie tegen 2010 voorbij te steken is tot doelstelling van de Europese Unie verheven in de strategie van Lissabon (2000). Maar die ambitie groeide al langer. De economische crisis vanaf 1973 en vooral het agressieve Amerikaanse antwoord daarop zetten het Europese patronaat en de Europese commissie ertoe aan de Europese eenmaking een nieuw leven in te blazen. In de eerste jaren van de crisis was het optreden van de Europese instanties beperkt gebleven tot de herstructureringen in de staalsector en in andere sectoren in crisis. Vanaf 1978 werd de afbouw van de staalsector Europees aangepakt en in 1980 werd voor dat staal 'de staat van manifeste crisis' afgekondigd, waarbij men quota en vermindering van de productiecapaciteit oplegde. Maar de tijd rijpte om zich niet meer alleen met landbouwpolitiek en sluitingsplannen bezig te houden. Men wilde de VS achterna. In 1983 kwamen bestuurders van 17 belangrijke Europese monopolies bijeen in de Ronde Tafel van Europese Industriëlen. Die Europese Ronde Tafel zette de agenda uit voor de Eenheidsakte van 1986 en voor het project de Europese eenheidsmarkt te voltooiën tegen 1990. Dat project werd enthousiast op de rails gezet door Jacques Delors en zijn Europese commissie. Daarna werd nog een versnelling hoger geschakeld met het Verdrag van Maastricht in 1991, dat resulteerde in de Europese eenheidsmunt en in een gemeenschappelijke Europese buitenlandse politiek. In het akkoord van Lissabon (2000) werd klaar en duidelijk geformuleerd waar het om ging: 'de meest competitieve kenniseconomie ter wereld worden'.

Op veel terreinen werd de Amerikaanse weg bewandeld: belastinghervorming, langer werken, privatisering van de sociale zekerheid, totale liberalisering van de markt, ontwikkeling van de beurs. De concurrentiële voordelen van een lage sociale bescherming zetten de Europese landen op de weg van de afbraak van historische verworvenheden zoals de sociale zekerheid. Ook in Europa nam de kloof tussen rijk en arm snel toe. De Europese Unie dirigeerde vanaf de jaren 90 de liberalisering van de telecommunicatie, de spoorwegen en de post. De openbare diensten, die in Europa een veel grotere plaats innemen dan in de VS, werden afgebouwd en overgeheveld naar het privékapitaal. Het onderwijs werd door de hervorming van Bologna georiënteerd op het systeem van de VS, waar het veel sterker is afgestemd op de noden en belangen van de industrie. De val van de socialistische landen in

1989 zette dat liberale offensief nog kracht bij. Er was geen angst meer voor het communisme, het kapitalisme triomfeerde.

Maar het Europese kapitaal stootte op de sterkere aanwezigheid van vakbonden en op verzet tegen de afbraakplannen. Al was er nog geen sterke Europese vakorganisatie, toch werden de plannen land per land afgeremd door nationale mobilisaties. En dat lag toch wel enigszins anders dan in de VS. Daar wordt het vakbondsverzet hoofdzakelijk per sector georganiseerd. Het bracht Reagan ertoe om in 1981 brutaal af te rekenen met een staking van de luchtverkeersleiders door in één klap de 11.000 personeelsleden af te danken en er nieuwe aan te werven. Thatcher deed het op haar manier door de krachtmeting aan te gaan met de Britse mijnwerkers, die in 1984-'85 onder leiding van Arthur Scargill een jaar lang staakten tegen de sluitingsplannen. Ondanks alle campagnes tegen de vakbonden in Europa en ondanks alle pogingen de vakbondsrechten af te breken, staan er nog altijd sterke vakbonden, die in sommige omstandigheden ook hun tanden kunnen tonen.

De bubbeleconomie kan de crisis niet wegvegen

Samengevat: de opgepepte Amerikaanse consumptie heeft in heel de periode sinds 1973 de crisis niet opgelost, maar haar wel doen aanslepen. De groei bereikte na 1973 nooit het niveau van de jaren 60. De crisis van overproductie bleef als een domper over de wereldeconomie hangen.

Als er overproductie is, komt er een overschot aan kapitaal, een teveel dat niet kan besteed worden aan de uitbreiding van de productie, want die stoot op de limieten van de markt. Dat overschot aan kapitaal is op zoek naar hoog rendement en hier brengt de financiële sector soelaas. De financiële deregulering en de aanwas van nieuwe financiële producten creëerde de voorwaarden ervoor. En alles werd nog eens honderdvoudig aangewakkerd door de buitensporige stimulansen voor het krediet. Want het verlenen van krediet is een manier om geld te scheppen uit het niets.

Hoe gaat dat in zijn werk? De klassieke bankactiviteit bestaat erin deposito's op korte termijn – geld dat voor korte tijd in bewaring wordt gegeven – om te zetten in leningen op lange termijn. De bank verdient aan het verschil in rente omdat de rente op lange termijn doorgaans hoger ligt dan de rente op korte termijn. Het uitgangspunt van de banksector is dat nooit alle spaarders hun geld tegelijk gaan opvragen. Dus hoeven

ze bijvoorbeeld maar 10% van de deposito's in kas te houden en kunnen ze 90% uitlenen. Als persoon A een hoeveelheid 100 op de bank zet, kan er dus 90 uitgeleend worden aan persoon B. Samen beschikken persoon A en B over 190 want A kan op elk moment over zijn geld beschikken. Als B die 90 ook op de bank zet, kan de bank opnieuw 81 uitlenen. Op die manier wordt de beschikbare geldhoeveelheid vermenigvuldigd.

Een grote stap in de financiële wildgroei wordt gezet wanneer schuld als onderpand wordt gebruikt voor de uitgifte van waardepapieren of financiële 'derivaten' – wat in het Engels en het Frans *titrisation* wordt genoemd. Om het even welke schuld kan daarbij omgezet worden in waardetitels, wat wil zeggen dat ze verder gekocht en verkocht kan worden en dus voorwerp wordt van speculatie. Alles wat economische groeipool is, kan op die manier het ankerpunt worden van financiële bubbels. Er wordt geld geleend aan groeipolen in de economie en die schuld wordt verhandeld onder de vorm van waardepapieren. De groeipolen stuwen ook de beurs omhoog en dan krijgen financiële tussenpersonen en speculanten vrij spel. Zo ontstaan onmetelijke financiële bubbels die beleggers en speculanten aantrekken. Er ontstaat fictief kapitaal dat volledig gebaseerd is op de verwachting van eindeloze groei. Die bubbels moeten vroeg of laat ineenklappen.

Dat was al het geval met de schuld van de derde wereld op het einde van de jaren 70. Met de ineenstorting van Latijns-Amerikaanse landen in 1982-1984, waarover we al schreven, als gevolg. Het fenomeen herhaalde zich in 1997 na een fenomenale financiële bubbel op de Aziatische markten. De devaluatie van de Thaise munt lokte die crash uit. De crash had natrillingen in Rusland en Brazilië. De speculatieve fondsen richtten zich daarna op de hoogtechnologische bedrijven van Silicon Valley. Ook die bubbel spatte uiteen, dat was de Nasdaq-crash van 2000. En daar begint het verhaal van de hypotheekbubbel.

Na de Nasdaq-crash en 11 september 2001 verlaagde de Amerikaanse centrale bank, de Fed, haar *prime rate*¹⁸ tot 1%, om een dreigende recessie te voorkomen. De hypotheekbanken pikten daar agressief op in met leningen voor de aankoop van huizen. Er werden zeer gunstige voorwaarden aangeboden, bijna zonder garantie. De huizenmarkt was in volle expansie en er werd van uitgegaan dat de prijzen zouden blijven stijgen, zodat de solvabiliteit¹⁹ van de ontleners geen zorgen baar-

18 De *prime rate* is de referentie-interestvoet. Oorspronkelijk was de prime rate de interest die de banken aan hun favoriete klanten gaven, aan de klanten met de beste credibiliteit.

19 Solvabiliteit is het vermogen om te betalen.

de: men kon altijd de huizen aanslaan en er nog supplementair aan verdienen. Ook niet-kredietwaardige burgers kregen toegang tot leningen met speciale instapvoorwaarden. Dat werden *subprime-leningen* (niet-prime-leningen) genoemd. De hypotheekmarkt steeg pijlsnel en de armste bevolkingslagen grepen hun kans. Het aandeel van de subprimes steeg van 8% (in 2001) tot 20% (in 2007) van de totale som van hypotheekkredieten in de VS.

De deregulering van de financiële markten zorgde voor de rest. De hypotheekbanken verkochten de subprime-leningen (en het risico) door aan gespecialiseerde firma's²⁰, die waardepapieren op de markt brachten met deze hypothecaire leningen als onderpand. De hypotheekbanken konden dus nieuwe leningen blijven uitschrijven. Tussen 2001 en 2006 bleef de molen draaien. Het bracht de totale som van hypotheekkredieten in de VS op 11.500 miljard dollar. Die papieren kwamen over de hele wereld terecht in banken, pensioenfondsen, zakenbanken en speculatiefondsen. Hedgefondsen waren er bijzonder tuk op.

Toen de Fed progressief de rente optrok tot 5,25%, stond voor veel nieuwe eigenaars het water aan de lippen. Het regende gedwongen verkopen en de huizenmarkt keerde. Elk kwartaal steeg het aantal slechte betalers en op het einde van 2006 kwamen de eerste banken en hedgefondsen in moeilijkheden. In april 2007 viel het eerste slachtoffer: New Century, de grootste bankspecialist in subprime-leningen ging failliet. De beurzen incasseerden de eerste verliezen. Kort daarop meldde de grote zakenbank Bear Stearns de collaps van twee van haar hedgefondsen. Bear Stearns zelf werd voor een prikje verkocht aan JP Morgan. De lawine was niet te stoppen en in september 2008 bereikte de bankencrisis een hoogtepunt.

7 september 2008: de twee grootste hypotheekbanken, Fannie Mae en Freddy Mac, worden genationaliseerd. 14 september: de grote zakenbank Merrill Lynch wordt opgekocht door Bank of America. 15 september: de andere grote zakenbank Lehman Brothers gaat failliet. 16 september: AIG, de grootste verzekeraar ter wereld, wordt genationaliseerd. 19 september: de minister van Financiën Paulson komt met het plan om voor 700 miljard dollar slechte leningen over te kopen.

De ravage is nog dramatischer bij de huiseigenaars. Meer dan twee miljoen van hen spelen hun pas verworven eigendom kwijt en staan op straat.

20 Deze firma's worden SPV genoemd: *special purpose vehicles*.

Maar de crisis is allang geen Amerikaanse aangelegenheid meer. Over de hele wereld wordt meer dan 1000 miljard dollar rommelpapier afgeschreven en bank na bank kondigt verliezen aan. Het gaat van kwaad naar erger wanneer de banken uit voorzorg de interbankenmarkt droogleggen omdat het algemene wantrouwen groeit. Dat wantrouwen bereikt het publiek en er dreigen *runs on the banks*. Fortis en Dexia beleven wat enkele maanden tevoren nog ondenkbaar leek: op het nippertje worden ze gered door de Belgische staat. Fortis wordt eerst half, daarna volledig genationaliseerd en onmiddellijk weer doorverkocht aan BNP Paribas. Dat is geen uitzondering in het Europese bankenlandschap.

Het is niet afgelopen

Waarom is de landing van de hypotheekbubbel veel harder uitgevallen dan de vorige bubbels en kwam het gehele financiële systeem op de rand van de afgrond te staan? Het ging over de grootste financiële bubbel in de geschiedenis die langs rommelpapier het gehele systeem besmette. Alle beschermingsregels en elke openbare controle waren afgebouwd zodat niemand nog een kijk had op de reële waarde van het hypotheekpapier en waar het zich bevond. Dat maakte een kettingreactie onvermijdelijk. Was dat dan niet te voorzien? Natuurlijk wel, maar niet het precieze moment waarop het scheef zou gaan. En dat is nu net zo typisch voor speculatie: een stijging creëert nog grotere verwachtingen en niemand wil te vroeg verkopen.

De ernst van de situatie waarin we zijn beland is af te meten aan de paniek waarmee zowat alle nationale staten hun banken ter hulp zijn gesneld, en aan de omvang van de staatstussenkomsten. Om die omvang te meten, is het nuttig om weten dat de zeven jaren van oorlog in Irak en Afghanistan 750 miljard dollar hebben gekost. Dat is nauwelijks meer dan de 700 miljard dollar van het plan Paulson, waar de Amerikaanse staat slechte leningen van de banken mee wilde overkopen. Maar dat is niet alles. Voor de redding van banken zoals Bear Stearns en voor de nationalisatie van financiële instellingen zoals Fannie Mae en Freddie Mac of AIG zijn nog eens vele honderden miljarden dollar uitgegeven. Wie al de vormen van tussenkomst samentelt, komt in de buurt van 1800 miljard dollar. Noteer dat in 2007 het bbp van het hele Afrikaanse continent 2150 miljard dollar bedroeg. Het is ondenkbaar dat zo'n aderlating geen zware sporen nalaat op de staatsschuld, op de

begroting en uiteindelijk op de belastingbrief van de Amerikaanse burger. Die zal naar schatting opdraaien voor minstens 2000 dollar.

Die berekening kan men ook maken voor de andere landen waar de staat de sluisen van de staatskas heeft opengezet. In België legde de regering voor de redding van Fortis en Dexia ongeveer 15 miljard euro op tafel. Een peulschil in vergelijking met de Amerikaanse bedragen, maar het is toch ongeveer evenveel als het bedrag dat de staat jaarlijks aan de gehele sociale zekerheid en aan de pensioenen van de staatsambtenaren samen uitgeeft.

Kan Bernanke, de gouverneur van de Fed, een sector vinden om een nieuwe financiële bubbel te blazen die soelaas brengt? Dat is totaal onwaarschijnlijk. De Amerikaanse consumptie is ineengestuikt en de beleggers op de beurs hebben grote verliezen geleden. De financiële producten en de immobiëlen zijn zwaar in waarde gedaald en kunnen op dit ogenblik niet als onderpand dienen voor nieuw krediet. Een krediet waar de banksector om begrijpelijke redenen erg schraperig mee geworden is. De intrestvoet verlagen om de economie aan te zwengelen is ook al geen optie want met 0,3% staat die al op het allerlaagste peil.

Welke uitweg zien de speculanten dan voor hun geldreserves? In een eerste beweging zijn ze zich gaan storten op de grondstoffenbeurzen, op de voedingswaren en op de energieproducten, wat de prijzen mee de hoogte heeft ingejaagd. Alles behalve een aansporing tot meer consumptie dus. Het maakt de toestand alleen maar erger.

Het is duidelijk: voor de uitgestelde crisis van overproductie is er nu geen andere uitweg meer dan brutale vernietiging van productiecapaciteit. Dat wil zeggen dat het ergste nog moet komen. De crisis belooft diep en lang te worden. Zelfs het Internationaal Monetair Fonds windt er geen doekjes meer om: we beleven een nieuw 1929 en stevenen af op de diepste economische crisis sinds honderd jaar. De derdewereldlanden zullen als eerste hun export zien dalen, minder grondstoffen leveren en opnieuw onder de knoet vallen van de herstructureringsplannen van het Internationaal Monetair Fonds.

Het einde van de hegemonie van de VS?

De VS konden het schip van hun economie lange jaren door de crisis loodsen door die af te wentelen op andere landen. De kunstmatige beademing van de economie door de VS, had ook effect voor de rest van de wereld. De VS konden zich heel veel permitteren omwille van

hun status als heersende wereldmacht. Daar lijkt nu een einde aan te komen. 'Dit is niet alleen een crisis die het label *made in America* draagt, ze is het resultaat van de dereguleringsfilosofie en van een economisch beleid dat acht jaar lang gevoerd werd', schrijft Joseph Stiglitz, Nobelprijswinnaar en oud-raadgever van Clinton.²¹ Het is een beleid dat al veel langer dan acht jaar duurt. Sinds de Tweede Wereldoorlog en de akkoorden van Bretton Woods is de positie van de supermacht Amerika op financieel vlak verankerd in de positie van de dollar als wereldmunt. De quasi-ineenstorting van grote Amerikaanse banken en de ontwrichting van het financiële wereldsysteem zal de Amerikaanse economie en het Amerikaanse gezag onvermijdelijk verder ondermijnen. 'De VS zullen hun status als supermacht van het financiële wereldsysteem verliezen', zegt de Duitse minister van Financiën Peer Steinbrück.²² De Franse president Sarkozy heeft dat ook begrepen en lanceert de piste van een nieuw Bretton Woods-akkoord, dat deze keer niet rond de dollar draait.

De moeilijkheden van de VS op het financiële front gaan samen met de vastgelopen 'oorlog tegen het terrorisme', die zowel in Irak als in Afghanistan in een impasse is geraakt. De politieke autoriteit van de VS in de internationale instellingen en op het diplomatieke front wordt meer en meer gecontesteerd. De wereldorde neemt een nieuwe wending en een meer multipolaire wereld krijgt vorm. De Bushadministratie riep de 21^e eeuw uit tot de nieuwe Amerikaanse eeuw (*Project for the New American Century*) en lanceerde de 'preventieve oorlog' als nieuwe doctrine. Maar vandaag moeten de VS toezien hoe andere, opkomende machten – China, India, Rusland en een alliantie van progressieve regimes in Latijns-Amerika – de wereldbakens verzetten.

De VS hebben nog altijd de sterkste economie ter wereld, maar die is de laatste decennia kunstmatig opgepept om de motor van de wereldconjunctuur te kunnen blijven. Maar daarvoor betalen de VS een zware tol: een torenhoog deficit op de lopende rekening dat vooral te wijten is aan een tekort op de handelsbalans. Daardoor komen dollars in de hele wereld terecht. Die dollars vloeien naar de VS terug onder vorm van beleggingen of kapitaal. Dat kan alleen blijven duren op voorwaarde dat de dollar als internationale handelsmunt en als reservemunt wordt gebruikt. Maar de collaps van de financiële sector zal vroeg of laat een einde maken aan deze uitzonderingspositie.

21 *The Daily Telegraph* (UK), 11 november 2008.

22 *Der Spiegel*, 26 september 2008.

De grote sommen die de Amerikaanse staat in de banksector pompt, zullen de staatsschuld nog doen toenemen, terwijl die ook door de oorlogsuitgaven in de hoogte wordt gejaagd. Minder en minder landen zullen bereid blijven om onvoorwaardelijk hun reserves in de VS te beleggen en op die manier de dollar als internationale reservemunt te ondersteunen. Dat moet vroeg of laat leiden tot het einde van het dollarimperium.

De landen van de Europese Unie zijn aanvankelijk niet in staat gebleken gezamenlijk te reageren op de kredietcrisis. Elke regering is in de eerste plaats haar eigen banken ter hulp gesnel en de wil om gezamenlijk op te treden werd doorkruist door nationale belangen. Met het risico elkaar daarbij in de wielen te rijden, zoals bleek uit de botsingen tussen België en Nederland, die beide behoren tot de kernlanden van de Unie. Maar uiteindelijk, op de bijeenkomst van de landen van de eurozone in Parijs op 12 oktober 2008, werd toch enige coördinatie bereikt. Dat deze bijeenkomst met de landen van de eurozone *überhaupt* werd gehouden, is een historisch precedent dat ook kan leiden tot gezamenlijke standpunten wanneer de positie van de dollar ter discussie staat.

Een nieuwe rol is weggelegd voor China. Als belangrijkste opkomende mogendheid heeft dat land nu al een grote invloed op de wereld economie omwille van zijn groeiende overschot op de handelsbalans en zijn grote financiële reserves. Het handelstekort van de VS loopt elk jaar op tot 800 miljard dollar. Daar neemt China ongeveer 250 miljard van voor zijn rekening. Daardoor heeft de Volksrepubliek grote hoeveelheden dollarreserves opgestapeld. Het land zal dan ook een belangrijke stem hebben in de evolutie van de dollar. Volgens Zhu Min, de vice-voorzitter van de Bank van China, zullen de VS alvast geen beroep moeten doen op China om nieuwe overheidsobligaties te plaatsen die nodig zijn om de redding van de Amerikaanse banken te betalen.

De Chinese financiële sector is niet aangetast en de economische groeivoorzichten blijven heel hoog. Door de controle van de Chinese staat op alle sleutelsectoren en sleutelvragen kon China zijn financies afschermen. Die socialistische staat neemt zich voor de binnenlandse consumptie drastisch op te krikken door loonsverhogingen, vooral voor de boeren, verbeteringen in de sociale zekerheid en het onderwijs, enzovoort. China heeft daar ook de middelen voor. Terwijl de kapitalistische landen wegzinken in de crisis blijft de Chinese groei 10% per jaar bedragen. De aantrekkingskracht van het Chinese model groeit. Op het internationale toneel zijn de intense betrekkingen van

China met de landen van Afrika en Latijns-Amerika een nieuw gegeven. Het zijn elementen van een nieuwe, meer multipolaire wereldorde.

Hoe zal het VS-imperium reageren? Met nog méér oorlogsuitgaven en nog méér oorlogsavonturen? Dat blijft op dit ogenblik een open vraag maar het is een historisch gegeven dat alleen de massale vernietiging van productiecapaciteit door oorlog een uitweg bood uit de laatste grote systeemcrisis, die van de jaren 1930.

Een systeemcrisis vraagt om een systeemoplossing

De dijk is gebarsten. Na de financiële collaps, na de crash van de megabubbel, krijgen we een verdieping van de crisis van overproductie. Geen kleine dip, maar wellicht een depressie van lange duur. Zelfs de gigantische sommen die worden ingezet, krijgen de vloedgolf niet onder controle.

Over de oorzaken wordt naar alle kanten met de vinger gewezen: het is de schuld van de subprimes, van de hedgefondsen, van de Amerikanen...

Voor Karel Van Miert, de oud-voorzitter van de SPA en oud-commissaris van de Europese commissie en bestuurder van Philips, is er iets mis met de winstjacht van de bankiers. Zijn ze te hebzuchtig? Alle argumenten zijn goed om te verbergen dat er achter de winstjacht – niet alleen van de bankiers, maar ook van bedrijven als Philips – een wetmatigheid steekt. Een wetmatigheid die Marx 150 jaar geleden ontrafelde, waarbij hij tot de slotsom kwam dat het kapitalisme niet kan bestaan zonder crises.

Over de oplossingen is er – van sociaal-democraten tot liberalen – een vrij grote eensgezindheid: er moet meer transparantie, meer regulering en meer controle komen. Alleen de lamme eend president George W. Bush gaat recht op zijn doel af. Op de G20-top van 12 november 2008 hield hij een vurig pleidooi om het kapitalisme vrij te pleiten van schuld. 'We kunnen niet toestaan dat een paar maanden van crisis het zestigjarige succes van het kapitalisme ondermijnen. (...) De crisis was niet een falen van het systeem van de vrije markt. En het antwoord kan er niet in bestaan dat systeem opnieuw uit te vinden. (...) Het systeem van de vrije markt levert de aansporingen die leiden tot voorspoed – de aansporing te werken, te vernieuwen, te sparen, verstandig te investeren en banen te creëren voor anderen. En als miljoenen mensen deze aansporingen samen opvolgen, dan is dat in het voordeel van hele

samenlevingen. (...) Het vrijemarktkapitalisme is veel meer dan een economische theorie. Het is de motor voor sociale beweeglijkheid – de snelweg van de Amerikaanse droom.'

Het lijkt onwezenlijk in deze tijden, maar het is tenminste even recht voor de raap als Jean-Marie De Decker. Dit systeem staat opnieuw ter discussie, twintig jaar nadat het einde van de geschiedenis werd afgekondigd. Gisteren was het nog zo arrogant, zo zelfvoldaan, zo grootprakerig. Vandaag zit het gekneld in eigen tegenstellingen. Dertig jaar lang werd de wereld ideologisch platgeslagen met *There Is No Alternative* en met de verheerlijking van de vrije markt. Nu alles in elkaar stort, dreunt Bush nog eens datzelfde liedje af.

Neen, het gaat niet over de hebzucht van enkelen. Neen, het gaat niet over de winstjacht van enkele bankiers. Neen, het gaat niet over te verregaande afbouw van de financiële regels, zoals Jean-Luc Dehaene en zovele anderen beweren. Neen, het zal niet opgelost worden door 'de echte vrije markt, de gereguleerde' te herstellen, zoals Johan Vande Lanotte beweert. De crisis is eigen aan het systeem zelf.

De mensheid heeft nooit eerder zoveel rijkdom geproduceerd, maar nog nooit was er zoveel armoede. Het is eenieder's arbeid – en alleen de arbeid – die rijkdom voortbrengt, niet het kapitaal. Eisen dat deze collectief geproduceerde rijkdom zou gebruikt worden voor de verbetering van de levensomstandigheden van alle mensen, is niet meer dan elementaire logica. Dat kan niet in een kapitalistische economie die draait in functie van de belangen van een kleine minderheid en die onvermijdelijk uitloopt op crisis. Daarom moeten alle grote productiemiddelen in handen komen van de collectiviteit.

18 november 2008

Jo Cottenier (jocott@numericable.be) is lid van het Partijbureau van de Partij van de Partij van de Arbeid van België. Hij is co-auteur (met Patrick De Boosere en Thomas Gounet) van *De Generale, 1822-1992* (EPO, 1989). Samen met Kris Hertogen schreef hij *De tijd staat aan onze kant, vakbondsmilitant in de jaren '90* (EPO, 1991).

Henri Houben (henrih@skynet.be) is doctor in de economie en werkt mee als onderzoeker met het Instituut voor Marxistische Studies. Hij is gespecialiseerd in de studie van de multinationals, de Europese tewerkstellingsstrategie en de economische crisis. In het voorjaar van 2009 verschijnt een boek over de economische crisis waaraan hij op dit ogenblik de laatste hand legt.

Staatstussenkomst: terug van nooit weggeweest

Het valt dezer dagen niet meer mee om 'de vrije markt' nog te verdedigen, vooral nu zelfs de regering Bush banken nationaliseert en/of met overheidsgeld probeert vlot te houden. In hun zoektocht naar argumenten hebben sommige fanaten zelfs het surrealisme herontdekt. Zo geeft ene Pamela Hemelrijk een verklaring voor de crisis ten beste op haar weblog *HoeiboEI*. *Onafhankelijk en onbaatzuchtig; voor uw dagelijkse portie geestelijk verzet*: 'Laat u niks wijsmaken: de Amerikaanse kredietcrisis is veroorzaakt door de Amerikaanse overheid en niemand anders. Ondertussen wordt uiteraard de schuld weer op de vrije markt gegooid. De regering (Bush) wrijft in zijn handen en kan nu ongestoord het Amerikaanse bankwezen gaan nationaliseren. Als Vadertje Stalin dat nog eens had mogen meemaken! Alle macht aan de staat in *the home of the free!*'¹

Misschien vindt deze hoogst originele analyse haar verklaring in het feit dat *HoeiboEI* 'de enige site met zowel Gerard Reve als Harry Potter aan haar zijde' is. Wie wijsheid zoekt bij romanschrijvers en tovenaars wordt veel vergeven.

Maar ook de rechtse Lijst De Decker (LDD) is verplicht uit hetzelfde vaatje te tappen. Lees even mee hoe huisideologen Boudewijn Bouckaert en Geert François van leer trekken: 'De kritiek op het kapitalisme die de voorbije dagen en weken weerklonk is volkomen misplaatst. (...) Toegegeven, door de omvang van de financiële crisis heeft links de schijn mee dat het niet louter gaat om ondernemingsfalen binnen een systeem, maar wel van een falen van een systeem. De vraag is evenwel: welk systeem? De huidige crisis geeft geen enkele indicatie dat het spontane coördinatieproces dat plaatsgrijpt op de markten van goe-

1 <http://hoeiboEI.blogspot.com/2008/09/niet-de-vrije-markt-maar-de-amerikaanse.html> .

deren en diensten, kapitaal en arbeid, fundamenteel fout loopt. De meeste coördinatie storingen vinden hun oorzaak hetzij in (...) overheidsinterventie, hetzij in de werking van het financieel kapitalisme, een subsysteem van de vrije markt. (...) Het kapitalisme moet niet afgeschaft worden of aan een algemene voogdij van de staat onderworpen worden. Wel moet er een ernstig debat worden gevoerd om de mechanismen, waarop het financieel kapitalisme drijft, te herbekijken'.²

Nou ja. Dan maar snel het partijprogramma van LDD herschrijven: een lofzang op de deregulering en de afschaffing van elke controle op de banken. Volgens de meeste waarnemers heeft net dat de huidige crisis naar zijn ondertussen bekende omvang gedreven. LDD is van oordeel dat België te weinig drastisch in het aantal regels heeft gesnoeid. 'België is niet echt een toonbeeld van economische vrijheid. Volgens internationale studies zijn vijftien Europese staten economisch vrijere landen. (...) Wij willen de bescherming van de economische vrijheid net als in Zwitserland in de grondwet laten opnemen. Het gevolg is dat de vrijheid van handel en ondernemen onbeperkt is toegelaten voor zover er geen wet wordt aangenomen die beperkingen oplegt. (...) Een belangrijke stap bij het tot stand brengen van meer economische vrijheid is de afbouw van de regeldruk. (...) Het gaat om de vele wetten en reglementen die de economie verstikken en geen enkele toegevoegde waarde hebben.'³

Het zal dan ook niemand verwonderen dat Bouckaert niet tuk is op een parlementair onderzoek naar de gouden parachutisten van Fortis en Dexia die er met het spaargeld van miljoenen mensen vandoor zijn. 'We kunnen een nieuwe Spaanse inquisitie missen als kiespijn.'⁴

Maar ook Johan Vande Lanotte (SPA) vindt dat 'het enige recept voor deze crisis niet minder maar meer vrije markt is. Een echte vrije markt betekent dat de overheid er door regulering en controle voor zorgt dat de concurrentie correct verloopt.'⁵

Elke middelbare scholier krijgt het sinds het begin van de jaren tachtig ingelepeld: de vrije markteconomie is de beste weg naar welvaart en sociale vooruitgang. De overheid heeft niets te zoeken in de economie. Het beste bewijs: de ondergang van de Oost-Europese planeconomieën.

2 *De Morgen*, 15 oktober 2008.

3 <http://www2.lijstdedecker.com/standpunten.aspx?id=af9b77b2-5a2e-401b-9fd3-e283342a3e7d&groep=E>.

4 Tom Lanoye in *Humo*, 24 oktober 2008.

5 *De Morgen*, 11 oktober 2008.

Die scholier is opgegroeid onder het zogenaamde 'liberaliserings'- en privatiseringsbeleid van zowat alle Westerse regeringen. Openbare bedrijven, al dan niet winstgevend, werden ontmanteld en aan privé-groepen verkwanseld: luchtvaartmaatschappijen, banken, spaarkassen, energie- en watervoorzieningen, spoorwegen, telefoonmaatschappijen. De openbare diensten moesten op de vrije markt concurreren met privébedrijven en terwijl de Europese Commissie als een waakhond toezag op het verbod op staatssubsidies aan de openbare sector, mochten financiële transacties en speculatie aan geen enkele beperking onderworpen worden.

De Europese Ronde Tafel wil minder staat

De privatiseringsgolf in Europa was het gevolg van het werk van machtige lobby's in het belang van de multinationals. In 1973 was de kapitalistische wereld in een economische crisis zonder voorgaande verzeild. Verscheidene grote industriële sectoren hadden te kampen met grote werkloosheid. De bevolking kon al de geproduceerde goederen niet meer kopen. De concurrentie tussen de grote ondernemingen en tussen de grote blokken Japan, de Verenigde Staten en Europa, verscherpte. De winsten daalden en in zijn zoektocht naar nieuwe, meer winstgevende markten riep het kapitaal de hulp in van de staat.

'In het begin van de jaren tachtig, schrijft voormalig RTBF-journalist Gérard de Sélys, ontdekten de Westerse patrouns en hun "experts" van de OESO, het IMF, de Wereldbank en de Europese Commissie twee nieuwe financiële ontginningsgebieden: de financiële middelen van de staat en de openbare diensten.'⁶

Na de Tweede Wereldoorlog waren die financiële middelen fel gestegen. Een sterke beweging van communisten en vakbonden en de schrik voor een uitbreiding van het socialisme hadden de West-Europese regeringen gedwongen tot een verruiming van de sociale zekerheid. Via de staatsbegroting kwam er een herverdeling van de geschapen maatschappelijke rijkdom ten gunste van de werkers. Het aandeel van de staat in het nationaal inkomen nam toe.

Ook nationalisaties stonden op de agenda. In Frankrijk bijvoorbeeld had de Gaulle al bij de bevrijding zwaar genationaliseerd: de koolmij-

6 Gérard de Sélys, *De kraak van de eeuw*, EPO, 1997.

nen van de regio Nord-Pas de Calais, Renault, Air France, de energie-sector, de zeevaart, vier grote banken, een aantal spaarkassen en 34 verzekeringsmaatschappijen.

Het aandeel van de staatsuitgaven in de totale uitgaven van de kapitalistische landen groeide.

De *European Round Table of Industrialists* (Europese Ronde Tafel van Industriëlen) verenigt een veertigtal van de belangrijkste Europese multinationals. Vanaf zijn oprichting in 1983 oefende deze lobby van industriëlen druk uit om de Europese regeringen tot privatiseringen te bewegen. Via de media propageerden ze het dogma dat de economische activiteit niet in handen moest blijven van de overheid als de privésector ze kon runnen. De privésector stond zagezegd voor meer efficiëntie, terwijl een eventueel gebrek aan efficiëntie niets te maken heeft met het al dan niet in privé-handen zijn van het bedrijf maar met slecht beheer. Ook de consument zou er wel bij varen want concurrentie staat gelijk met prijsverlaging.

In het buitenland gaven Reagan en Thatcher de aanzet, in België was de liberale ex-premier Verhofstadt de vaandeldrager. In zijn *Burgermanifest* van 1991 schreef hij: 'Tal van overheidstaken moeten worden opgedoekt. Prijzencontrole of het subsidiëren van bedrijven vervalsen de concurrentie en benadelen de consument. Afschaffen dus. (...) Nog andere overheidstaken moeten worden afgestoten en geprivatiseerd: Sabena, de openbare kredietinstellingen, de RTT, de Regie voor Maritiem Transport, enzovoort. Tegelijkertijd moeten de participaties, die de staat in de economie bezit, worden verkocht. (...) Hetzelfde dient te gebeuren met de aandelen die de staat verwierf in Distrigaz en de elektriciteitssector. Ook delen van de Spoorwegen en de Post komen ervoor in aanmerking. (...) De transport-, telefoon-, telecommunicatiemarkten moeten dringend worden opengegooid voor de vrije concurrentie. (...) Daarbij moet ook de paperasserij, de wildgroei van administratieve voorschriften, vergunningen en reglementeringen drastisch worden ingeperkt.'⁷

In veel landen ging de sociaal-democratie een heel eind mee in dezelfde richting. Kok in Nederland, Blair in Engeland, Schröder in Duitsland en later ook Vandenbroucke en de SPA in België. Ze hadden de 'derde weg' ontdekt waarin de vrije markt een centrale rol toebedacht kreeg. Toen Blair in 1997 aan de macht kwam, zei hij: 'Wij zijn niet van plan de hervormingen (van Thatcher) ongedaan te maken. (...) Ik aanvaard de noodzaak van een economische discipline en onderschrijf de

7 <http://www.burgermanifest.be/de-eerste-burgermanifesten/03-03-07.php>.

rol van de vrije onderneming in de economie. Niets daarvan zal ongedaan gemaakt worden.⁸ In hun gezamenlijk *Derde Weg*-manifest schrijven Blair en Schröder: 'Dalende bedrijfsbelastingen doen de rentabiliteit stijgen en versterken de aansporingen om te investeren. Bedrijven mogen niet gekortwiekt worden door regels en reglementen.'⁹

Op deze basis en zonder omkijken werkten de West-Europese socialisten mee aan het neoliberale programma van liberalisering, privatisering, belastingverlaging voor de ondernemingen, afschaffing van talloze reglementen en wetten die de werkers fatsoenlijke werkomstandigheden verzekerden of hen beschermden bij ziekte of afdanking. Socialisten werkten actief mee aan de jacht op werklozen en aan de uitbouw van privé-pensioenstelsels ten koste van het wettelijk pensioen. Voor gewone arbeiders, bedienden en werklozen maakte het niet meer uit of ze bestuurd werden door liberalen of socialisten. Meestal vormden die trouwens samen paarse regeringen. De werkers verlieten massaal de socialistische partijen voor linksere alternatieven. In enkele gevallen, zoals in Vlaanderen, kwam de uittocht ook extreemrechts ten goede. Zelfs toen de eerste symptomen van de financiële crisis opdoken, kwam er geen koerswijziging. Nauwelijks een jaar geleden riep Yves Desmet, hoofdredacteur van *De Morgen*, de SPA op, vast te houden aan dit 'afscheid van het proletariaat': 'De oproep (van de linkervleugel van de partij) om van de SPA opnieuw de partij van het miserabilisme te maken, van de zieken, de zwakken en de misselijken, is futiel en hopeloos. Dat kiespubliek zit al lang bij het populisme en dat week je zelfs niet in een generatie los. (...) Misschien bestaat er wel zoiets als een echt paars publiek, economisch pragmatisch tot rechts en cultureel links. Iets jonger, stedelijker, hoger opgeleider en tweeverdienender dan het gemiddelde Vlaanderen.'¹⁰ Toen na de verkiezingen van 10 juni 2007 bleek dat dit kiespubliek toch niet zo groot was als verwacht, vond de SPA-leiding dit nog geen reden om de derde weg in vraag te stellen.

Hier met de poen

De openbare diensten werden stuk voor stuk overgedragen aan privé-ondernemingen. De eerste sector die er aan moest geloven was de

8 *The Guardian*, 8 april 1997.

9 *The Third Way/Die Neue Mitte*, Tony Blair en Gerhard Schroeder.
<http://www.socialdemocrats.org/blairandschroeder6-8-99.html>.

10 *De Morgen*, 16 juni 2007, geciteerd door Dirk Holemans in *De leegte van links*.

telefonie. Met een jaarlijkse groei van 7% (tegen 2% voor de automobiellindustrie) was het ook de meest rendabele. De openbare telefoonmaatschappijen hadden met hun winst hun netten gemoderniseerd (kabels, glasvezel...), waarna ze voor een prijsje aan de privésector werden verkocht. Gérard de Sélys berekende dat de Europese telecommunicatiediensten de gemeenschap in 1986 – toen ze vrijwel allemaal nog in overheidshanden waren – niet minder dan 2.625 miljard frank opbrachten. Met het internet en de GSM erbij zouden ze nu een veelvoud van dat bedrag opbrengen.¹¹ Loyola de Palacio, Europees Commissaris voor Transport, deed dit nog eens over met de privatisering van het internationale spoorverkeer voor reizigers, net na de voltooiing van de gigantische openbare investeringen voor de modernisering en de voltooiing van de HST-netten. Alweer een mooi voorbeeld van 'privatisering van de winst, socialisering van het verlies'!

Vervolgens moesten de Europese postdiensten (omzet: 88 miljard euro) hun deuren openen voor de markt. Zweden begon er al aan in 1993. Sindsdien is het aantal banen er gedaald van 72.000 tot 38.000, waarbij een derde maar halftijds werkt. Tussen 1992 en 2006 herleidde *Deutsche Post AG* haar personeelsbestand van 306.151 naar 150.548.

De OESO schat dat 'tussen 1984 en 2000 de privatiseringen alleen al in het Europa van de 15, een bedrag van 563 miljard euro vertegenwoordigden (meer dan tienmaal het bedrag van de Belgische federale begroting).

Volgens het negende Europese Energierapport van het onderzoeksbureau *Cap Gemini* hebben de dure energiefacturen en de forse prijsstijgingen van de voorbije jaren de privé-energiebedrijven wel 175 miljard euro opgebracht.

In België begonnen de privatiseringen in 1992-1993, meestal met socialistische ministers in de regering. Op twintig jaar tijd heeft de Belgische staat de openbare kredietinstellingen en de meeste openbare bedrijven geheel of gedeeltelijk aan grote multinationals verkocht.¹²

De Belgische regeringen hebben tussen 1993 en 1999 voor 341 miljard Belgische frank overheidsactiva verkocht door de privatisering van 12 overheidsbedrijven.¹³ De voornaamste vind je in onderstaande tabel.

11 Gérard de Sélys, *De kraak van de eeuw*, EPO, 1997.

12 Jacques Moden, *Les privatisations en Belgique. La mutation des entreprises publiques 1988-2008*, Crisp.

13 Hilde Spinnewyn, *Overheidsparticipaties in de marktsector in België*, februari 2000 voor het Federaal Planbureau.

Tabel 1. Lijst van de grootste privatiseringen 1993-1999

Bedrijf	Opbrengsten voor de overheid in miljarden BEF
ASLK	119,5
Belgacom	73,3
Beroepskrediet ^a	0,3
NIM	15,2
NMKN	4,6
NILK	2,6
Sabena	6,0
Totaal federale overheid	224,8
GKB-Dexia	55,6
Totaal lokale overheden	55,6
Barco	1,9
Plant Genetic Systems	5,4
Gimv	27,6
Cockerill Sambre	26,1
Totaal gewesten	61,0
Totaal	341,4

a. Eerste privatisering van de regering-Verhofstadt die 51,4% aandelen verkoopt in 1999.

Bron: Pauwels, J.P. in 'De privatisering in dienst van het algemeen belang', *Documentatieblad*, nr. 3, 1998. Van Rompuy H., internetsite mei 1999, jaarverslagen en pers. Hoeveel de verkoop van PGS opbracht voor de Gimv staat niet in het jaarverslag van de Gimv vermeld.

In Frankrijk, waar de weerstand tegen de liberalisering het grootst was en nog steeds blijft, zetten de socialisten, net als in België, hun beste voetje voor. 'Volgens het Nationaal Instituut voor de Statistiek en Economische Studies (Insee) zijn meer dan duizend ondernemingen uit de openbare of semi-openbare sector overgeheveld naar de privé. Zodoende daalde de tewerkstelling in de openbare of semi-openbare bedrijven met 200.000. In 15 jaar, tussen 1986 en 2000, verminderde het gewicht van de openbare ondernemingen in de productie van toegevoegde waarde van 25% naar 11,5% en hun aandeel in het totale aantal loontrekkenden van 19,3% naar 7,8%.'¹⁴

De aflossing van de immense openbare schuld door de verkoop van staatseigendom blijkt slechts een voorwendsel geweest te zijn. Dat zegt althans Jacques Moden van het Franstalige Centrum voor sociaal-politiek onderzoek en informatie (Crisp). 'De schattingen van wat de

¹⁴ <http://www.pcf.fr/spip.php?article927>.

privatiseringen de staat hebben opgeleverd gaan van 15 tot 25 miljard euro. Maar die cijfers worden tegengesproken en zijn betwistbaar. De staat heeft de kredietportefeuille van de het Centraal Bureau voor Hypothecair Krediet doorverkocht voor 3 miljard frank nadat hij er... andermaal 5 miljard had geïnjecteerd om de schuldenlast weg te vegen en het faillissement van de instelling te vermijden. Een voorzichtige raming: 17 miljard euro (met inbegrip van de verkoop van Cockerill door de Waalse gewestregering en de participatie van de Vlaamse gewestregering in Sidmar). Op dat ogenblik bereikte de schuldenlast 300 miljard euro.¹⁵

Ondertussen verdwenen Sabena en de RMT (Regie voor Maritiem Transport), de ASLK, het Gemeentekrediet, Distrigaz, SPE (energie), Biac (Brussels International Airport Company) en Cockerill Sambre. Bij Belgacom verdween 42% van de arbeidsplaatsen!

Ook het ballonnetje van het zogenaamde voordeel voor de consument hoeft ondertussen niet meer doorprikt te worden. Een studie van *Eurostat*, het officiële Europese bureau voor statistiek, toonde in juni 2003 aan dat de liberalisering van de elektriciteitssector in 61% van de gevallen tot prijsstijgingen had geleid en in slechts 29% van de gevallen tot prijsdalingen. Bovendien blijkt dat de privatiseringen veel voordeliger zijn voor de grote verbruikers – de ondernemingen – dan voor de kleine – de gezinnen.

In de telefoonbranche is het zelfs twijfelachtig of de consument er enig voordeel bij had. In 1996 kostte een telefoonabonnement in Frankrijk 1,79 euro. Zes jaar later was het al 12,55 euro, dat is zes maal duurder. De prijs van lokale gesprekken wordt nu berekend naar de duur, terwijl de Fransen vroeger ongelimiteerd lokaal konden telefoneren.¹⁶

De eindbalans van het neoliberale beleid vanaf de jaren tachtig komt dan ook neer op een uitgesproken omkering van het aandeel van het inkomen uit lonen naar dat van het inkomen uit kapitaal.¹⁷

In 2006 had het aandeel van de arbeid in het globale inkomen van de EU-15 een historisch dieptepunt bereikt, het laagste sinds 1960: 57,8% tegen een gemiddelde van 64,2%. In 2006 bedroeg het aandeel van de

15 Jacques Moden, *Les privatisations en Belgique. La mutation des entreprises publiques 1988-2008*, Crisp.

16 Benjamin Landais, Aymeric Monville, Pierre Yaghelekdjian, *L'idéologie européenne*, Edition Aden 2008, p. 101.

17 *Global financial crisis*. IBON Foundation Study Commission 2: Socio-Economic Development for Oppressed and Exploited Countries and Nations and Social Equity for all Working People. International League of Peoples' Struggle (ILPS), Derde Internationale Vergadering, 18-20 juni 2008, Hong Kong SAR, China.

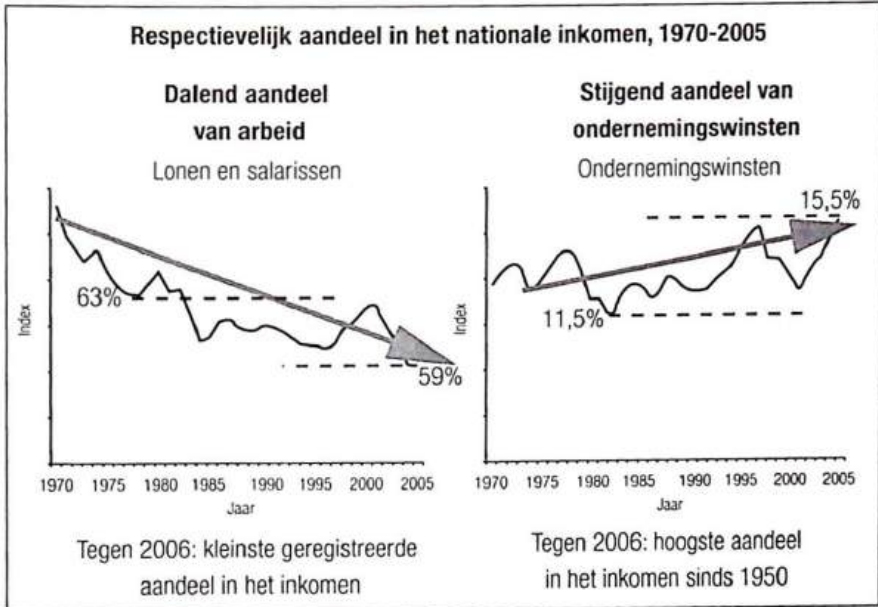
arbeid in het globale inkomen in België 60,1%. In 1993 was het nog 63,7% en in 1981 66,8%.¹⁸

De Belgische onderwijsbegroting daalde in dezelfde periode van 7% van het bbp in 1980 naar ongeveer 6% van het bbp in 2006.¹⁹ Om opnieuw het relatieve niveau van 1980 te bereiken zou de jaarlijkse onderwijsbegroting moeten stijgen met 3,25 miljard euro.

In 1980 bedroeg de gemiddelde werkloosheidsuitkering 45,7% van het gemiddelde loon. In 2005 was het nog 27%. De pensioenen kenden een soortgelijke terugval: van 34,7% in 1980 naar 31,7% in 2005. Idem voor de invaliditeitsuitkeringen: van 44,5% in 1980 naar amper 31,7% in 2005.

Met de vrije markt niets te maken

De liberalisering zou leiden tot meer concurrentie, zo werd ons voorgespiegeld. Vandaag hebben de vijf grootste energiebedrijven in Europa in totaal 75% van de energiemarkt in handen tegen 40% tien jaar geleden. In die tijdspanne deden zich in de Europese energiesector 247 fusies en overnames voor. Het Europese liberaliseringsbeleid heeft reu-

18 www.tijd.be, 26 november 2007.

19 OESO-jaarboek 2006, *Education at glance*. Oproep voor een Democratische School (OVDS) noemt dit een opgesmukt cijfer omdat het een aantal uitgaven meetelt die in België doorgaans niet bij de onderwijsbegroting worden gerekend.

zen voortgebracht die overal in de Unie energie produceren en verkopen, en concurrenten overnemen.

In de spoorwegsector verwacht men dat drie grote ondernemingen, Arriva, Connex-Vivendi en Deutsche Bahn, zullen proberen het hele openbaar vervoer in Europa in handen te krijgen. 'Dan zullen de oude kleinschalige overheidsmonopolies die slechts dienstverlening tot doel hadden en waar nog enige democratische controle mogelijk was, vervangen zijn door een oppermachtig internationaal kartel dat aan elke controle zal ontsnappen', volgens Attac Vlaanderen.²⁰

Het verhaal van 'de vrije markt' is puur volksbedrog. Alle maatregelen in naam van de 'vrije markt' dienden enkel om de grote multinationals en bankmonopolies alle mogelijke kansen te geven kapitaal te vergaren, megawinsten te maken en zoveel mogelijk concurrenten op te kopen. En allemaal koste van de werkers en de volkeren van de Derde Wereld. Dat blijkt uit onderstaande grafiek.

De staten hebben macht niet verloren, maar gebruikt in het belang van het grootkapitaal

De staten, de Europese Unie, de VS en de internationale instellingen hebben een essentiële rol gespeeld in de redding van het kapitalisme in crisis.

Het was niet de eerste keer dat zo'n ingrijpende reddingsoperatie op het getouw werd gezet. Op het einde van de negentiende eeuw hielp de grote kolonisatiegolf het kapitalisme uit de in 1873 uitgebroken crisis. Op twintig jaar tijd kregen de rijke landen van het Noorden 80% van de aardbodem, de bijbehorende grondstoffen en de bijna gratis arbeidskrachten in hun greep. Daarbij speelden de kapitalistische staten en hun legers een vooraanstaande rol.

De privatiseringen en de openstelling van de markt vanaf de jaren 1980 waren bewuste beleidsbeslissingen.²¹ Ze werden van de jaren 80

20 <http://vl.attac.be/article517.html>.

21 Telecom. Europese richtlijnen 90/387/EEG en 90/388/EEG van 28 juni 1990; 95/62/EEG van 13 december 1995 en 96/19/EEG van 13 maart 1996; 98/10/EG van 26 februari 1998 en 2002/77/EG van 16 september 2002.

Elektriciteit. 96/92/EG van 19 december 1996 en 2003/54/EG van 26 juni 2003.

Gas. 98/30/EG van 22 juni 1998 en 2003/55/EG van 26 juni 2003.

Post. 97/67/EG van 15 december 1997 en 2002/39/EG van 10 juni 2002.

Spoorwegen. 91/440/EEG van 29 juli 1991; 95/18 EG van 19 juni 1995; 2001/12/EG; 2001/13/EG en 2001/14/CE van 26 februari 2001; 2004/49/EG, 2004/50/EG, en 2004/51/EG van 29 april 2004.

tot vandaag unaniem aangenomen en verdedigd door de Europese ministerraden, ook toen de socialisten in de Raad de meerderheid hadden. Geen enkele regering vond de openbare diensten en de banken voldoende belangrijk om er een crisis voor te riskeren.

Het wilde financierskapitaal kreeg alle mogelijke vrijheid en ook daarin was de rol van de kapitalistische staten essentieel. De controlemechanismen van de staat (die nu zagezegd niet goed gewerkt hebben) werden volledig afgebouwd. Het motto was: zelfregulering en zelfcontrole.

In 1999, onder de regering van de democraat Clinton, nam het Amerikaanse Congres de *Financial Services Modernization Act* aan. Deze wet hief de *Glass-Steagall Act* van 1933 op, die was ingevoerd na de grote crisis van 1929.²² Hij bevatte regelgeving en controlemaatregelen op financiële activiteiten. Het Internationaal Muntfonds en de Wereldhandelsorganisatie breidden de deregulering uit naar de rest van de planeet: vrij verkeer van kapitaal, liberalisering van het financiewezen over de hele wereld. De *General Agreement on Trade in Services* (GATS) en de *Financial Services Agreement* (FTA) braken alle bestaande nationale regels af. Daar ligt de oorzaak van 'de verschrompeling' van de macht van de staten ten voordele van die van de financiële markten. Om de winsten van de grote banken te verhogen en de consumptie kunstmatig op te drijven moedigde de Amerikaanse regering door middel van lage rentetarieven leningen aan. Hypotheekleningen werden zo winstgevend dat de banken ze ook toekenden aan *subprime*-leners – werkers met onvoldoende inkomen. Hun aandeel in het totaal van alle hypotheekleningen steeg op tien jaar tijd van 9 naar 20%.

Ook de Belgische regering is in grote mate verantwoordelijk voor het financiële verlies dat talrijke werkers vandaag lijden. Volgens de wet *Cooreman-De Clercq* (1982), die investeringen in risicokapitaal stimuleerde, kon iedereen tot 1.000 euro beleggen in nieuwe aandelen en dat bedrag aftrekken van zijn belastingen. Later werd een heffing van 15% ingevoerd op beleggingen in fondsen die voor meer dan 40% in obligaties investeerden. Dat gold dus niet voor de fondsen die meer in risicoaandelen of producten belegden. Zo werd de belegger met zijn spaarcentjes afgeleid naar de meer risicovolle beleggingen.

22 Deze wet organiseerde een strikte scheiding tussen banken, verzekerings- en beleggingsondernemingen. Commerciële banken mochten dus niet langer deelnemen aan activiteiten die de wijdverspreide hyperspeculatie hadden vergemakkelijkt die had geleid tot de Grote Depressie (aandelen kopen en verkopen, verzekeringen afsluiten enzovoort...).

Zelfs de pensioenen van de werkende mensen werden, met de hulp van de overheid, een jachtterrein voor het in crisis verkerende kapitalisme. Sinds de jaren tachtig promoot de overheid het pensioensparen, zogezegd als aanvulling op, maar in feite ten nadele van het wettelijk pensioen. Die formules leveren de spaarders forse fiscale voordelen op, maar hun geld wordt wel belegd in risicokapitaal. De financiële crisis heeft vandaag al 1.470 miljard euro pensioenspaargeld van Amerikaanse werkers vernietigd, zegt Peter Orszag, de belangrijkste begrotingsexpert van het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden. Velen zijn nu verplicht langer te werken. Volgens het *Center for Retirement Research* van de universiteit van Boston had in 1980 60% van de werkende bevolking in de VS een traditioneel pensioen en slechts 17% een pensioenspaarplan. In 2004 had nog maar 11% een verzekerd pensioen en moest 61% aan pensioensparen doen.

In België sprong ook de socialist Vandenbroucke op de trein. In 2003 breidde hij de aanvullende privé-pensioenen uit, opgebouwd in het kader van een beroepsactiviteit, de zogenaamde groepsverzekeringen, georganiseerd per onderneming of sector.

De Société Générale opent een nieuw filiaal

Als er al een voordeel is aan de hele saga van het neoliberalisme, dan is het wel dit: de greep van de sterkste groepen van het kapitaal op de nationale staten, de Europese instellingen en de internationale financiële instellingen is nooit zo openlijk en zo schaamteloos geweest. Tot aan de Eerste Wereldoorlog was het voor iedereen duidelijk dat in het parlement enkel vertegenwoordigers van de heersende klasse zetelden: de burgerij. In dat parlement kregen de verschillende groepen kapitalisten de mogelijkheid om enerzijds hun belangen te verdedigen en anderzijds compromissen te sluiten over maatregelen in het belang van de hele klasse.

De opkomst van de arbeidersbeweging en het algemeen stemrecht veranderde de situatie. Hoewel de aanwezigheid van socialistische partijen in het parlement de (voor de burgerij nuttige) illusie wekte dat ook de arbeiders volwaardige burgers waren geworden, leek het toch niet aangewezen – en nog minder na de toetreding van de communisten – dat het parlement ook echt inspraak had in de essentiële keuzes. Van dan af werden de ware beslissingen steeds meer het voorrecht van de uitvoerende macht en werd het parlement gereduceerd tot een stem-

machine die alleen nog de genomen beslissingen mocht bekrachtigen. Getuige daarvan het feit dat ook vandaag nog geen vijf procent van de goedgekeurde wetten het resultaat is van een voorstel van een volksvertegenwoordiger. Steeds meer worden de wetsvoorstellen uitgewerkt door de ministeriële kabinetten en vandaag zelfs rechtstreeks door lobbygroepen van de grote ondernemingen. Op dit ogenblik zijn meer dan 15.000 lobbyisten officieel verbonden aan de Europese Commissie. In naam van hun opdrachtgevers, meestal patronale organisaties, schrijven ze er ontwerpen van Europese wetten die dan door de Europese Commissie worden overgenomen.

Wie in een kapitalistische staat de plak zwaait, komt het duidelijkst naar voor in het financiële beleid. Er is een totale versmelting tussen staat en grootkapitaal.

Dat is niet nieuw... Op 21 november 1934 kondigde de socialistische krant *Le Peuple* de vorming aan van een nieuwe regering van liberalen en christen-democraten onder de titel 'La Société Générale ouvre une nouvelle filiale'. Eerste minister George Theunis was directeur van de Société Générale de Belgique; zijn minister van Financiën, Camille Gutt was een voormalig beheerder van de Bank Lambert en minister 'zonder portefeuille' Emile Francqui was nog gouverneur van de Société Générale geweest.

Vandaag is de vermenging nog schaamtelozer. Robert Rubin, minister van Financiën onder Clinton en afkomstig uit de machtige zakenbank Goldman Sachs, ontwierp de liberaliseringswet van 1999. Paulson, de huidige minister van Financiën, heeft eveneens voor Goldman Sachs gewerkt van 1974 tot 2006 en hij bracht medewerkers van Goldman Sachs mee. Zijn vermogen wordt geraamd op 600 miljoen dollar. Nu laat hij de belastingbetaler opdraaien voor het grootste deel van de risicobeleggingen van de bankwereld. Zonder enige tegenprestatie.

Zelfs de socialisten openen vandaag filialen van grootbanken in de politiek. Uit een Duits rapport blijkt dat de dereguleringswetten in Duitsland geschreven zijn door de banken zelf.²³ Onder de regering Schröder waren kaderleden van banken tewerkgesteld op het ministerie van Financiën van de socialist Eichel, terwijl ze door de banken werden doorbetaald. Zo schreven zij een wet die ook in Duitsland *hedge-funds* – de pure speculatiefondsen – toelaat. *Hedge-funds* betekenen een en al winst voor de banken. Ze verplaatsen snel hun beleggingen

23 *Wie im Finanzministerium Banker an Gesetzen mitschreiben*, <http://www.swr.de/report>, 6 oktober 2003.

en bij iedere verplaatsing strijken de banken hoge commissielonen op. Ze verdienen er miljarden aan. Daarom proberen ze ook zoveel mogelijk kleine beleggers die fondsen aan te smeren. Het Duitse tv-magazine *Report* ontdekte dat een topjuriste uit de investeringsbranche, het *Bundesverband Investment und Asset Management* in Frankfurt, in het ministerie in Berlijn haar eigen bureau had, terwijl ze in loondienst bleef van het investeringsfonds. Een kaderlid van de *Dresdner Bank* en een jurist van *Deutsche Börse AG* werkten mee aan belangrijke wetsontwerpen voor de banksector. Volgens het tv-magazine van oktober 2006 leverde de banksector meer dan 100 medewerkers aan het ministerie van Financiën. Lobbyen is voorbijgestreefd, zo zegt de reportage. Vandaag doen de bedrijven dat werk zelf.

Ook in België vallen die nauwe banden het best op in de financiële sector. Gaston Eyskens was voorzitter van de Kredietbank, Wilfried Martens beheerder van Begemann en lid van de Raad van Toezicht van Philips. Jean-Luc Dehaene was voorzitter van de Raad van Beheer van Lernout & Hauspie, beheerder van Corona-Lotus, Domo, Umicore, Telindus, Seghers Better Technology Group en Inbev. Didier Reynders was voorzitter van de SEFB-bank, bestuurder van het Carmeuse Coordination Center, van de CIWLT-Compagnie Internationale des Wagons-Lits, van Uhoda International en Invest Services.

Ook de socialisten zijn er niet weg te slaan. Verwilt van Fortis was ooit kabinetschef van de socialist Willy Claes. Gerard Van Acker, een andere kabinetschef van Claes, is beheerder van Barco en voorzitter van de Société Belge des Bétons (SBB).²⁴

Het parlement dat met zijn geld stemt

Al jaren wordt gezegd dat 'democratie' en vrije markt samen gaan. Nu blijkt dat in deze democratie beslissingen die door enkele tientallen beheerraden genomen werden, de hele wereld in de vernieling kunnen helpen. Er is een naakte economische dictatuur van het privékapitaal. De economische macht is veel doorslaggevender dan om het even welke parlementaire meerderheid. Het kapitaal stemt met zijn geld en de deregulering heeft dat nog versterkt. Noam Chomsky zegt hierover: 'De vrije beweging van kapitaal creëert wat sommige internationale economen een "virtueel parlement" van investeerders en leners noemen,

24 Zie vooral Geoffroy Geuens, *Tous pouvoirs confondus*, EPO, 2002.

die de regeringsprogramma's op de voet volgen en ertegen "stemmen" als zij oordelen dat ze onzinnig zijn: ten voordele van het volk in plaats van ten voordele van de geconcentreerde privé-macht. Zij kunnen "stemmen" bij kapitaalvlucht, aanvallen op valuta's en andere kneepjes die de financiële liberalisering biedt' ²⁵

Dat bleek onlangs nog toen minister van Economische Zaken Magonette de maximumprijs voor energie aankondigde en het aandeel van Suez onmiddellijk daarna daalde. De krant *Le Soir* maakte volgende opmerking: 'De plafonnering van de prijzen voor elektriciteit, een maatregel van de minister van Klimaat en Energie Paul Magonette, (...) heeft geleid tot de val van het aandeel van GDF Suez. (...) De oorzaak: volgens meerdere Parijse beursdeskundigen heeft de mededeling van de Belgische energieminister het aandeel GDF Suez gekelderd.'²⁶

Zo snel mogelijk terug naar de privé-groepen

In volle crisis wordt die onverbiddelijke dictatuur nu verder gezet met andere middelen. Dankzij de financiële crisis is de staat weer populair en veel gevraagd. Dat die staat zou tussenkomen in het belang van de werkers, de werklozen of de openbare dienstverlening is voor de vrije-markt-profeten volslagen ondenkbaar. Maar dat de staat miljarden overheidsgeld naar de grote multinationals laat vloeien, hen bankgaranties biedt of militaire bestellingen en belastingvrijstellingen toeschuift, is dik in orde.

In één klap kan er plots een massale geldstroom op gang komen om de banken te redden. Het Amerikaanse Plan Paulson betekent de herverdeling van vermogen (tussen 700 en 2.000 miljard dollar) ten gunste van de financiële sector en ten laste van de belastingplichtigen en de bevolking. De staat koopt alle rommelkredieten op.

Al dat geld was er natuurlijk altijd al. 'De ironie van deze financiële crisis is dat hij duidelijk maakt dat krachtdadig optreden ter bestrijding van de armoede absoluut mogelijk is. Met 5 miljard dollar (2,7 miljard pond) kan men het leven redden van 6 miljoen kinderen. De wereldleiders slagen erin binnen de week 140 keer zoveel op tafel te leggen om het leven te redden van het banksysteem. Hoe kunnen ze ons nog

25 Noam Chomsky, *Contribution to the VIIth Social Summit for the Latin American and Caribbean Unity in Caracas*. Znet.

26 *Le Soir*, 10 oktober 2008.

wijsmaken dat krachtdadig optreden in het belang van de armsten te duur is?'²⁷

Enkele tientallen miljarden dollar zouden volstaan om alle mensen in de VS een basisziekteverzekering te geven, ook die 40 miljoen die er vandaag geen hebben. Het klassekarakter van een staat blijkt ook uit deze keuzes: wanneer en voor wie is er geen geld en wanneer en voor wie wordt de hoorn des overvloeds uitgestrooid. Voorstellen om mensen die hun lening niet meer kunnen aflossen toch in hun huizen te laten blijven of een langere afbetalingstermijn te geven, vonden bij de regering van president Bush geen gehoor.

De bevolking heeft daarbij al even weinig in de pap te brokken als bij de uitverkoop van de openbare diensten. Zelfs de parlementen worden niet op de hoogte gebracht van de maatregelen die de regeringen nemen tijdens nachtelijke bijeenkomsten met topbankiers. Er komt geen onderzoek naar de misdrijven van de CEO's en de beheerders van de grote banken. Hun gouden parachutes worden misschien wat afgeslankt, maar ze zijn nog meer dan groot genoeg.

Afdeling 2 van het Plan Paulson bepaalt dat de minister 'zonder beperking' rommelkredieten mag opkopen en in Afdeling 8 staat dat dit in 'volle geheimhouding' gebeurt.

De kost van de operatie 'Red de banken' zal worden gedragen door de belastingbetaler (en waarschijnlijk de steuntrekkers). De openbare schuld zal hoger oplopen. Alleen de banken worden daar beter van, voor hen is het 'ee maal kassa. Volgens de beurskrant *Financial Times* zullen de regeringen van de eurozone volgend jaar leningen uitschrijven voor een bedrag van 925 miljard euro om de banken en de privébedrijven te steunen. Dat is een stijging met 30% ten opzichte van 2008. Volgens de krant zullen landen die reeds een grote schuld hebben (België) het daarbij zeer moeilijk krijgen om gunstige voorwaarden te bekomen. De staat redt de banken met overheidsgeld dat ze bij die banken aan hoge tarieven gaat lenen.²⁸

De kost voor de Amerikaanse belastingbetaler zal die van de oorlog in Irak benaderen.

De crisis kost de Belgische belastingbetaler nu al minstens 500 miljoen euro aan interesten op het geleende geld om Fortis, Dexia, Ethias en KBC te redden.

27 Paul L. Quintos, *Global Financial Crisis and its Implications for Workers of the World*, Ecumenical Institute for Labor Education and Research, 20 september 2008.

28 http://www.ft.com/cms/s/0/b3208dfc-a51d-11dd-b4f5-000077b07658.html?nclick_check=1.

In de overheidsuitgaven – lees sociale uitgaven – en openbare diensten zal worden gesnoeid. De regering denkt er nu al aan om de dotaties aan de Post en de NMBS terug te schroeven.

En ondanks al dat geld blijft het beleid bij de banken volledig in handen van de privé-eigenaars.

Overigens is Didier Reynders, minister van Financiën, duidelijk: 'Onze ambitie bestaat er natuurlijk niet in om aanwezig te blijven in het kapitaal. Hij oppert de mogelijkheid om de genomen participatie te herverkopen eens de markten hun "normale" verloop hebben teruggevonden.'²⁹ Dit is niets anders dan een verkapte subsidie, een nationalisatie van de verliezen in plaats van een onteigening van de bezittingen van de bank.

Dat is trouwens de normale gang van zaken: nationaliseren als het slecht gaat, herprivatiseren als het opnieuw rendabel is. En via fusies en overnames zal de overheid ondertussen de sterkste groepen in de banksector nog meer macht bezorgen dan ze nu al hebben. En de controle zal nog moeilijker worden.

Er zijn nationalisaties en nationalisaties

De triomf van het neoliberalisme heeft het ons misschien wat doen vergeten, maar nationalisaties zijn onder het kapitalisme niet ongebruikelijk. De marxistische econoom Eugène Varga noemde dit 'het staatsmonopoliekapitalisme'. Hij schreef: 'Het staatsmonopoliekapitalisme is de vervlechting van de macht van de monopolies met die van het staatsapparaat. (...) De staat komt rechtstreeks tussen in de economie om de monopolies van maximum winsten te verzekeren. De staat kan de economische processen beïnvloeden met niet-economische maatregelen (bijvoorbeeld wetten). Hij kan een herverdeling van het nationaal inkomen doorvoeren ten voordele van de sterkste monopolies. Hij kan voor dat doel enorme financiële middelen inzetten.'³⁰

En verder: 'Als instrument van de dominerende klasse moet de staat de gemeenschappelijke belangen van het privékapitaal, vooral van de monopolies, verzekeren. In zekere mate kan hij het economische proces

29 <http://www.lalibre.be/economie/actualite/article/450518/reynders-l-etat-n-a-pas-vocation-de-rester-indefinitement-dans-fortis.html>.

30 Zie E. Varga, *Essais sur l'économie politique du capitalisme*, Éd. Du Progrès, 1967, p. 64, par. 2 en p. 66 par. 2. [De teksten van E. Varga die hier aangehaald worden, zijn geen letterlijk citaten, maar een geresumeerde weergave van zijn visie.]

leiden en economische projecten realiseren die onmisbaar zijn voor de kapitaalaccumulatie en het behoud van de kapitalistische orde maar onvoldoende rendabel zijn of onmogelijk binnen het kader van het privékapitaal kunnen gerealiseerd worden. Een kapitalistische staat die ondernemingen of zelfs volledige takken van de economie overneemt, wordt zelf ondernemer en kapitaalbezitter. Maar in tegenstelling tot het privékapitaal hoeft de staat-ondernemer geen winst te realiseren om het kapitaal te reproduceren. Door het nationale inkomen te herverdelen kan de staat de verliezen afwentelen op de werkers.³¹

Daarbij kan een conflict ontstaan met sommige groepen binnen het kapitaal. Bij de overname van Fortis bijvoorbeeld, schatten specialisten dat de aandeelhouders 8 miljard euro kwijtgeraakt zijn. Individuele families zijn ettelijke miljoenen euro's kwijt. Jan Toye van de brouwerij Palm had zijn vermogen gediversifieerd naar Fortis, waarvan hij vóór de kapitaalverhoging een pakket bezat dat 150 miljoen euro waard was. Talrijke industriële families, zoals de leden van de club Asphales rond baron Piet Van Waeyenberge incasseren zware verliezen. Hun namen? De tak Bernard Santens, Vanden Avenne, Van Hool, de familie Rous-sis, de familie Tytgadt, Sabbe, Dossche, Versele en vele anderen. Ook holdings als Cobepa, AvH, Brederode en Bois Sauvage zaten soms voor belangrijke bedragen in Fortis. Een toenemend aantal gedupeerden roert zich.³²

Varga stelt in dit verband: 'Dat zijn tegenstellingen tussen de opdracht van de staat die erin bestaat de gezamenlijke heerschappij van het kapitaal te verzekeren, en de bijzondere belangen van bepaalde groepen kapitalisten, die op zoek zijn naar maximum winst, tegenstellingen tussen de groep monopolies die het meest invloed heeft in staatszaken en tijdelijk het sterkst staat en andere kapitaalgroepen.'³³ Maar de staat is de staat van de belangrijkste kapitaalgroepen en houdt de belangen van het hele systeem voor ogen.

Deze staatstussenkomst in het belang van de monopolies kan vele vormen aannemen: 'Overname van vaak met faillissement bedreigde privé-ondernemingen (vaak helpt de staat die ondernemingen er terug bovenop ten koste van de werkers om ze daarna tegen een prijsje terug te verkopen aan de privésector). De overname van ondernemingen die de staat in staat stellen een regulerende invloed uit te oefenen op het geheel van de economie (banken...) Dit komt vooral de monopolies

31 Zie E. Varga, *idem*, p. 57-60 par. 1.

32 *De Standaard*, 8 oktober 2008.

33 Zie E. Varga, *op. cit.*, p. 59 par. 2 tot p. 63 par. 2

ten goede: de overgenomen ondernemingen verkopen hun producten en diensten (transport, openbare bankkredieten...) aan de monopolies tegen zeer lage tarieven en kopen goederen en diensten van de privé-sector tegen monopolieprijzen. Dit verhoogt de algemene rentabiliteit van de privésector. De verliezen worden betaald door het geheel van de belastingplichtigen, vooral de werkers. Privatisering van de winsten, nationalisering van de verliezen.³⁴

Zulke overheidsinterventie doet zich altijd voor wanneer bepaalde sectoren van de kapitalistische economie dreigen niet langer of onvoldoende hun rol te spelen in heel het kapitalistische productieproces. Of voor grote projecten die maar op zeer lange termijn winst zullen opbrengen. De overheid neemt dan alle risico's op zich. Vandaar de snel groeiende financiering via de staatsbegroting van de uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling, de groeiende staatsfinanciering (volledig of met subsidies) van kerncentrales, vliegtuigfabrieken en andere grote industriële projecten in de periode na de Tweede Wereldoorlog.

Een kapitalistische regering gaat soms over tot nationalisatie om heel de privé-industrie van goedkope grondstoffen te verzekeren. In veel landen diende de nationalisatie van de elektriciteitsindustrie enkel om de grote monopolies een lage elektriciteitsprijs te garanderen. Steenkool was na de Tweede Wereldoorlog nog een tijdlang nodig voor de staalindustrie maar grote winsten zaten er niet meer in en dus mocht de overheid bijspringen. Hetzelfde gebeurde later met de staalindustrie zelf.

Ook tijdens de neoliberale periode kwamen nationalisaties en overheidssteun voor. Noam Chomsky zegt hierover: 'Uit een studie van 15 jaar geleden van twee internationaal bekende economen bleek dat minstens twintig ondernemingen uit de top *Fortune 100* niet hadden kunnen overleven zonder de reddingsboei van hun respectievelijke regeringen en dat veel van de rest er aanzienlijk bij won door de regering te vragen hun "verliezen te socialiseren". (...) Een basisprincipe van het moderne staatskapitalisme is dat kosten en risico's gesocialiseerd worden, terwijl de winst geprivatiseerd wordt. En dat principe reikt veel verder dan de financiële instellingen. Hetzelfde is waar voor heel de ontwikkelde economie die zwaar op de dynamische staatssector leunt voor innovatie, basisonderzoek en ontwikkeling, de afname van producten als er geen kopers zijn, de overname van schulden en op talrijke andere manieren.'³⁵

34 Zie E. Varga, idem.

35 Noam Chomsky, *Contribution to the VIth Social Summit for the Latin American and Caribbean Unity in Caracas*. Znet.

Nationale regeringen bleven tussenkomen om privébedrijven te redden. Voorbeelden uit Europa en de VS: 'De Britse, Franse, Italiaanse en Belgische staalfirma's in de jaren tachtig, McDonnell Douglas of het VW-dochterbedrijf Seat. In 1993 steunde de Zweedse staat de twee grootste banken van het land (Skandinaviska Enskilda Banken en Handelsbanken), die grote aandeelhouders waren van Volvo, Electrolux, Ericsson, Asea, Stora en SKF. Alle grote telecombedrijven hangen af van overheidscontracten om maar van de wapenindustrie te zwijgen.'³⁶

Zolang die overheidsinvesteringen de gezamenlijke winsten helpen vergroten, kunnen ze vanwege het privékapitaal op bijval rekenen. Maar de crisis van 1973 dwong het privékapitaal op zoek te gaan naar nieuwe markten; ook de staatsuitgaven voor de sociale zekerheid moesten inkrimpen om de winstvoeten te herstellen.

Socialisme voor de rijken?

Het financieel tijdschrift *Trends*, schrijft: 'De USSR bestaat nog en staat vandaag voluit voor de United States of Soviet Republics. De kameraden Bush, Paulson en Bernanke heten u welkom. (...) Uitgerekend de ayatollahs van de vrije markt en van de (financiële) deregulering moeten teruggrijpen naar grootschalige nationalisaties en andere weinig marktconforme interventies. (...) De redding van Wall Street is een soort van "socialisme voor de rijken", want Joe Sixpack moet borg staan voor de kapitaalkrachtigen die de obligaties van bijvoorbeeld Fannie & Freddie in handen hebben.'³⁷

Dit is natuurlijk geen socialisme, maar puur kapitalisme.

De crisis legt het kernprobleem van onze maatschappij bloot. De crisis is het gevolg van de tegenstelling tussen de voortdurende daling van de inkomens uit arbeid en de onophoudelijke aangroei van het kapitaal. De werkers moeten steeds meer produceren tegen een steeds lagere loonkost. De concurrentie om de meeste winst, die eigen is aan de vrije markt, dwingt het kapitaal daartoe. Om desondanks toch afzetmarkten te scheppen dreven de kapitalistische regeringen kunstmatig de consumptie op door de bevolking in de schulden te storten. Zo konden de banken hun 'kapitaaloverschotten' rendabel beleggen. Toen bleek dat de Amerikaanse huishoudens hun leningen niet meer kon-

36 Paul Hirst and Grahame Thompson. *Globalization in Question. The International Economy and the Possibilities of Governance*, Polity Press, 1996.

37 *Trends*, 15 september 2008.

den afbetalen, spatte de zeepbel uiteen. Het hele systeem, dat alleen maar draait rond winst en nog meer winst, stort als een kaartenhuisje in elkaar. Het kapitalisme kan deze tegenstelling niet oplossen en sleurt de mensheid mee van de ene in de andere crisis.

De overheid, die ten dienste staat van de winst van een handvol kapitaalbezitters, gaat dan koortsachtig op zoek naar oplossingen om het systeem te redden. Oplossingen ten koste van de koopkracht van de werkers, waardoor ze de volgende, nog diepere crisis voorbereidt.

Wie niet tot de zeer kleine groep van grote aandeelhouders behoort, heeft geen belang bij de redding van dit systeem maar wel bij het debat over een ander ontwikkelingsmodel. Zij hebben belang bij het gevecht voor het socialisme en de verandering van de krachtsverhoudingen ten gunste van de werkende mensen.

De huidige nationalisaties hebben met socialisme niets te maken. Maar ze stellen wel de vraag naar het nut van het kapitalisme. Ze wijzen in de richting van de noodzakelijke onteigening van het grootkapitaal.

Friedrich Engels, de strijdmakker van Marx had het al in de negentiende eeuw over de politieke betekenis van nationalisaties, ook al waren het kapitalistische: '... de officiële vertegenwoordiger van de kapitalistische maatschappij, de staat, moet de leiding van de productie op zich nemen. (...) Onthulden de crises de onbekwaamheid van de bourgeoisie om de moderne productiekrachten nog verder te beheeren, de omzetting van de grote productie- en verkeersinstellingen in maatschappijen op aandelen, trusts en staatseigendom toont aan dat de bourgeoisie voor dit doel ontbeerd kan worden. Alle maatschappelijke functies van de kapitalist worden nu door betaalde ambten waargenomen. De kapitalist heeft geen maatschappelijke bezigheid meer, behalve inkomsten opstrijken, coupons knippen en aan de beurs speculeren, waar de verschillende kapitalisten elkaar hun kapitaal afhendig maken.'³⁸

Maar voor Engels kan de 'oplossing (van de crisissen van het kapitalisme) slechts daarin liggen dat de maatschappelijke natuur van de moderne productiekrachten werkelijk erkend wordt, dat dus de wijze van productie, toe-eigening en ruil in overeenstemming gebracht wordt met het maatschappelijke karakter van de productiemiddelen. En dit kan slechts gebeuren doordat de maatschappij zich openlijk en zonder omwegen meester maakt van de productiekrachten... (...) Doordat de

38 Friedrich Engels, *De ontwikkeling van het socialisme van utopie tot wetenschap*. III. [Historisch materialisme] <http://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1880/utopie/5.htm>.

kapitalistische productiewijze de grote meerderheid van de bevolking meer en meer in proletariërs verandert, scheidt zij de macht die gedwongen is deze omwenteling, op straffe van ondergang, te voltrekken. Door steeds meer aandrang uit te oefenen in de richting van het veranderen van de grote vermaatschappelijke productiemiddelen in staats eigendom, wijst zij zelf de weg naar de voltrekking van die omwenteling.³⁹

Voor een echte openbare bank

De huidige crisis toont dat de banksector te belangrijk is voor de economie om hem te laten afhangen van obsessieel winstbejag. 'Als financiële reuzen zoals AIG te groot en te belangrijk zijn om failliet te gaan, maar dom genoeg om in situaties te raken waaruit ze gered moeten worden, wat is dan nog het argument om privébedrijven dergelijke handelingen te laten doen? Is het de realiteit van het moderne financierskapitalisme dat grote private bedrijven enorme private winsten maken wanneer alles goed gaat, maar gered worden met tijdelijke publieke overname als het slecht gaat, waarbij de belastingbetaler alle risico's en verliezen overneemt? Als dat zo is, waarom deze activiteiten niet permanent onder publiek bezit brengen? Er is reeds lang een debat dat er niet echt een argument is om privé-eigendom van depositobanken te verdedigen, omdat deze instellingen niet veilig kunnen bestaan zonder een garantie die het spaargeld waarborgt en/of een garantie om in te grijpen in noodgevallen, twee garanties die uiteindelijk onderschreven moeten worden door de belastingbetaler.' Dat zegt Willem Bouter, de voormalige hoofdeconoom van de Europese Bank voor Wederopbouw en Ontwikkeling (EBRD).⁴⁰

Nu wordt duidelijk dat de sector leeft van speculatie, kapitaalvlucht, plundering van de staatskas via ongunstige leningen, plundering van het spaargeld van de grote meerderheid van de bevolking.

Het KBC-schandaal is genoeg bekend. Maar ook Fortis Insurance Belgium wordt vandaag beticht van miljoenen belastingfraude in 2000 en 2002.⁴¹

Daaraan moet een einde komen.

Natuurlijk moeten de spaarcenten van de gewone mensen en de kredietverlening gered worden. Maar dat gebeurt het best door een banksec-

39 Friedrich Engels, *idem*.

40 *Financial Times*, 18 september 2008.

41 *De Morgen*, 5 november 2008.

tor met openbare middelen, een 'echte openbare bank'. Het geld dat de staat, de gewesten en de gemeenten nu uitgeven voor kapitaalverhogingen kan de basis vormen voor die openbare bank. Dat verandert nog niets aan de eigendom van de aandelen die in handen zijn van aandeelhouders. Die kunnen omgewisseld worden in aandelen van de staatsbank.

Toen Rusland begin 1917 tijdens de regering Kerenski aan de rand van de hongersnood stond, de spoorwegen ontregeld waren, voedsel en brandstof niet meer bij de mensen raakte, ook door speculatie en sabotage van grootgrondbezitters en handelaars, stelde Lenin als belangrijkste eis de nationalisatie van de banken. 'De banken zijn centra van het moderne economische leven, de belangrijkste zenuwknopen van het gehele kapitalistische economische systeem. (...) De voordelen die het gehele volk, en in hoofdzaak zeker *niet* de arbeiders (want arbeiders hebben met banken weinig van doen), maar de massa van de boeren en kleine ondernemers, van de nationalisatie van de banken zou hebben, zouden enorm zijn. De besparing aan arbeidskracht zou reusachtig zijn, en als men aanneemt dat de staat het tot nog toe werkzaam aantal bankemployés zou aanhouden, dan zou dat een bijzonder grote stap voorwaarts zijn in de richting van een universeel (algemeen) gebruik maken van de banken, een toename van hun filialen, een grotere toegankelijkheid van bankzaken, enz. Juist voor de *kleine* bezitter, voor de boeren zouden kredieten daardoor sterk vereenvoudigd en veel toegankelijker gemaakt worden. De staat echter zou voor het eerst de mogelijkheid hebben allereerst *een overzicht te krijgen* over alle belangrijke geldoperaties, zonder dat die verheimelijkt kunnen worden, en ze daarna te *controleren*, voorts het economische leven te *reguleren* en tenslotte miljoenen en miljarden te *ontvangen* voor grote operaties door de staat, zonder aan de heren kapitalisten krankzinnige "provisies" voor hun "diensten" te betalen. Dat en alleen dat is de reden waarom alle kapitalisten, alle burgerlijke professoren, de hele bourgeoisie (...) bereid zijn (...) tegen de nationalisatie van de banken te strijden...'⁴²

Want een bank nationaliseren is technisch niet moeilijk en kost geen enkele spaarder een cent, hoe groot ook zijn inbreng. 'Men verwacht vaak het nationaliseren van banken met het in beslag nemen van particuliere vermogens. (...) De eigendom van de kapitalen, waarmee de banken werken en die in de banken geconcentreerd zijn, wordt door gedrukte en schriftelijke documenten bevestigd, die men aandelen,

42 V.I. Lenin, *De dreigende catastrofe en hoe die te bestrijden*, Uitgeverij Progres Moskou, [10-14 september 1917], p. 12 en 15.

obligaties, wissels, kwitanties en dergelijke noemt. Geen enkele van dit soort schriftelijke erkenningen zou door de nationalisatie van banken, dat wil zeggen door het samensmelten van alle banken tot een enkele staatsbank, vervallen of van karakter veranderen. Wie op een spaarbankboekje 15 roebel bezat, en wie 15 miljoen had, bezit ook na de nationalisatie van de banken, 15 miljoen in de vorm van aandelen, obligaties, wissels, goederencertificaten en dergelijke. (...) Men zou de nationalisatie van de banken slechts hoeven te decreteren – de directeuren en de bedienden zelf zouden haar wel uitvoeren. (...) Want een dergelijke maatregel is juist economisch mogelijk geworden doordat het kapitalisme zich zover heeft ontwikkeld dat het van wissels, aandelen, obligaties, enz. gebruik maakt. (...) Indien de revolutionair-democratische staat zou besluiten dat er onmiddellijk in elke stad vergaderingen en in de gewesten en het hele land bijeenkomsten van directeuren en employés dienen te worden belegd om alle banken onverwijld tot één enkele staatsbank te verenigen, dan zou deze hervorming binnen enkele weken doorgevoerd zijn. Uiteraard zouden juist de directeuren en hogere ambtenaren verzet plegen en hun best doen om de staat te bedreigen, de zaak op de lange baan te schuiven, enz., want deze heren zouden immers hun bijzondere lucratieve baantjes verliezen, ze zouden de mogelijkheid kwijtraken om bijzonder winstgevende zwendeloperaties te verrichten; *dat is de kern van de hele zaak*. (...) Men behoeft alleen maar te decreteren dat directeuren, directieleden en grootaandeelhouders, die trachten de zaak al is het in nóg zo gering mate slepende te houden en die pogen documenten of afrekeningen weg te werken, bestraft zullen worden met inbeslagname van hun vermogen en met gevangenisstraf; men behoeft alleen de arme employés *afzonderlijk* te verenigen en premies uit te loven voor het ontdekken van fraudes en getalm van de kant van de rijken, en de nationalisatie van de banken zou vlotter en sneller verlopen dan men had durven dromen.⁴³

Zonder complete nationalisatie is geen enkele controle op de banken mogelijk. 'Alleen het verenigen van alle banken tot één enkele bank (...) *maakt* een werkelijke controle *mogelijk*, uiteraard onder die voorwaarde dat alle eerder opgesomde maatregelen toegepast worden. Alleen wanneer de banken genationaliseerd zijn *kan men bereiken* dat de staat ervan op de hoogte is waarheen en vanwaar, hoe en wanneer miljoenen en miljarden komen en gaan. (...) Alleen de controle op de

43 V.I. Lenin, *idem*, p. 13, 14-15.

bankoperaties – bij vereniging van de banken tot één enkele staatsbank – schept de mogelijkheid dat met verdere, gemakkelijk uitvoerbare maatregelen, de inkomstenbelasting werkelijk wordt geïnd, zonder dat daarbij vermogens en inkomsten kunnen worden verborgen...'⁴⁴

Natuurlijk spreekt Lenin over een periode waarin een revolutionaire beweging net de tsaar had omvergeworpen en waarin de oorlog en de honger ondraaglijk waren geworden. Maar ook vandaag dreigt een crisis van een nooit geziene omvang en stelt zich de vraag: wie zal betalen?

De openbare bank betekent helemaal niet de overgang naar het socialisme. Maar hij kan wel de spaarcenten van de mensen beschermen en de welvaart verhogen door te investeren in maatschappelijk belangrijke projecten. Zo'n bank zal komaf maken met alle soorten speculaties en intriges, zijn werking zal transparant zijn en beantwoorden aan strenge criteria.

De inkomsten en uitgaven van de bank zullen onderworpen worden aan een coherente openbare controle. Daarvoor is de opheffing van het bankgeheim noodzakelijk. Toen Fortis in 2007 ABN Amro opkocht, verzweeg en minimaliseerde Maurice Lippens doelbewust de band met de risicovolle Amerikaanse hypotheekmarkt van de *subprimes*.

Er mag geen sprake meer zijn van belangenvermenging. CEO's en beheerders mogen geen banden (gehad) hebben met de privébanksector. Hun bezoldiging mag niet hoger liggen dan driemaal het gemiddelde loon. In de beheerraad zetelen geen privékapitalisten, maar vertegenwoordigers van de werkers, in de eerste plaats de vakbonden, de sociale organisaties van de middenstand, verbruikersorganisaties en verkozenen uit de ngo-wereld. Zij waken over de belangen van de gemeenschap.

De strategie en het financiële beleid van de bank worden vastgelegd in strenge anti-speculatiecodes en onderworpen aan een strenge openbare controle.

De dienstverlening zal voorop staan en er zal een uitgebreid netwerk van kantoren uitgebouwd worden. De bank zal openstaan voor iedereen en niet alleen voor wie men een belegging (met hoog risico) of een verzekering kan aansmeren. De tarieven voor de prestaties zullen lager zijn dan nu het geval is en de bank zal het hem toevertrouwde geld veilig beleggen.

44 V.I. Lenin, *idem*, p. 13-14.

Zo'n openbare bank zou opnieuw de bevoorrechte financier van de staat en de gemeentes kunnen worden. De staat zou dan het spaargeld van de bevolking lenen en de staatsschuld zou niet langer dienen ter verrijking van de privé-banken.

Op die manier kan bij de werkers het bewustzijn groeien dat een andere maatschappij mogelijk is. Een andere maatschappij met een andere economie, waar de maatschappelijke rijkdom door en ten dienste van de collectiviteit wordt beheerd.

20 november 2008

Herwig Lerouge is hoofdredacteur van *Marxistische Studies*. (herwig.lerouge@teledisnet.be)

Marx en de *subprime*-crisis

Wat sommige analisten al hadden voorspeld, is nu uitgekomen: de kapitalistische wereld is in de greep van een economische crisis. Wat de centrale banken ook mogen doen, niets kan de val van het bruto binnenlands product (bbp) en de recessie in de VS en daarna in Europa nog tegenhouden.

De belangrijkste tegenstelling van het kapitalisme ligt hierin dat alleen de werkers rijkdom produceren door de omvorming van de natuur, terwijl ze over onvoldoende koopkracht beschikken om die producten aan te schaffen. Hun koopkracht blijft ondermaats, in die mate dat hun loon niet overeenkomt met de volledige waarde van hun arbeid. Het aandeel van de lonen in de wereldrijkdom daalt voortdurend.

De kapitalisten hebben geprobeerd deze tegenstelling op te lossen door zoveel mogelijk bankleningen aan te moedigen. Dit zou de koopkracht van de bevolking kunstmatig opdrijven en de verkoop stimuleren van goederen die anders niet verkocht geraken.

Dat kan echter niet blijven duren, want uiteindelijk moeten al die leningen mét interest terugbetaald worden.

De geweldige economische groei sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog leidde tot een crisis van overproductie in het begin van de jaren 1970. Die crisis heeft nu het stadium bereikt van een megacrisis zoals in 1929.

Krediet en schuldenlast

Hoe komt het dat de crisis niet vroeger uitgebroken is? Wat zijn de gevolgen voor de werkers? Om dat te begrijpen moeten we het verschijnsel van het krediet en de schuldenlast bestuderen.

Om de consumptie en dus de winsten van de kapitalisten op peil te houden, zijn de VS zowat twintig jaar geleden een catastrofale weg in-

geslagen: de weg van de overmatige schuldenlast. Gezien het dalende aandeel van de lonen in het bbp was er zeggezegd geen andere 'keuze'. De solvabiliteit van de Amerikaanse werkers daalde onophoudelijk en dus konden zij de consumptie niet 'op peil houden' zonder zich in de schulden te steken.

De huidige Amerikaanse schuldenlast overtreft in grote mate het historische niveau. Tijdens de voorbije honderdvijftig jaar bedroeg de schuldenlast altijd tussen 100 en 160% van het bbp. Slechts eenmaal werd die grens overschreden, namelijk in 1929, toen hij opliep tot 280% van het bbp. Dat leidde tot de Grote Depressie, die pas eindigde met de Tweede Wereldoorlog.

De huidige situatie is rampzaliger dan in 1929. Eind 2005 bedroeg de Amerikaanse schuldenlast 400%, dat is een schuld van 44.000 miljard dollar voor een bbp van 11.000 miljard dollar.

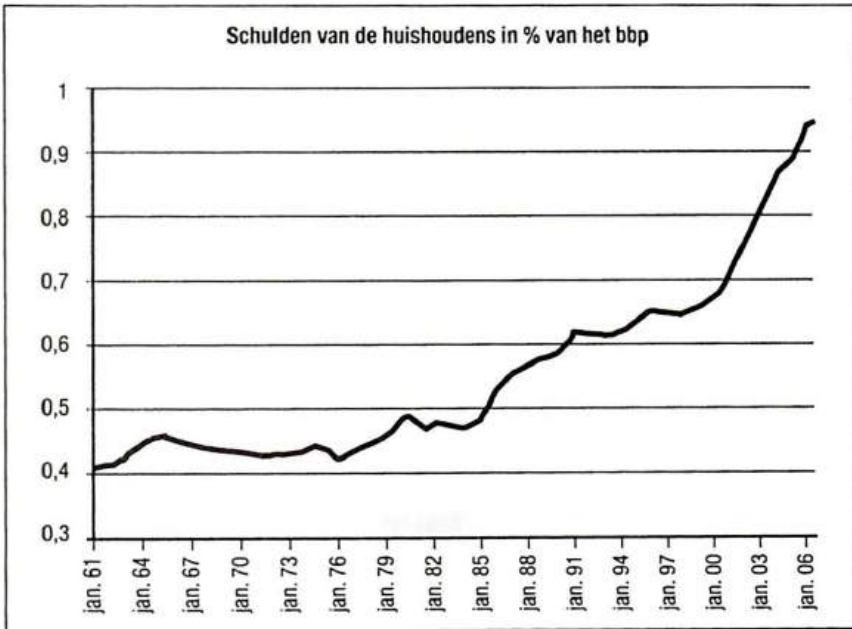
Bron: Federal Reserve. US Treasury.

Per inwoner betekent dat een schuld van 147.635 dollar. Om de totale schuld af te lossen zou elke Amerikaan 4 jaar moeten werken zonder een cent uit te geven. Om het even welk land in dezelfde situatie zou al

lang de slavendrijvers van het IMF en de Wereldbank achter zich aan gekregen hebben, met een dwingend aflossingsplan.

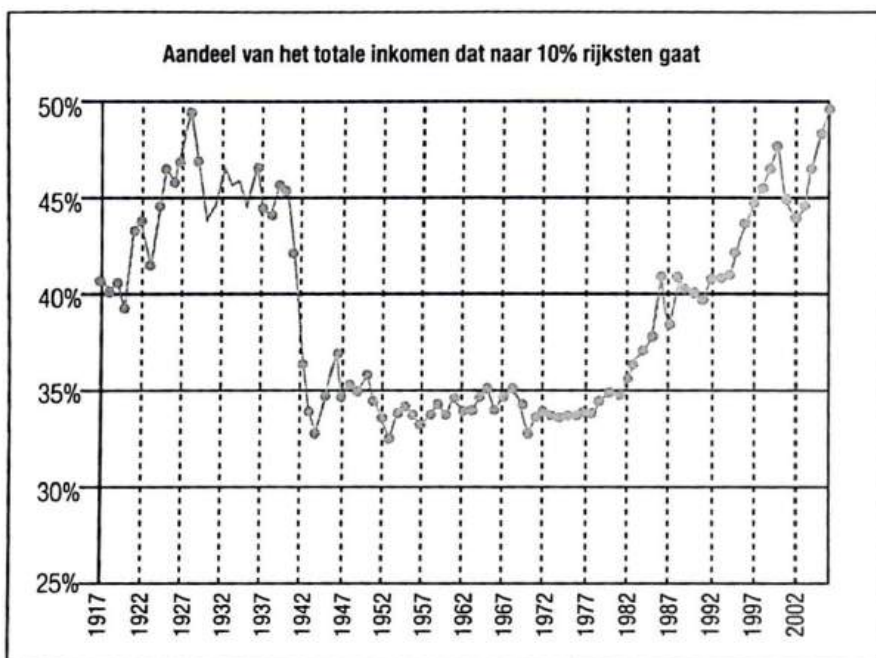
De schuldenlast van de Amerikaanse gezinnen

Sinds 1960 zijn de schulden van de Amerikaanse huishoudens onophoudelijk gestegen tot het huidige recordbedrag. Onderstaande grafiek van het *Bureau of Economic Analysis* geeft een beeld van de schulden, uitgedrukt in % van het bbp.¹

De band tussen het aandeel van de lonen van de werkers in het bbp en de schuldenlast van de huishoudens spreekt voor zich: hoe minder een werker verdient, hoe meer zijn kredietbehoefte toeneemt. Met andere woorden: om zijn arbeidskracht te blijven vervangen, moet de werker schulden maken. Deze schuldenlast maakt het de kapitalisten mogelijk steeds grotere winsten op te stapelen, gezien de tendens tot daling van het aandeel van de lonen in het bbp. Temeer daar de hoeveelheid meerwaarde die uit de werkers geperst wordt, toeneemt door de interest op hun schulden.

1 Bureau of Economic Analysis: <http://www.bea.gov/>.

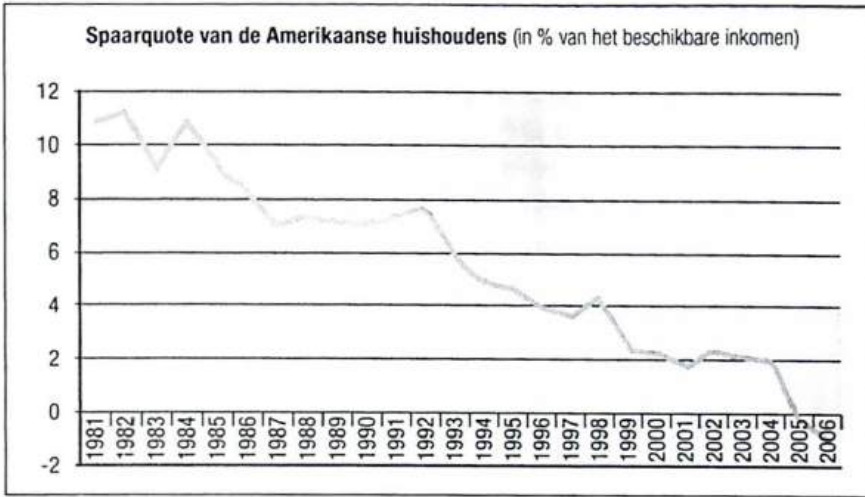

Bron: Piketty and Saez (2003 bijgewerkt tot 2006): *Aandeel van de inkomens van de 10% rijksten in het totale inkomen.*

De chronologie in bovenstaande grafiek is duidelijk: in de jaren zestig bleef het aandeel van de lonen in het bbp nagenoeg stabiel. Midden de jaren zeventig, juist na het begin van de grote crisis van overproductie, stijgt het aandeel van de lonen dankzij de strijdbaarheid van de werkers, die hogere lonen eisen om het hoofd te bieden aan de op hol geslagen inflatie. Vanaf de jaren tachtig duikt het aandeel van de lonen weer naar beneden en stabiliseert op een historisch laag niveau. Terzelfder tijd stijgt de meerwaarde die uit de Amerikaanse werkers geprest wordt. Hetzelfde doet zich voor in Europa.

Het spaargeld van de Amerikaanse werkers

Sinds 1981 daalt het spaargeld van de Amerikanen constant. Logisch, aangezien hun inkomen daalt. Sinds 2005 is de spaarquote negatief, wat bijzonder zeldzaam is in de geschiedenis van het kapitalisme.

Bron: Bureau of Economic Analysis.

De Amerikaanse handelsbalans

Sinds 1991 kleurt de Amerikaanse handelsbalans rood. De VS kopen meer dan ze verkopen. Nogmaals: enkel de gezamenlijke schuldenlast van de huishoudens en de staat hield de aankopen op peil.

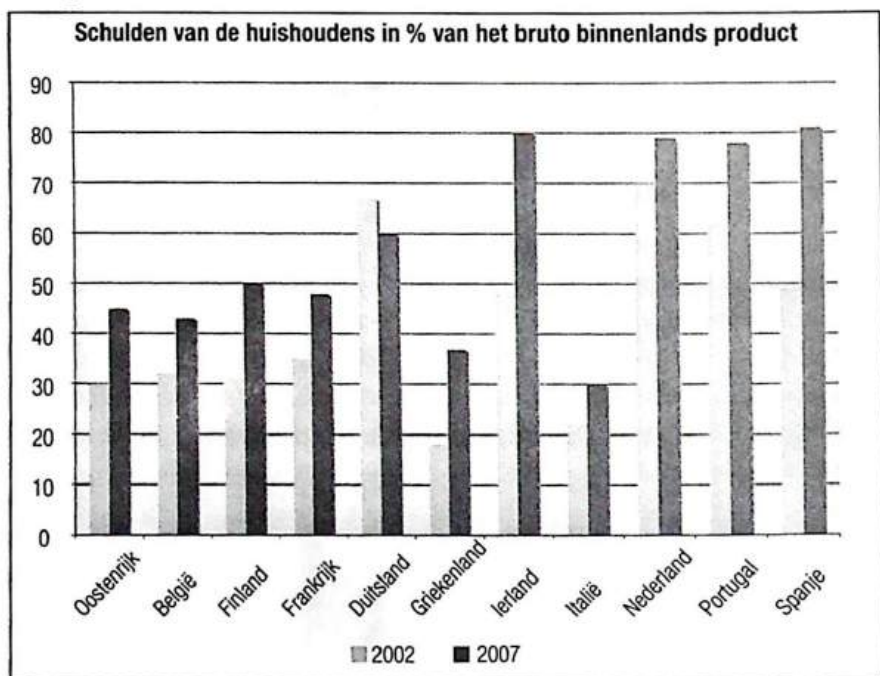

Bron: Bureau of Economic Analysis.

De nummer 1 en de motor van de wereldeconomie kan die plaats alleen behouden dankzij een enorme schuldenlast. Aangezien er op dit ogenblik van sparen niets in huis komt, dalen de reële activa. Die situatie is op lange termijn onhoudbaar. De 4% jaarlijkse groei van de voorbije jaren, is niet meer dan een druppel water *in vergelijking met de 29% van het bbp, samengesteld uit de stijging van de schuldenlast en de aldus gecreëerde toename van het fictieve kapitaal.*

De Europese schuldenlast

De schuldenlast van het Verenigd Koninkrijk is even groot als die van de VS. In niet minder dan vier landen benadert de schuldenlast van de Europese huishoudens die van de Amerikaanse.²

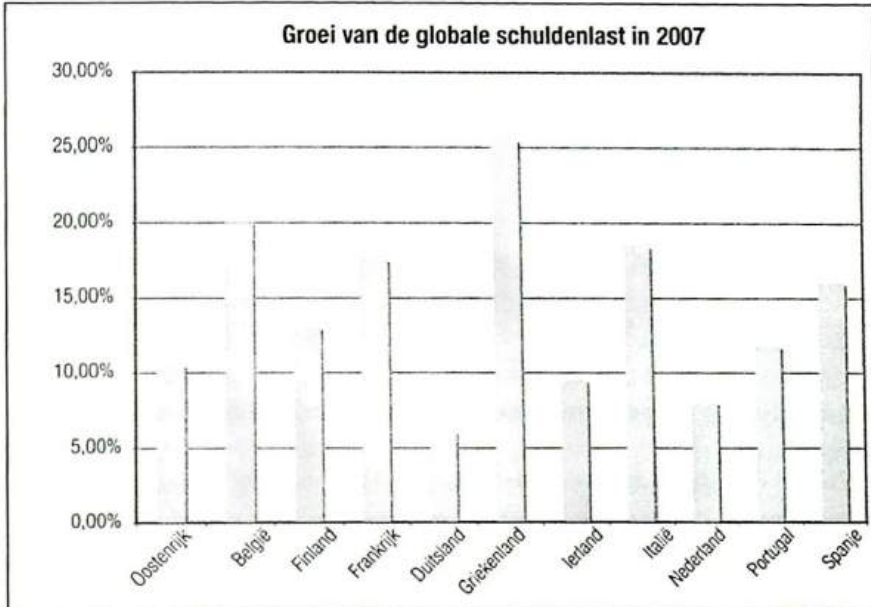

Bron: Europese Centrale Bank.

De schulden van de huishoudens nemen schrikbarend snel toe. Hetzelfde geldt voor de toename van de globale schuld, de openbare schulden de schulden van de privé-ondernemingen en de huishoudens. Het groeipercentage per jaar ligt 10% hoger dan gemiddeld. In België is het zelfs 20%. Ter vergelijking: in de VS bedroeg het de voorbije jaren 8 à 10%.

2 Europese Centrale Bank (BCE): <http://www.ecb.int/stats/html/index.en.html>.

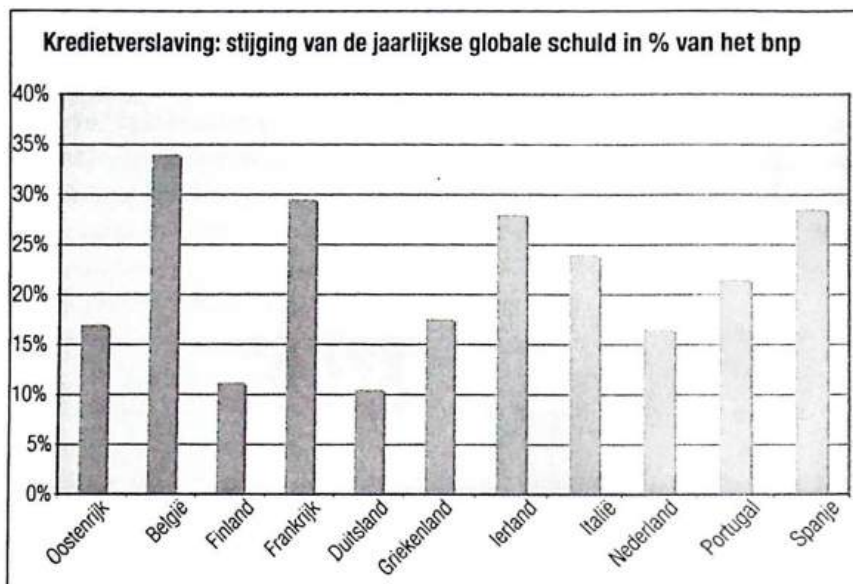
Alleen in Duitsland blijft de schuldenlast op een aanvaardbaar niveau. Net zoals in de VS wordt de consumptie en dus de productie op sleeptouw genomen door de schuldenlast. Het dalende aandeel van de lonen speelt hier dezelfde rol als in de VS: het verplicht de Europese werker schulden te maken om zijn arbeidskracht te vervangen. Onderstaande grafiek bewijst dat schulden maken noodzakelijk is voor de consumptie en de stijging van het bbp.

Bron: Europese Centrale Bank.

Zoals je ziet is België koploper voor wat betreft de groei van de schuldenlast. Als men het dus heeft over de bevredigende Europese economische prestaties, vergeet men eraan toe te voegen dat die niet te wijten zijn aan economische grondslagen zoals de tewerkstellingsgraad, maar aan het feit dat de werkers schulden maken. Zonder die uitweg stond de recessie met zijn aanhangwagen van faillissementen en af-dankingen al lang voor de deur.

Net als in de VS is deze groei virtueel. Hij is gebaseerd op de toekomstige arbeid van de Europese werkers. Krediet wordt immers altijd in de toekomst terugbetaald met de verkoop van de arbeidskracht van de werkers. Een vertraagde productie zou onvermijdelijk een daling van de lonen tot gevolg hebben en de werkers op de knieën dwingen: zij zouden niet langer in staat zijn hun schulden af te betalen. En dus zou het hele kredietsysteem instorten. Om dat te voorkomen moet in de VS

Bron: Europese Centrale Bank.

het krediet jaarlijks toenemen met 4000 miljard dollar, in de eurozone met 2800 miljard.

De stijging van het bbp in de Westerse landen is dus virtueel geworden in die zin dat niet de waarde van de huidige arbeid van de werkers uit de Westerse wereld overeenkomt met de waarde van de verkochte goederen maar de waarde van hun toekomstige arbeid: als de werker zijn baan verliest, kan hij onmogelijk nog zijn schulden aflossen en dan stemt het krediet met geen enkele echte waarde meer overeen.

Marx en het krediet

In de beginperiode van het kapitalisme kon het krediet door de concentratie en centralisatie van het kapitaal een geweldige explosie van de productiekrachten bewerkstelligen. Het zorgde voor de noodzakelijke investeringen voor de industriële expansie, iets wat geen enkele rijke op aarde zich had kunnen veroorloven. 'Het geldkrediet maakt het de industrieel mogelijk de productie uit te breiden, het aantal werkers en dus de toegeëigende meerwaarde te vergroten.'³

³ *Leerboek politieke economie*, Academie der Wetenschappen van de Sovjet-Unie, Economisch Instituut, oorspronkelijke uitgave augustus 1954, huidige uitgave januari 2007, p. 220.

Het is een illusie te geloven dat een kapitalist spaart om vervolgens zijn persoonlijk fortuin te investeren met het risico het te verliezen. De kapitalisten lenen het nodige investeringskapitaal van de banken. Aangezien hun winsten het rentetarief overstijgen, doen ze een goede zaak. Ook de verscheidenheid van bedrijfsvormen (NV, BVBA enzovoort) behoedt hen voor persoonlijk risico. Als het slecht afloopt (faillissement), zullen de banken nooit het eigen fortuin van de kapitalisten afpakken, in tegenstelling tot de werkers, van wie hebben en houden wordt aangeslagen zodra ze niet meer kunnen betalen.

Werkgelegenheid creëren met dat krediet is één zaak, maar als de speculanten met dat geld gaan spelen op de beurs, zetten ze wel de gezamenlijke arbeid van de werkers in!

Krediet dat aan de werkers wordt opgedrongen om de consumptie een duwtje in de rug te geven, wordt een factor van overwaardering van de capaciteit van de markt om de productie op te slorpen. De weerslag van de overproductie wordt immers uitgesteld tot het ogenblik van de afbetaling. Het geld wordt dan geconcentreerd in speculatieve luchtballen die, zodra ze uit elkaar spatten onder de vorm van crises, de kredietbronnen doen opdrogen met sociale catastrofes tot gevolg, zoals in het geval van de *subprime*-leningen.

Bijkomende toe-eigening van meerwaarde

De eigenaar van de productiemiddelen – de kapitalist – betaalt zijn werkers een loon uit, maar dat is niet de totale waarde van de arbeid, anders zou hij geen winst maken. Met andere woorden: de arbeidsdag van de werker valt uiteen in twee verschillende delen:

- de noodzakelijke arbeidstijd, dat is de tijd die nodig is om de waarde van zijn arbeidskracht te vervangen, met andere woorden de arbeid die hij moet verrichten om zijn behoeften te bevredigen (voeding, onderdak, onderwijs enzovoort...)
- de meerarbeidstijd, dat is de hoeveelheid arbeid boven op de noodzakelijke arbeid. Voor die meerarbeid betaalt de kapitalist de werker niet. Dat deel van de dag werkt de werker dus gratis voor de kapitalist.

De meerwaarde is de waarde van die meerarbeid. Het is de basis van de uitbuiting van de werker door de kapitalisten en van de kapitaalaccumulatie.

Met de kredietrente recupereren de kapitalisten bijkomende meerwaarde. Want inderdaad, de werker betaalt de interest met zijn loon – het deel meerwaarde dat de kapitalist zich niet toe-eigent. Dat geldt

ook voor de openbare schuld. Via de belastingen zal de werker met hetzelfde loon – dus het deel meerwaarde dat de kapitalist zich niet toe-eigent – bijdragen aan de terugbetaling van de kapitalisten.

Laten we even kijken naar een voorbeeld.

Stel: de meerwaardevoet is 20% en mijn loon bedraagt 1.000 euro. Zonder toe-eigening van de meerwaarde door de kapitalist zou mijn loon eigenlijk 1.200 euro moeten zijn. De meerwaarde voor de kapitalist bedraagt dus 200 euro. Als de interest op mijn leningen 100 euro bedraagt, dan moet ik 100 euro van mijn loon aan de kapitalist betalen in plaats van goederen te kopen die mij in staat stellen mijn arbeidskracht te vervangen (voeding, onderdak, onderwijs enzovoort... voor mij en mijn gezin). Gevolg: ik hou in werkelijkheid maar 900 euro over voor mijn consumptie.

Zo valt makkelijker te begrijpen waarom de groei van het krediet 'virtueel' is. De enige twee bronnen van rijkdom zijn de natuur en de arbeid, aldus Marx. Geld op zich kan geen rijkdom creëren. Alleen de arbeid van de werker creëert toegevoegde waarde door goederen te produceren door de omvorming van de natuur. Het is deze toegevoegde waarde die de bijkomende rijkdom vormt. Het is dus niet op het ogenblik van de toekenning van een krediet (wanneer de kapitalist zijn geldkapitaal uitleent) dat er rijkdom wordt voortgebracht. Dit krediet veroorzaakt een fictieve vraag naar goederen die slechts zal worden terugbetaald door de arbeid van de loonarbeider. De schepping van rijkdom wordt 'gewaarborgd' door de toekomstige arbeid van de arbeider. Het volstaat dat de loontrekker zijn krediet niet terugbetaalt, bijvoorbeeld omdat hij zijn werk is verloren, om dit geldkapitaal in rook te zien opgaan. Het geld kapitaal heeft geen enkele waarde voortgebracht.

Het krediet doet een fictieve vraag ontstaan naar goederen die maar zullen terugbetaald worden door de arbeid van de werker. De toekomstige arbeid van de werker waarborgt deze schepping van rijkdom. Het volstaat dat de werker zijn lening niet terugbetaalt, bijvoorbeeld als hij zijn baan verliest – om het geldkapitaal te doen verdwijnen. Het geldkapitaal heeft geen enkele bijkomende waarde gecreëerd.

Hetzelfde geldt wanneer de kapitalist kapitaal leent voor zijn onderneming: hij gaat die lening terugbetalen met de meerwaarde die hij uit zijn werkers perst en niet met een of andere geldschepping of met zijn eigen arbeid. Het *Leerboek Politieke Economie* zegt hierover:

'Zoals de vorm van de rente de indruk wekt dat de rente een natuurlijke vrucht van het kapitaalbezit zou zijn, zo roept de vorm van de ondernemerswinst de illusie op dat deze winst een beloning zou zijn voor de "arbeid" van de actieve kapitalist, die bestaat uit de leiding en con-

trole van de arbeid van de loonwerkers in zijn onderneming. In werkelijkheid heeft de ondernemerswinst, evenals de rente in het geheel, niets te maken met de leiding van de productie; zij is een deel van de door de kapitalisten gratis toegeëigende meerwaarde.⁴

Waar gaat de rijkdom – de terugbetaling van de lening – naartoe? Die rijkdom zal het geldkapitaal van de bankier aandikken. Hij zal het gebruiken om andere leningen uit te schrijven en zich nog wat meer te verrijken of hij zal dat kapitaal gewoon oppotten en het in beursaandelen investeren of er op een of andere manier mee speculeren. Want die kolossale sommen geld, vergaard op de rug van de werkers, kunnen niet in de productie geïnvesteerd worden, aangezien er al overproductie is. Het toppunt van uitbuiting bereik je wanneer de bankier ook de werkgever is, bijvoorbeeld als de banken aandeelhouder zijn van een onderneming: dan buiten dezelfde aandeelhouders de werker twee keer uit!

Het krediet heeft ook nog een sociale rol gekregen, in die zin dat het een rem is geworden op de strijd van de werkers. Door strijd kunnen de werkers de uitbuiting enigszins temperen, maar doordat ze met handen en voeten gebonden zijn aan leningen en afbetalingen, kunnen ze zich geen langdurige staking meer veroorloven. Ze hebben het totale bedrag van hun karige loon nodig om hun verplichtingen aan de banken na te komen. En zo leidt het krediet tot een hogere uitbuitingsgraad en een grotere vervreemding van de werker.

De geldschepping

De geldsoorten

Er bestaan verschillende soorten geld:

Geldvormen	Drager en uitgifte	Commentaar
Waren	Suiker, graan, rijst, metalen, vee... Landbouw of mijnindustrie	In de periode van de ruilhandel (olie tegen voedingsmiddelen)
Munten of intrinsiek geld	Metalen muntstukken in euro Uitgegeven door de nationale banken onder controle van de Europese Centrale Bank	Voor onbelangrijke aankopen < 1% van de betaalmiddelen

4 Ibid., p. 212.

Papiergeld of fiduciair geld	Bankbiljetten in euro Uitgegeven door de nationale banken onder controle van de Europese Centrale Bank	Gebaseerd op vertrouwen want de nominale waarde (de waarde op het biljet) is groter dan de papierwaarde 8% van de betaalmiddelen
Giraal geld	Bedragen op zichtrekeningen bij banken, de Postchequedienst, kredietinstellingen... Overdracht door cheque of overschrijving	Zonder papieren drager (bijv. een bankcheque...) spreekt men van elektronisch geld en de dematerialisatie van het geld 90% van de betaalmiddelen
Geld voor een specifiek doel	Maaltijdcheques, reischeques, telefoonkaarten...	Geldmiddelen voor specifiek gebruik

Al die soorten geld vormen samen de 'geldmassa', die onderverdeeld wordt in aggregaten:

- M1: inwisselbare bankbiljetten, munten en zichtdeposito's;
- M2: M1 + deposito's met vaste looptijd tot en met twee jaar en deposito's met opzegtermijn tot 3 maanden, bijvoorbeeld: een spaarboekje;
- M3: M2 + op de geldmarkt verhandelbare instrumenten, uitgegeven door de monetaire financiële instellingen. Bij deze tegoeden riskeert de bezitter zijn kapitaal te verliezen in geval van liquidatie, bijvoorbeeld: depositocertificaten, effecten;
- M4: M3 + staatsbonnen en schatkistcertificaten.

De monetaire overheid is het meest geïnteresseerd in M3. Hieronder volgen de geldaggregaten van de eurozone in miljarden euro:

	M1	M2	M3
2002	2 279	4 616	5 446
2003	2 499	4 915	5 807
2004	2 727	5 232	6 178
2005	2 949	5 570	6 568
2006	3 480	6 075	7 116
2007	3 755	6 630	7 782

Bron: Wikipedia.

In september 2007 vertegenwoordigden de munten en biljetten een bedrag van 610,6 miljard euro.

Met deze cijfers willen wij geen uitvoerige studie maken van het geld maar wel de banden verklaren tussen de geldaggregaten en het krediet en de economie.

Hoe wordt geld geschapen?

Veel mensen denken dat de macht om geld te creëren bij de staat ligt. In onze verbeelding beschikt de staat over een 'geldpers' en is dat de enige bron. Niets is minder waar.

De centrale bank

De centrale bank geeft geld uit onder de vorm van munten of biljetten. In België is dat de Nationale Bank van België. Maar die 'nationale bank' is niet het eigendom van de staat.

Inderdaad, de staat beschikt over 50% van de aandelen maar dat betekent meteen ook dat de andere helft in handen is van privé-aandeelhouders. De staat kan trouwens niet 'zijn nationale bank' gebruiken zoals hij wil: 'Bovendien mag niet worden vergeten dat de Nationale Bank ondanks haar beursnotering geen vennootschap is als de andere. De bepalingen van het vennootschapsrecht zijn slechts aanvullend van toepassing, niet omdat de Nationale Bank boven de wet staat, maar omdat ze onderworpen is aan bepalingen van een hogere orde, namelijk die van het Verdrag van Maastricht, haar eigen organieke wet en haar statuten.'⁵

De Nationale Bank van België keert elk jaar een dividend uit aan zijn aandeelhouders. Zij speelt zelfs de rol van uitzonderlijke 'rentegever' want de uitgekeerde dividenden volgen niet de ups en downs van de economie, maar zijn stabiel: 'Artikel 20, punt 4 van de organieke wet bepaalt dat het de Regentenraad toekomt definitief de verdeling van de winsten te regelen. Bij de vaststelling van het tweede, door de Regentenraad vrij vast te stellen dividend, houdt de Raad zich aan een politiek, waarbij een totaal dividend wordt nagestreefd dat stabiel is qua koopkracht. Met de gevolgde dividendpolitiek zoekt de Bank een evenwicht tussen haar opdrachten van algemeen belang en een correcte remuneratie van haar kapitaal, ongeacht de schommelingen van het rendement van de activa en van de lasten van het passief en dus van de winsten of, in voorkomend geval, de verliezen. Aldus geniet de

5 Website van de Nationale Bank van België, www.bnb.be: FAQ, Belangenvermenging.

aandeelhouder een stabiel dividend dat losstaat van de resultaten van de Bank, die vooral afhankelijk zijn van het monetaire beleid van het eurosysteem en van externe factoren, zoals de vraag naar bankbiljetten of het wisselkoersverloop. Zo heeft de daling van de winst voor het maakjaar 2006 ten opzichte van het vorige maakjaar dan ook geen gevolg voor het dividend dat stijgt in functie van de ontwikkeling van de kosten van het levensonderhoud.⁶

De Nationale Bank van België is dus wel degelijk een instrument in dienst van het kapitalisme.

De Europese Centrale Bank (ECB), die garant staat voor de goede werking van het banksysteem in de Unie, is ontstaan uit de centrale banken van de lidstaten, die zelf een associatie van privé-banken vormen. Artikel 104 van het Verdrag van Maastricht verbiedt de lidstaten en de gemeenschappen in de eurozone geld te scheppen. Dat is het voorrecht van de commerciële banken onder toezicht van de ECB. De ECB moet de inflatie controleren door erover te waken dat de fiduciaire geldmassa zo goed mogelijk beantwoordt aan de behoeften van de economische actoren.

Het Verdrag van Lissabon heeft geen letter aan die bepaling gewijzigd. Integendeel, dit eenvoudige artikel geeft aan dat de centrale banken kredietgeld mogen creëren. Ingeval van crisis aarzelen ze nooit om dat te doen en ze lenen geld aan de commerciële banken door middel van garanties, bijvoorbeeld onder de vorm van effecten.

De commerciële banken

Bij het girale geld spelen in essentie alleen de commerciële privé-banken een rol (banken van tweede rang).

Ook hier heeft het volksgeloof het bij het verkeerde eind. Velen denken dat de banken alleen het geld lenen dat ze in voorraad hebben. In werkelijkheid lenen ze heel wat meer uit. Dat heet: *fractional reserve*-bankieren. Wanneer de bankier geld leent aan een klant, noteert hij in feite de geleende som op de rekening van de lener en hetzelfde bedrag op de rekening van de bank onder 'schulden'. De bank scheidt dus geld uit het niets, *ex-nihilo*, maar verder zullen we zien dat die techniek afhankelijk is van het loon van de werker. Dat geld bestaat maar tijdelijk, want naarmate de lening wordt afbetaald, verdwijnt het weer. De schuld wordt weggeveegd. Het krediet maakt dus de deposito's: de

6 Website van de Nationale Bank van België, www.bnb.be: Home -FAQ, Dividendbeleid.

bank scheidt giraal geld – het krediet – en op jouw rekening verschijnt het bedrag van de geleende som.

Wanneer een bank krediet verleent aan een niet-financiële economische instelling, een onderneming of een huishouden, dan wordt de rekening van de klant verhoogd met het bedrag van de lening. Als tegengewicht krijgt hij een schuldenlast voor hetzelfde bedrag. De bank heeft de klant giraal geld ter beschikking gesteld en dus is er sprake van geldschepping.

Wanneer een niet-financiële economische instelling, een onderneming of een huishouden de lening afbetaalt, wordt door die afbetaling geld vernietigd. De geldmassa, de hoeveelheid geld in circulatie, stijgt als het krediet aan een niet-financiële instelling, een onderneming of een huishouden groter is dan de afbetaling. Een tabelletje ter verduidelijking.

Bank		Lener	
Actief	Passief	Actief	Passief
(Krediet)	(Zichtdeposito's)	(Tegoed aan de bank)	(Schuld)
+100.000	+100.000	+100.000	+100.000

Verklaring van de tabel

Een onderneming of een werker wil 100.000 euro lenen. De bankier zal vroeg of laat het gecreëerde geld moeten vernietigen om zijn balans in evenwicht te brengen en vraagt daarom een garantie aan de kandidaat-lener (hypotheek, loon, borgstelling enzovoort...) zodat hij bij wanbetaling het bedrag kan recupereren.

Het geldscheppingsmechanisme treedt dus in werking door een gelijktijdige verhoging van het actief en het passief van de bank. In de eerste en tweede kolom zien we dat er op het actief van de bank een krediet van 100.000 euro is ingeschreven en op het passief een zichtdeposito van 100.000 euro (het is de zichtrekening van de lener). Op de rekening van de lener (derde en vierde kolom) staat onder actief 'tegoed aan de bank' voor een bedrag van 100.000 euro en onder passief de schuld voor hetzelfde bedrag. De lener krijgt dus de beschikking over 100.000 euro zonder dat de bank ook maar een cent moet 'uitgeven'.

De boekhouding van de bank is in evenwicht. Het 'gecreëerde' geld wordt 'gematerialiseerd' onder girale vorm op de rekening van de lener (zichtdeposito), precies alsof de lener 'klinkende munten' op zijn rekening had gestort. Het bedrag verschijnt op de passiefzijde van de bank.

Daartegenover staat het actief van de bank, vertegenwoordigd door de schuld van de lener (de lening). Naarmate de werker zijn lening aflost, zal het geld geheel symmetrisch vernietigd worden door tegelijkertijd het actief en het passief van de bank te verminderen.

De geldmassa, waarvan het grootste deel giraal geld is (zie de tabel M1, M2, M3), neemt dus toe als de afbetalingen kleiner zijn dan de nieuwe leningen (onze huidige situatie van algemene schuldenlast); de geldmassa daalt als het bedrag van de nieuwe leningen lager ligt dan de schuldaflissingen (tijdens zware economische crises). Door het spel van de circulatie zal zeer snel een deel van dit 'gecreëerde' geld verschijnen op de rekeningen van andere banken onder de vorm van deposito's en de carrousel begint een nieuw rondje.

Dit heeft veel weg van een systeem van ongedekte cheques. De banken hoeven immers niet te beschikken over het totale bedrag van hun leningen. Maar er is uiteraard wel een waarborg: de huidige en toekomstige arbeid van de werker. In het algemeen moeten de banken maar 10% van het totale bedrag van de geleende sommen onder de vorm van fiduciair geld in voorraad hebben. En het systeem werkt zolang niet iedereen op hetzelfde ogenblik zijn geld komt opvragen en zolang de banken elkaar onderling vertrouwen.

Maurice Allais, de enige Franse winnaar van de Nobelprijs economie (1988) zei hierover: 'De huidige schepping van geld *ex-nihilo* door het banksysteem is in essentie identiek aan de geldschepping door valsemunters. Concreet leiden ze tot hetzelfde resultaat. Het zijn alleen andere profiteurs.'

En het is zo makkelijk te bewijzen: als je het geluk hebt dat je rekening meestal positief is, dan weet je wel dat je bank nooit zegt: 'We hebben uw geld uitgeleend aan Mijnheer X... Tot onze spijt staat u nu op nul totdat Mijnheer X zijn lening heeft afbetaald...'

De grenzen van het systeem

Betekent dit dat het systeem onbegrensd is zolang er een solvabele vraag is naar krediet? Helemaal niet. Er zijn wel degelijk grenzen, namelijk drie:

- de behoefte aan biljetten van de banken (voor de omwisseling van giraal geld in fiduciair geld). Dat is een beperking, want de banken scheppen giraal geld maar geen fiduciair geld;

7 Maurice Allais, *La crise mondiale d'aujourd'hui*, Uitgeverij Clément Juglar, 1999.

- de centrale bank controleert de geldbasis. Als de centrale bank de geldschepping wil ontmoedigen, maakt ze de geldbasis kleiner en/of duurder. Dat doet ze via de fameuze 'richtinggevende rentetarieven';
- de compensatie, dat wil zeggen het feit dat de banken elkaar geld schuldig zijn. Ook dat is een grens, want om hun schulden af te lossen moeten zij gebruik maken van de geldbasis, dat wil zeggen de biljetten die de centrale bank heeft gecreëerd en de enige geldvorm die door alle banken wordt aanvaard.

Een marxistische analyse voegt er nog een vierde grens aan toe: het werkersloon. Aangezien de werker zijn lening en de interest afbetaalt met zijn loon (in het geval van een onderneming gaat het over de meerwaarde die uit de werkers is geperst) is het essentieel dat de loonmassa in stijgende lijn gaat, zodat steeds meer geld kan gecreëerd worden onder de vorm van krediet. Er moeten dus steeds meer werkers gevonden worden die leningen kunnen afsluiten of de banken moeten steeds meer werkers leningen aanpraten.

Het banksysteem bestaat uit een veelheid van bankinstellingen. Dus is de scheppingsmacht van elke bank in het bijzonder begrensd door geldopvragingen in bankbiljetten (fiduciair geld dat enkel door de centrale banken mag gecreëerd worden). Elke bank moet de omwisseling van giraal geld in fiduciair geld verzekeren. Het is dan ook begrijpelijk

- waarom het systeem aandringt op steeds meer bankrekeningen, bankkaarten, kredietkaarten enzovoort die uitsluitend met giraal geld werken. Temeer daar al die betaalmiddelen veel opbrengen (kosten voor bank- en kredietkaarten, kosten verbonden aan een zichtrekening enzovoort...);
- waarom de banken doodsbang zijn dat de werkers gelijktijdig hun geld zouden opvragen (wat gebeurde in het Verenigd Koninkrijk met de bank *Northern Rock*): ze hebben dat geld immers niet in voorraad;
- waarom het van levensbelang is voor de goede werking van het systeem dat het spaarwezen niet instort. Want de gezamenlijke spaartegoeden vertegenwoordigen in grote mate de voorraad fiduciair geld waaruit de banken putten. De teloorgang van het sparen speelt een belangrijke rol in de ineenstorting van het banksysteem.

Herfinanciering. Wat betekent dat?

Vaak hoor je: 'De centrale banken hebben x miljard dollar of euro geïnjecteerd in het banksysteem'. Wat betekent dat?

In feite geven de centrale banken geen geld aan de banken, ze lenen tegen een bepaalde interest.

Als een commerciële bank teveel giraal geld schept (teveel krediet verleent) of over teveel giraal geld beschikt (teveel wanbetalingen), voldoen de eigen reserves aan fiduciair geld niet om aan de vraag naar bankbiljetten van hun klanten tegemoet te komen. De bank is dan verplicht geld te lenen bij andere banken, op de geldmarkt dus, of bij de centrale bank. In beide gevallen wordt de eigen rekening van de bank bij de centrale bank gedebiteerd.

'Herfinancieringen' zijn eenvoudigweg de leningen op korte termijn van de centrale bank aan de commerciële banken, die door een gebrek aan vertrouwen in hun collega's moeite hebben om op de geldmarkt aan geld te geraken ('Heeft die bank niet teveel leningen verstrekt aan insolvente ondernemingen of personen?'). Natuurlijk rekent de centrale bank een interest aan (en verrijkt zich dus) aan de commerciële banken (die deze interest zullen verhalen op de werkers) en eist ze een waarborg. Zolang de commerciële bank deze waarborg kan bieden, gaat alles goed. Anders valt de kredietschepping stil: het kredietsysteem stort in... De fameuze financiële crisis waarmee men ons om de oren slaat!

Geldschepping = plundering van de werkers

De geldschepping drijft de uitbuiting van de werkers op. De bankier maakt geen winst op de terugbetaling van het geleende kapitaal maar wel op de interest die de lener betaalt, na aftrek van de kosten en de inflatie. Daarom zijn de rentevoeten hoog als de inflatie hoog is. Hoge inflatie en hoge rentevoeten interesseren de bankier niet, want dan worden leningen duur en vindt hij minder leners. Het is een van de redenen – niet de enige – waarom de centrale banken strijden tegen de inflatie.

Aangezien de bankier alleen via de interest winst kan maken, voelt hij zich gedwongen alle mogelijke vormen van krediet te vermenigvuldigen: hypothecaire leningen, financieringen, kredietkaarten, nieuwe kredietlijnen enzovoort... Wij hebben al gezien hoe de kapitalist zich bijkomende meerwaarde toe-eigent via de interest. Maar die interesten zijn ook geld dat op zijn beurt door hetzelfde systeem wordt gecreëerd,

nieuw geld dat weer nieuwe interesten zal opbrengen, een ketting zonder einde...

Veel economen hebben geprobeerd de massa interest in de economie te berekenen, maar dat blijkt heel moeilijk te zijn. Natuurlijk wordt heel die massa interesten onophoudelijk verrekend in de verkoopprijzen op het einde van elk stadium van het productieproces. Maar net dat zorgt voor een permanente inflatie. Door de interesten op te nemen in de uiteindelijke productieprijs betalen ook de werkers mee die geen geld hebben geleend. Het systeem maakt dus een bijkomende recuperatie van meerwaarde mogelijk, zelfs van de werkers zonder leningen.

Engels had al ontdekt dat de inflatie te wijten is aan de stijging van de geldmassa. Als de geldmassa in omloop (het totale bedrag aan geld dat in de economie circuleert) toeneemt, stijgen ook de prijzen. Hij zei hierover: 'De geldmassa in omloop wordt bepaald door de som van de prijzen van de waren (bij een constante geldwaarde) en die som van de prijzen door de massa waren in omloop.'⁸ De toename van de hoeveelheid geld in omloop bij een gelijkblijvende warenproductie betekent een devaluatie; de prijzen (de waarde, uitgedrukt in geld) moeten dus in dezelfde mate stijgen om de waarde van de waren – die zelf niet verandert – uit te drukken. Dit verklaart niet de enorme inflatiepercentages te wijten aan speculatie maar wel waarom de kapitalistische wereld al honderd jaar met inflatie kampt.

De toename van de geldmassa creëert dus een permanente inflatie, aangezien steeds meer lopende leningen de geldmassa doen groeien.

Waar gaat al dat geld naartoe?

Het banksysteem maakt het mogelijk geld te creëren in monetaire vorm maar het is niet in staat geld te creëren in de vorm van rijkdom. Het zijn de werkers die de rijkdom creëren. In tegenstelling tot wat de kapitalisten zeggen creëert geld geen geld.

Het geleende kapitaal en ook de interesten worden terugbetaald met het loon van de werker. Wanneer een onderneming geld leent, zal ze het kapitaal en de interesten terugbetalen met de meerwaarde die ze uit de werkers perst. Bij een *leverage buy-out* bijvoorbeeld koopt een financiële holding die voor dit doel is samengesteld, een onderneming op met geleend geld. De holding zal het geleende kapitaal terugbetalen

8 Friedrich Engels, *Sur Le Capital de Marx*, Progrès, Moskou, 1975, p. 87. (Eigen vertaling)

met de winst van de onderneming, verkregen op de rug van de werkers.

De totale geldmassa komt dus voort uit de arbeid van de werkers. Die geldmassa kan gebruikt worden om te investeren, maar sinds het begin van de crisis van overproductie wordt steeds minder in de productie geïnvesteerd. Het merendeel van de investeringen gaat naar fusies en overnames, wat leidt tot een toename van het aantal multinationale ondernemingen.

Al dat geld verdwijnt dus naar de bankrekeningen van de renteniers, die zich zelfs de meest onfatsoenlijke luxe niet onttogen. Die mensen geven geld uit, maar niet zoals iedereen. Zij zorgen niet voor een verhoging van de basisconsumptie die zou kunnen leiden tot een verhoging van de basisproductie en de schepping van meer arbeidsplaatsen. Neen, zij kopen plezierjachten, eigendommen, juwelen, hedendaagse kunst en beleggen in speculatieve fondsen... De wet van vraag en aanbod jaagt de prijzen van hun speeltjes de hoogte in, prijzen die, anders dan de kleinhandelsprijzen, sneller stijgen. Er doet zich een 'inflatie van de activa' voor, wat bijdraagt tot de vorming van speculatieve bubbels, zoals bijvoorbeeld in de vastgoedsector.

De openbare schuld

'De burgerlijke staat is een orgaan van de uitbuitersklassen, dat tot doel heeft de uitgebuite meerderheid van de maatschappij er onder te houden en de belangen van de uitbuitende minderheid in de gehele binnen- en buitenlandse politiek te behartigen.

Voor het doorvoeren van zijn taken beschikt de burgerlijke staat over een wijdvertakt apparaat: het leger, de politie, strafinstellingen en justitieorganen, de inlichtingendienst, verscheidene bestuursorganen en organen voor de ideologische beïnvloeding van de massa's. Dit apparaat wordt uit het staatsbudget betaald. De bronnen van de staatsbegroting zijn belastingen en leningen.⁹

De staatsbegroting is een instrument voor de herverdeling van een deel van het nationaal inkomen ten voordele van de uitbuitende klassen. Zij wordt opgemaakt in de vorm van een jaarlijkse schatting van ontvangsten en uitgaven van de staat. Marx schreef dat de begroting

9 *Leerboek politieke economie*, Academie der Wetenschappen van de Sovjet-Unie, Economisch Instituut, oorspronkelijke uitgave augustus 1954, huidige uitgave januari 2007, p. 259.

van de kapitalistische staat niets anders is 'dan een klassenbegroting, een begroting voor de burgerij'.¹⁰

Volgens artikel 104 van het Verdrag van Maastricht mogen de centrale banken geen geld meer lenen aan nationale of lokale overheden. De overheden zelf beschikken niet langer over de macht om geld te creëren onder de vorm van krediet. Bijgevolg zijn ze wel verplicht bij de commerciële banken aan te kloppen voor de financiering van hun behoeften.

In België bedroeg de totale schuldenlast van de staat op 31 oktober 2008, 305,33 miljard euro tegenover 254,81 miljard euro in januari 2001.¹¹ En dit ondanks alle besparingsinspanningen van de werkers. Het Europese Stabiliteitspact beperkt het tekort op de begroting in de landen van de eurozone tot 3% van het bbp en de openbare schuld tot 60%. In 2007 bedroeg de Belgische schuld echter 84,9% van het bbp.¹²

Marx en het geld

Onder het kapitalistische stelsel heeft de waar een dubbel karakter: de gebruikswaarde (haar nut) en de ruilwaarde. Dat is het vertrekpunt van de analyse van Marx (zie *Het Kapitaal*, deel I).

De kapitalist is niet in het minst geïnteresseerd in de gebruikswaarde van een product. Het enige dat voor hem telt, is de mogelijke winst. Die winst wordt gerealiseerd tijdens het productieproces van de waar (of het nu om productiemiddelen of consumptiegoederen gaat) door meerwaarde uit de werker te persen. Hij vergoedt immers de werker niet voor de volledige arbeid. Het is deze meerwaarde die de kapitaalaccumulatie mogelijk maakt. Die meerwaarde wordt uitgedrukt in geld op het ogenblik van de verkoop van het product en niet op het ogenblik van de productie. Er is dus een duidelijke band tussen het geld en de waar. En daarin ligt de originaliteit van Marx' analyse: hij verbindt het geld met de waarde van de waar, en de bron van die waarde is de arbeid.

Het geld is een algemeen ruilmiddel. Het is immers veel handiger over een waar te beschikken die zelf de uitdrukking is van de waarde van alle andere waren en dat de ruil van de ene waar tegen de andere mogelijk maakt.

10 K. Marx, *Ponden, shillings, penny's, of een klassenbegroting en wie ervan profiteert*, K. Marx en F. Engels, Werken, deel IX, p. 146, Russische uitgave, eigen vertaling.

11 Bron: http://www.debtagency.be/fr_data_indicators.htm.

12 *L'Echo*, 31 maart 2008.

Een voorbeeld: als de waarde van 10 broeken (dat wil zeggen de hoeveelheid noodzakelijke arbeid om ze te produceren) gelijk is aan 2 stoelen die zelf evenveel waard zijn als 1 tafel, dan wordt de ruil van 10 broeken voor 1 tafel een probleem. Maar met het geld als algemeen equivalent zijn 10 broeken = 2 stoelen = 1 tafel = 10 euro. Door het algemeen equivalent wordt de ruil dus wel mogelijk.

'Zodra de rol van algemeen equivalent samenviel met een bepaalde waar, bijvoorbeeld met het goud, ontstond de geldvorm van de waarde. (...) Voortaan wordt de waarde van alle waren uitgedrukt in de gebruikswaarde van het goud, dat algemeen equivalent is geworden. Geld is een waar die fungeert als algemeen equivalent van alle andere waren: het belichaamt maatschappelijke arbeid en brengt de productieverhoudingen van de warenproducenten tot uitdrukking.'¹³

Dat het geld zelf een waar is, blijkt trouwens uit het feit dat dollars, euro's enzovoort kunnen gekocht en verkocht worden.

Maar Marx trekt zijn analyse van het geld door: hij bewijst dat het geld een rol speelt in de kapitaalaccumulatie.

Of het geld nu gebruikt wordt voor de aankoop van een waar of voor de aankoop van arbeidskracht (het loon van de werker) betekent niet identiek hetzelfde. Als ik een tv-toestel koop, ruil ik die waar voor een waar met dezelfde waarde: met mijn 300 euro koop ik een tv ter waarde van 300 euro. Maar als ik een kapitalist ben en de werker 300 euro (in geldvorm) betaal, dan eigen ik mij ook de bijkomende waarde toe die de werker heeft gecreëerd, want de 300 euro komen niet overeen met de totale waarde van de arbeid van de werker. Elke keer dat een kapitalist dit doet, treedt het geld op als kapitaal dat het initiële kapitaal komt aandikken. En zo lijkt het alsof de winst voortkomt uit het kapitaal zelf, terwijl ze in feite voortkomt uit de arbeid van de werker. In één klap wordt de sociale uitbuitingsverhouding voor de werker weggemoffeld. Het geld heeft dus ook een fetisjkarakter. Maar aangezien het loon de werker nauwelijks in staat stelt zijn arbeidskracht te vervangen, gaat hij elke dag opnieuw aan de slag voor zijn karige centjes, terwijl hij de winsten opstapelt voor de kapitalist. Hoe meer geld de kapitalist dus heeft, hoe meer hij de werker kan uitbuiten.

Marx heeft ook aangetoond dat de meerwaarde de bron is van alle winst, of die nu voortkomt uit handelsactiviteiten, bankactiviteiten, andere financiële of industriële activiteiten (het productieproces). De

¹³ *Leerboek politieke economie*, Academie der Wetenschappen van de Sovjet-Unie, Economisch Instituut, oorspronkelijke uitgave augustus 1954, huidige uitgave januari 2007, p. 96.

interest op de lening maakt deel uit van de meerwaarde. De meerarbeid die uit de werker geperst wordt, is op zich niet interessant voor de kapitalist. Wat heeft de kapitalist eraan goederen op te stapelen als er een equivalent is, namelijk geld? Niets, natuurlijk. Op het ogenblik van de verkoop van 'zijn' product, (tussen aanhalingstekens want het product behoort immers niet de kapitalist toe; het product is in feite eigendom van de producent en dat is de werker) ontvangt de kapitalist geld in ruil: het monetaire equivalent. Opdat de meerwaarde nuttige winst wordt voor de kapitalist, moet er geld aan te pas komen.

Zonder geldschepping zou er van kapitaalaccumulatie geen sprake zijn. Om winst te kunnen maken moet er dus een constante geldschepping zijn die het equivalent is van de toename van de beschikbare goederen. Als de geldmassa gelijk blijft bij een stijging van de productie dan zou de kapitalist op het ogenblik van de verkoop maar in geldvorm kunnen recupereren wat hij heeft uitgegeven aan lonen en productiemiddelen. Hij zou dus geen enkele winst maken. Ook zouden in dit denkbeeldige geval de prijzen blijven dalen. Bijvoorbeeld: er is voor 1.000 euro geld in circulatie en er worden 1.000 broden gebakken. 1 brood kost 1 euro. Als de kapitalist de productie opdrijft tot 2.000 broden (door een opdrijving van de productiviteit) dan zal 1 brood bij een beschikbare hoeveelheid geld van 1.000 euro maar 0,5 euro meer waard zijn. Het omgekeerde gebeurt bij inflatie.

De geldmassa moet dus meer groeien dan de productie opdat de kapitalist, de eigenaar van de productiemiddelen, bij elke productiecyclus meer dan zijn voorschotten opstrijkt: de winst. De meerwaarde, die geproduceerd wordt door de arbeid, kan dan uitgedrukt worden in zijn geldvorm en de kapitaalgroei mogelijk maken.

En hier komt het krediet op de proppen. Met het krediet anticiperen de kapitalisten op de geldelijke winst en maken de afzet van de geproduceerde waren mogelijk. Ze eigenen zich op voorhand de sociale arbeid (de meerwaarde die ze uit de werkers zullen persen) toe. Hun accumulatiehonger maakt dat zij niet zonder dat krediet kunnen. En zodoende spreiden de kapitalisten het bedje voor de crisis: dat ze anticiperen op het werk dat nog moet uitgevoerd worden, betekent dat ze ervan uitgaan dat de afbetalingscapaciteit van de werkers onophoudelijk stijgt. Maar zoals we hebben gezien, daalt de koopkracht tijdens economische recessies en kunnen de werkers onmogelijk nog de leningen aflossen.

De *subprime*-lening of de onteigening van de werker

De crisis in de vastgoedsector in de VS, te wijten aan de beruchte *subprimes*, en de gevolgen ervan voor de wereldeconomie sleuren, de beurzen mee en veroorzaken een waterval van faillissementen bij de banken. Maar wat zijn de gevolgen voor de werkers?

Wat is een *subprime*-lening?

De volledige Engelse benaming van dit soort hypothecair krediet is *subprime mortgage* (subprime hypotheek).

Subprime betekent dat het krediet wordt toegekend aan een lener die onvoldoende kan waarborgen dat hij de lening zal kunnen terugbetalen, bijvoorbeeld omdat hij te weinig verdient. Voor dit soort kredieten wordt altijd een variabele interest aangerekend (wat heel belangrijk is). De eerste twee jaar is de interest laag, daarna zeer hoog. Ook is de looptijd van zo'n lening lang: 40 of 50 jaar. De enorme winsten die zo op lange termijn kunnen worden gemaakt, verklaren waarom de Amerikaanse banken er zo tuk op waren die leningen te slijten. De klanten worden onderverdeeld in drie categorieën: *subprime*, *prime* of *non-prime*. Het risico dat de kandidaat-lener de lening niet zal kunnen terugbetalen, wordt bepaald door *credit scoring*; een aantal criteria worden nagegaan zoals leeftijd, beroep, adres, inkomen, familiale situatie, lopende kredieten, voorgeschiedenis van wanbetalingen en soms zelfs afschriften van gerechtelijke dossiers. Het zijn privé-ondernemingen die de *credit scoring* opstellen. *Fico* is het best bekende. Als uit het onderzoek blijkt dat de klant mogelijk insolvent is, dat wil zeggen als hij minder dan 620 punten scoort, komt hij terecht in de categorie *subprime*. Klanten met relatief weinig risico (rond de 650 punten) belanden in de categorie *prime* en de *non-primes* zijn de klanten waarbij de bank zo goed als geen risico loopt, met andere woorden: de rijken. Het spreekt voor zich dat de categorie *subprime* vooral de armen en de *working poor*¹⁴ omvat. Naar schatting is zowat 25% van de Amerikanen zo'n *subprime*-lening aangegaan.

14 *Working poor*: hoewel je werkt, ben je toch arm. Dit soort mensen komt meer en meer voor in alle kapitalistische landen. Hun beperkte inkomen maakt het hun onmogelijk goed te leven.

Oorsprong van de leningen

Sinds Reagan is het motto van elke Amerikaanse regering: elke Amerikaan zijn eigen huis. Een hervorming van de hypotheekleningen en de deregulering van twee nationale kredietinstellingen¹⁵ moesten het de Amerikanen makkelijker maken om geld te lenen. Maar meteen viel ook de wettelijke bescherming weg, want de vroegere wet bepaalde dat wie insolvent was, geen lening kon krijgen.

De banken maakten de leningen ook nog extra-aantrekkelijk: in het begin werden leningen aangeboden met een looptijd van slechts 30 jaar, waarbij men de eerste twee jaar alleen de interesten moest betalen. De tarieven lagen ook lager dan het officiële rentetarief. Maar na twee jaar konden de variabele interesten tot vijf maal hoger oplopen.

Aanvankelijk dienden deze leningen enkel voor de aanschaf van goedkope woningen. Later hebben ze er vooral voor gezorgd dat de Amerikaanse huishoudens veel bleven consumeren, een *conditio sine qua non* om de Amerikaanse economie draaiende te houden en de groei kunstmatig op te peppen. De leningen werden dus ook verstrekt als consumentenkrediet met het huis als waarborg. Bij meerdere leningen kon de garantie voor de bank van de 1^e, 2^e of 3^e rang zijn. De bank die de 1^e rang bekleedde, kon het eigendom laten verkopen vanaf de eerste niet-betaling. De bank van de 2^e rang moest wachten op het aflopen van de eerste hypotheek en de bank van de 3^e rang op het aflopen van de eerste en de tweede hypotheek. Het vraagt niet veel verbeelding om je voor te stellen welke hoge interesten de banken van 2^e en 3^e rang aanrekenden. Vergeet ook niet dat de belastingadministratie in de VS – net als in België trouwens – voorrang heeft op alle andere schuldeisers. Ze kan altijd overgaan tot de gedwongen verkoop van het huis van de belastingplichtige, zelfs als het nog niet volledig afbetaald is!

Dankzij de grote stijging van de vastgoedprijzen konden de Amerikaanse huishoudens zich een hele tijd uit de slag trekken. Als ze in moeilijkheden kwamen, hoefden ze enkel hun eigendom te verkopen,

15 Het ging om *Fanny Mae* en *Freddy Mac*: twee semi-openbare mastodonten voor hypotheekleningen die meer dan 50% van de Amerikaanse hypotheekmarkt voor hun rekening namen. In feite bepaalt de Amerikaanse wet dat je niet meer dan 20% van het kapitaal moet hebben om vastgoed aan te schaffen. Het goed op zich dient als waarborg ingeval van wanbetaling. Let wel: zelfs in het geval van semi-openbare instellingen is een deel van het kapitaal afkomstig uit de privésector. Voor ex-*Fanny Mae*: AXA 4,5%, *Bank of America* 1,7%, *Barclays* 5,1%, *Fidelity* 8%, *Capital Research* 6,9%. Voor *Freddy Mac*: AXA 4,7%, *Barclays* 4,6%, *Allianz* 2,4%, *Fidelity* 7,9%, *Goldman Sachs* 3,3%. Het is begrijpelijk dat de privé-banken heel wat druk hebben uitgeoefend om een wetswijziging te verkrijgen.

ze konden zelfs nog een kleine bonus incasseren. Sommigen verhuurden hun huis voor het bedrag van de maandelijkse afbetaling en gingen zelf in een caravan of zelfs in hun wagen wonen.

Maar drie elementen – eigen aan de kapitalistische crisis – strooiden roet in het eten. De lonen stagneerden en daalden zelfs, de rentetarieven gingen omhoog en de waarde van het vastgoed verminderde.

De voorbije jaren heeft de Amerikaanse centrale bank 17 keer de rentetarieven¹⁶ verhoogd. Uiteraard volgden de variabele rentetarieven van de hypotheekleningen, namelijk een stijging met 4 punten in twee jaar. Toen de lonen stagneerden, begonnen de Amerikaanse werkers hun huizen te verkopen. De stijging van het aanbod op de vastgoedmarkt samen met de dalende vraag, door de stagnatie van de lonen, deed de waarde van de huizen dalen. Voor veel gezinnen was dat fataal: ze kregen hun woning niet meer verkocht voor de prijs van de lening (door de daling van de waarde van het vastgoed) en ze konden onmogelijk zelf de lening verder aflossen (de interesten waren gestegen en de lonen waren niet gevolgd). Meer en meer mensen werden uit hun huis gezet, wat echter niet betekende dat ze ook van de lening af waren. De verkoop van het huis na de inbeslagname bracht immers minder op dan het bedrag van de lening plus de interest. De mensen stonden op straat en zaten voor de rest van hun leven tot over de oren in de schulden... Velen waren zo levenslang aan hun bank geketend. In zo'n situatie gaat heel het loon naar de schuldaflossing.

De bank had tientallen miljoenen kandidaat-leners niet gevraagd hun inkomen te verantwoorden. Naar schatting enkele miljoenen daarvan zijn het slachtoffer geworden van deze crisis.¹⁷ Er zat voor hen niets anders op dan te gaan kamperen in een mobilhome aan de rand van de grote Amerikaanse steden. De woningen gingen tegen zo'n lage prijs van de hand, dat bepaalde ondernemingen zich gingen specialiseren in de opkoop van huizen om ze daarna te verhuren. Het toppunt is dat in sommige gevallen de nieuwe huurders de vroegere eigenaars waren.

De kapitalisten hebben het in dit verband over 'foutjes'; voor ons heeft dit alles te maken met de grondslag van het systeem: de niet-aflatende jacht op winst, ook al moet men over lijken gaan. De kapitalisten over-

16 De rentevoeten die dagelijks worden vastgelegd door de centrale bank van een land of door een monetaire instelling om de economische activiteit te regelen. Aangezien de banken van elkaar of van de centrale bank lenen, moeten de rentetarieven die zij aan hun klanten aanrekenen hoger zijn dan die van de centrale bank, anders maken ze geen winst.

17 Naar schatting staakten 1,25 miljoen Amerikaanse huishoudens hun betalingen in 2006. Hun aantal nam daarna alleen nog toe.

schrijden zelfs de grens van de wettelijkheid en hebben niet de minste ethische bekommernis. Deze actoren, de bankiers die zich zo respectabel voordoen, speculeren met de armen tot het bittere einde. De uitbreiding van de markt is een voorwaarde voor de overleving van het kapitalisme.

Met de onophoudelijke daling van de rentetarieven lokte de Fed¹⁸ een enorme stijging van de geldmassa uit. Uit schrik voor inflatie trok hij vervolgens de rentetarieven op met als gevolg een belangrijke stijging van de hypothecaire rentevoeten (in de VS zijn deze rentevoeten variabel). Maar de banken kunnen niet onbeperkt nieuwe hoeveelheden geld creëren (zie hoger) en dus ook niet onbeperkt leningen toekennen. Om die beperking te overstijgen gaan ze over tot de 'effectisering' van hun schuldvorderingen.

De effectisering van schulden

De effectisering van schulden is een techniek uit het begin van de jaren tachtig. Om er gebruik van te kunnen maken, moest de wet aangepast worden. Het gaat dus wel degelijk om een doelbewuste beslissing van een neoliberaal beleid en niet zomaar om een foutje in het systeem. Later dook de techniek ook op in Europa.

Effectisering betekent dat de banken hun schuldvorderingen uit de balans halen om ze te verkopen aan andere investeerders of andere banken. Op die manier ontdoen de banken zich meteen ook van de risico's. Gedreven door hebzucht haptten de financiële actoren (banken, investeringsfondsen, *hedge funds* en zelfs pensioenfondsen) maar al te gretig toe. Het hoge risico verzekerde hen immers van een hoog rendement en dat is waar het bij deze *subprime*-leningen per definitie om te doen was. En niet alleen Amerikanen kwamen erop af maar ook buitenlanders. In feite schreven de Amerikaanse banken leningen uit om ze daarna in heel de wereld te verkopen. Zo recupereerden ze massa's geld dat ze konden gebruiken voor nieuwe leningen die ze weer gingen verkopen enzovoort, tot de hele machine op hol sloeg.

Als een bankier weet dat hij een lening onmiddellijk kan verkopen en uit de balans halen via een risicobelegging van de opkoper, vloeien daar automatisch twee gevolgen uit voort. Ten eerste: de effectisering wil nog meer winst halen uit de financiële activa. Ten tweede: de bank kan daardoor nog meer risico's lopen en dus nog meer geld lenen aan insolvente klanten. Als de bankiers verplicht zouden zijn hun kredieten

18 Federal Reserve, afgekort Fed, is de centrale bank van de Verenigde Staten van Amerika.

in de balans te vermelden, zouden zij de solvabiliteit van hun klanten veel grondiger onderzoeken.

De Amerikaanse financiële instellingen hebben meer dan 70% van de vastgoedleningen – al dan niet *subprime* – geëffectiseerd. Op een totaal bedrag van 11.094 miljard dollar aan hypothecaire leningen op het einde van 2007 betekent dit een effectisering van 7.700 miljard dollar.¹⁹ Het maximale percentage voor *subprime*-leningen was 23%.²⁰

In grote lijnen komt het voor de banken hierop neer: snijd je schuldvorderingen in schijfjes en maak er verhandelbare effecten van. Een deel met hoog risico, een deel met een gemiddeld risico, een deel met laag risico enzovoort en maak er een geheel van dat je van de hand kan doen. Maar wanneer in het begin van 2007 de *Fed*, die moet instaan voor de regulering van de financiële markten, haar rentetarieven verhoogt om een inflatie tengevolge van de aangroei van de geldmassa te verhinderen, maakt hij het meteen voor miljoenen Amerikaanse gezinnen onmogelijk hun lening verder af te betalen. De banken panikerden. Hun schuldvorderingen zijn in waarde gedaald. En de investeerders die de schuldvorderingen hebben opgekocht via effectisering beginnen massaal te verkopen, uit schrik er het volledige bedrag bij in te schieten. Door de wet van vraag en aanbod verliezen deze 'effecten' nog meer aan waarde. De hele boel spat als een luchtbel uiteen. En aangezien die 'effecten' over heel de planeet verspreid zijn, komen wereldwijd alle grote banken in moeilijkheden. De correcte terugbetaling van de banken aan elkaar is een vitaal element voor de goede werking van het banksysteem. Maar als bank A, die geld heeft geleend van bank B, die op zijn beurt geld heeft geleend van bank C, niet kan terugbetalen aan bank B, zal deze laatste natuurlijk ook niet kunnen terugbetalen aan bank C enzovoort. Het bekende domino-effect.

Het kapitalistische systeem kan dus alleen maar uitmonden in de onteigening van de werkers. Door de werker kunstmatig om te vormen tot 'eigenaar' (als je heel je leven moet afbetalen, ben je niet echt eigenaar), ontnemt hij hem zijn loon onder de vorm van vastgoedleningen en interesten die hij levenslang moet opbrengen. Het is op het ogenblik zelf dat de kapitalist de werker 'toelaat' eigenaar te zijn, dat zijn onteigeningsproces eindigt en hij voor de rest van zijn leven arm blijft. De kring is gesloten. De crisis van de *subprime*-leningen is dus

19 Federal Reserve, Statistical Release z1.

20 Bureau of Economic Analysis.

niet zomaar een foutje of een geintje van een stel misdadigers, maar zit ingebakken in het kapitalistische systeem zelf.

Oktober 2008

François Ferrara is verantwoordelijk voor de afdeling Luik-West van de Partij van de Arbeid van België. Na zijn studie in de rechten werkte hij als arbeider bij Cockerill, de kerncentrale van Tihange en bij Inbev waar hij deel uitmaakte van de syndicale delegatie van het ABVV.

Kris Merckx: *Dokter van het volk*

Het verhaal van Geneeskunde voor het Volk: dokteren aan mens en maatschappij

Er zijn twee dingen waar je niet aan moet twijfelen. Een eerste is Geneeskunde voor het Volk. En een tweede is dat je gewoon naar de boekhandel moet stappen om het boek '*Dokter van het volk*' van Kris Merckx te kopen. Om Geneeskunde voor het Volk te begrijpen.

Want, vandaag staat Geneeskunde voor het Volk er. Als een huis. Of beter als elf huizen. Samen met 56 dokters, 70 medewerkers en meer dan 100 vrijwilligers. 'De gedachte deel uit te maken van deze organisatie met haar verwezenlijkingen, haar weerklank en haar traditie, zorgt voor een gevoel van trots.' Dat is het besluit van Karel Van Bever, de jonge arts uit Zelzate die onlangs negen maanden als interimaris aan het werk trok in de Antwerpse haven, in het nawoord van het boek. Kortom, wie kon het verhaal van Geneeskunde voor het Volk beter te boek stellen dan de *founding father* zelf?

Het is 1970. Het is mijnstaking. Overdag is Kris Merckx een voorbeeldige eerstejaarsassistent aan de KULeuven. 's Avonds is hij solidair met de strijd van de koolputters in Limburg. Op en af tussen Leuven en Limburg gaat de wereld open. Hij ontmoet de Poolse mijnwerker Janusj. 'Het stof dat hij had ingeademd was puur silicium, steenstof, dat nog veel schadelijker is dan kolenstof. En nu had hij bakstenen in zijn borstkas in plaats van longen.' Vanaf het begin borrelt de revolve over het onrecht. 'In de cursus longziekten stond dat de gemiddelde levensverwachting van de ondergrondse mijnwerkers beduidend lager ligt. In Limburg zag ik wat dat betekende voor de mens-mijnwerker. Het idee dat het kapitalisme ziek maakt kreeg de gestalte van vlees en bloed. Want stoflong kan voorkomen worden. Met waterbesproeiing,

met maskers en afzuigsystemen. Maar dat kost centen. En in het kapitalisme geldt nu eenmaal de wet van de maximale winst.'

Als later dat jaar in Hoboken de scheepsbouwers van Cockerill Yards in staking gaan, krijgt het idee van Geneeskunde voor het Volk echt gestalte. 'Het enthousiasme van onze vrienden scheepsbouwers voor een groepspraktijk werkte aanstekelijk. In de arbeiderskringen van Hoboken voelde ik me stukken meer thuis dan in academisch Leuven. Mijn pas afgestuurde collega Michel Leyers dacht er ook zo over. Ja, we zouden samen in Hoboken een groepspraktijk beginnen.'

Symbolen van een nieuwe maatschappij

Maar dat loopt niet van een leiden dakje. De groepspraktijk wordt niet aanvaard als stageplaats voor studenten geneeskunde. Er moet meteen al betoogd worden opdat de eerste twee stageairs, Angel Weetjens en Erik Vanobbergen, een diploma zouden krijgen. En dan volgt de lange strijd met het medische establishment. 'Geneeskunde voor de centen, neen. Geneeskunde voor het Volk, ja.' De naam ontstaat op één van de avondbetogingen tegen de Orde van Geneesheren die de jonge dokters vervolgt voor hun communistisch engagement. Van Herstal over Genk, tot in Zelzate weten ze burens, patiënten en sympathisanten te mobiliseren, als het moet ook tegen een deurwaarder die onder rijksdwachtbegeleiding de inboedel komt aanslaan, zoals in Genk. Douchekoppen, ijskoud water, bezetterspaella, betoging-met-huisraad, Kris brengt de verhalen in geuren en kleuren.

Geneeskunde voor het Volk leeft. Het leeft in de strijd die het voert. Het leeft in de steun die het geniet. Van het volk. Van syndicalisten en democraten. Van progressieve professoren, zoals Jaap Kruithof die de volksdokters als snel 'symbolen van een nieuwe maatschappij' noemt: 'In deze zaak gaat het om een dieperliggend gevecht. Een klassenstrijd tussen de kapitalistische en de socialistische visie op de geneeskunde. Deze volksdokters strijden ook voor een socialistische maatschappij omdat zij de ziekmakende factoren die in de kapitalistische maatschappij aanwezig zijn willen uitschakelen. Ik heb de grootste eerbied voor de dokters van Geneeskunde voor het Volk die al zo lang dit cruciale gevecht voeren.'

Geneeskunde is een basisrecht. Dat zou eigenlijk evident moeten zijn. Dat was het niet. Dat is het niet. En dat zal het nooit zijn in een systeem waar winstmakerij de norm is. 'Op een avondraadpleging barst Lut in snikken uit. "In mijn halftime zou ik moeten doen wat een

paar jaar geleden nog meer dan twee fulltimers deden. Ik ben helemaal overspannen. Ik slaap bijna niet meer. Ik kan niks meer verdragen van mijn man en de kinderen. Ik heb in niks nog zin." Lut heeft de "ziekte van onze tijd": stress, overspanning, depressie. (...) Het inzicht dat heel wat ziektes hun oorzaak vinden in vermijdbare ongezonde of onveilige arbeidsomstandigheden blijft een van de uitgangspunten van het werk van Geneeskunde voor het volk.'

Die sociale bewegingen komen in het boek tot leven. Het gevecht in de loodhoogovens van de Métallurgie om gewoon de bestaande gezondheidswetten te doen toepassen. De beweging tegen de loodvergiftiging in Hoboken. De moeilijke strijd om rugletsels, als gevolg van het systematisch tillen van zware lasten, te erkennen als beroepsziekte. 'Dokter voor het volk' is tegelijk een waardevol document over de sociale geschiedenis in ons landje.

Idealen worden werkelijkheid

Het boek is meteen een vaccin tegen pessimisme. Idealen worden werkelijkheid. Mensen veranderen de dingen. Geneeskunde voor het Volk wordt realiteit in verschillende steden in het land. Van een paria in het medische landschap wordt het een erkend en gerenommeerd medisch model. Het is door de volhouders dat de dingen veranderen. Kris is een volhouder. Ook op de moeilijke momenten. Dat hebben we nu, misschien meer nog dan toen, nodig. Kris, de eerste medewerkers en dokters werden vervolgd. Hijzelf werd de gevangenis in de Begijnenstraat ingedraaid. En ze hebben hem gek proberen te verklaren. Gratis geneeskunde bij de communisten? Kom zeg. Onwettig. Gek. Tot voor enkele weken werd hetzelfde gezegd over al wie pleitte voor een socialistische maatschappij met een democratisch geplande economie. En kijk, deze week nog schrijft Koen Meulenaere in zijn onnavolgbare satirische *Knack-column*: 'En nu plots, in één dag tijd, bleek dat de generatie van mei 68 het toch bij het rechte eind had.(...) Marx, Merckx, Marcuse,... zelfs grote liberale denkers moesten toegeven dat die gelijk hadden gehad.'

'Ik zie alleen maar patiënten voor wie ik nauwelijks iets kan doen en voor wie een verwijzing te duur of te laat is. Een jongen met een gigantisch abces, een tienjarig meisje dat nog 15 kg weegt door een hartziekte, en een jongen met een ingeklemde liesbreuk...' Aan het woord is dokter Elly Van Reusel. Ze werkt in Manilla, op de Filipijnen. 'Ze werkt voor de wereld', zegt Kris het mooi met de woorden van Karl

Marx. Met de voedselcrisis, de financiële crisis en uiteindelijk ook de systeemcrisis staan we voor turbulente tijden. Als dit boek helpt om nieuwe generaties opnieuw 'de keuze van Kris' te doen maken, dan wordt de beweging om van het socialisme een realiteit te maken alweer een stukje sterker.

Dokter van het volk is Kris Merckx op zijn best. Het boek boeit. Het is, op enkele moeilijke passages na, goed leesbaar. Het doet zin krijgen in meer. Het is niet gemakkelijk om de ervaring van een generatie over te brengen. Kris is daar erg goed in geslaagd. Zonder nostalgisch te worden of een schoolmeestertoontje aan te slagen. In dit boek komen de dokters voor het volk, de patiënten, de vrienden en vrijwilligers, bondgenoten en tegenstanders tot leven.

Dokter van het volk dient ook om 'het beste van België' te begrijpen. De mooie kant. Naadloos van de mijnwerkerscités in Genk naar de volkswijken van Herstal. Van de groepspraktijk van Marcinelle, waar dochter Sofie actie is, naar die van Zelzate. Van de studentenrevoltes einde jaren 1960 naar de arbeidersstrijd begin de jaren 1970. En vooral over de samensmelting van beiden, over de geboorte van Amada en de PVDA, en over hoe een jonge partij haar idealen in daden weet om te zetten.

Titel: *Dokter van het volk*

Auteur: Kris Merckx

Uitgeverij EPO, Berchem, 2008, 422 p.

ISBN 978 90 6445 497-4 [paperback (15 x 22,5 cm)]

Noam Chomsky: *Mislukte Staten. Machtsmisbruik en de aanslag op de democratie*

Het boek gaat uitgebreid in op de tegenstelling tussen het discours over mensenrechten en democratie die de Verenigde Staten in de hele wereld verdedigen en de concrete Amerikaanse praktijk van agressie, foltering, schending van mensenrechten en het aan de laars lappen van het internationaal recht.

Waar de Verenigde Staten herhaaldelijk hun recht doen gelden door wereldwijd militair op te treden tegen 'mislukte staten', draait Noam Chomsky de rollen om. Hij toont aan dat de VS zelf heel wat kenmerken van een 'mislukte staat' vertonen en daardoor een bedreiging vormen voor zichzelf en de rest van de wereld.

Dit is geen actualiteitsboek, het is in 2006 geschreven. Toch is dat geen belemmering, integendeel misschien. Chomsky vermeldt en analyseert zeer concrete gegevens over de Amerikaanse militaire, economische en sociale politiek in het buitenland en in de VS zelf. Hiermee doorprijkt hij, één voor één, de mythes van democratie en vrijheid.

De auteur taxeert de kwalijke gevolgen van de bezetting van Irak en toont hoe Washington zichzelf vrijstelt van internationale normen zoals het VN-Handvest, de Conventies van Genève en het Kyoto-protocol. Hij onderzoekt waarom het Amerikaanse kiessysteem een politiek alternatief uitsluit en zo een democratie die naam waardig, belemmert.

Mislukte Staten – mét hoofdletters – maakt een krachtige, duidelijke en goed onderbouwde analyse van een supermacht die zichzelf het recht toe-eigent andere landen om te vormen naar haar beeld, terwijl haar eigen democratische instellingen in een ernstige crisis verkeren en haar roekeloos beleid de wereld in gevaar brengt.

Noam Chomsky (1928) is Amerika's meest vooraanstaande dissident. Hij is emeritus hoogleraar linguïstiek aan het Massachusetts Institute

of Technology. In 2005 werd hij door de lezers van het Britse tijdschrift *Prospect* en het Amerikaanse magazine *Foreign Policy* verkozen tot 'invloedrijkste (hedendaagse) intellectueel'.

Uitgebreide bio-bibliografie en overzicht van andere werken op www.epo.be.

Titel: *Mislukte Staten*

Ondertitel: *Machtsmisbruik en de aanslag op de democratie*

Auteur: Noam Chomsky

Uitgeverij EPO, Berchem-Antwerpen, 2008, 336 p.

ISBN: 9789064454745 [paperback (15 x 22,5 cm)]

Eric De Mildt en Hilde Pauwels: *Fabriekswerk*

Foto's en verhalen van arbeiders

De makers van dit boek verzamelden getuigenissen en foto's van arbeid(st)ers uit meer dan 25 verschillende bedrijven in Vlaanderen. De lijst van bedrijven is zeer divers, het is een staalkaart gaande van KMO's tot grote ondernemingen, van familiebedrijven tot vestigingen van multinationals.

Dit boek geeft de arbeiders een stem en een gezicht. Het zijn verhalen uit het leven op de werkvloer zoals het is, zonder een blad voor de mond. Het beeld dat hierdoor geschetst wordt van het arbeidersleven is heel menselijk. Het is, zoals ACV-voorzitter Luc Cortebeek in zijn nawoord schrijft 'geen miserabilistisch verhaal geworden, met de arbeiders louter als lijdend voorwerp'. ABVV-voorzitter Rudy De Leeuw heeft het in zijn nawoord over 'diepmenselijke, vaak ontroerende' verhalen.

Er is geen systematische opbouw van de interviews, de inhoud wordt grotendeels bepaald door wat de geïnterviewde zelf kwijt wil. In de marge wordt er bijkomende informatie gegeven over de geschiedenis en de activiteiten van het bedrijf. Op die manier krijgt het geheel een nogal anekdotisch karakter, en wordt de soms ijzersterke inhoud van de interviews wat warrig en vluchtig. Je kan dit boek lezen als een fotoalbum, dat op iedere bladzijde de sfeer van de werkvloer uitademt, maar het boek heeft minstens zoveel waarde als politiek statement van de eenentwintigste-eeuwse arbeid(st)er. Al is de opbouw hiervoor niet ideaal.

Een eerste belangrijke verdienste van dit boek is dat het toont hoe *beslissingen die hoog boven de hoofden van de werknemers worden genomen* – zowel op bedrijfsniveau, zoals een faillissement of een reorganisatie, als op overheidsniveau, zoals het generatiepact – *een enorme impact kunnen hebben op het leven van de werknemers.*

Hedwin, een 49-jarige ABVV-afgevaardigde bij Volkswagen in Vorst, beschrijft wat er in november 2006 bij Volkswagen gebeurde: 'Soms denk ik dat de oplossing met Audi op voorhand was gekend, het kan haast niet anders.' (...) 'We leverden 20 procent in. Van een 35-uren week verschoven we naar een 37-uren week. Wie nachtploegen deed, raakte ook die premies kwijt en verloor bijna 35 procent van zijn inkomen. Ook vroeger werden ons inleveringen gevraagd. Dat was om voor werkgelegenheid te zorgen. Wel? Waarvoor deden we dat? Om ruim 3500 mensen op straat te zetten?'

Doorheen de verhalen van de arbeid(st)ers komen steeds dezelfde thema's terug. Thema's die kunnen ondergebracht worden onder de noemer *waardig werk*.

Een eerste pijler van dit waardig werk is *werkzekerheid*. Het in de wacht slepen van een vast contract, met degelijke bescherming tegen ontslag, wordt door alle geïnterviewden als een zeer belangrijk gegeven beschouwd. Mensen die als uitzendkracht aan de slag zijn, zijn vaak maar met één ding bezig: zo snel mogelijk een vast contract krijgen. De Leuvense onderzoeksgroep voor stress, gezondheid en welzijn van het departement psychologie stelt dat tijdelijke contracten of uitzendarbeid zelden tot nooit worden gekozen omwille van specifieke voordelen van tijdelijk werk.¹

Tijdelijke contracten – al dan niet als uitzendkracht – blijken ook in de verhalen in dit boek erg onpopulair te zijn.

De medische literatuur geeft aan deze subjectieve voorkeur voor vast werk een objectieve dimensie: zo stelde een Finse onderzoeksgroep onder leiding van Kivimäki vast dat tijdelijk werk geassocieerd is met een verhoogde mortaliteit in vergelijking met vast werk. In de groep van de werklozen is de mortaliteit nog hoger.² Talrijke andere studies bevestigen de negatieve impact van werkonzekerheid op de gezondheid van de werknemers.

Nochtans maken steeds meer bedrijven gretig gebruik van interim-kantoren wanneer ze op zoek zijn naar nieuw personeel. Hiermee begeben ze zich in sommige gevallen buiten de wet. Die voorziet immers maar in 3 motieven voor uitzendarbeid: ter vervanging van een vaste werknemer, ter invulling van een vermeerdering van werk en ter uitvoering van uitzonderlijke werken.

1 www.steunpuntwav.be/download/nl/641953/pdf.

2 <http://aje.oxfordjournals.org/cgi/content/full/158/7/663>.

Naast werkzekerheid wordt ook de *combinatie met het gezinsleven* aanzien als een belangrijk criterium voor waardig werk. Een vast uurrooster maakt het mogelijk om het familiale leven te plannen.

Een derde aspect van waardig werk is het *salaris*. De meningen over hoe hoog het loon precies moet zijn lopen uiteen, net als de tevredenheid over het huidige loon. Over de dalende koopkracht is er dan weer eensgezindheid.

Een vierde aspect van waardig werk is de directe en indirecte impact op de *gezondheid*: veilige werkomstandigheden zijn enorm belangrijk. Verschillende arbeid(st)ers beschrijven de lichamelijke ongemakken waarmee ze geconfronteerd werden. Soms is er een conflict tussen werkdruk en veiligheid.

Medische literatuur geeft ook hier interessante achtergrondinformatie. Zo werd er in 2005, onder leiding van Allard Dembe in de VS een studie uitgevoerd die de impact van overuren en lange werkdagen naging op het arbeidsongevallenrisico. De onderzoekers concludeerden dat het ongevalrisico toeneemt met het aantal werkuren per dag of per week. Ze konden aantonen dat die toename niet het gevolg is van het feit dat lange werkdagen vaak voorkomen in sowieso al gevaarlijke arbeidsmilieus of van het feit dat de mensen in kwestie gewoon langer blootgesteld zijn aan de gevaren op het werk. Het beperken van lange werkdagen of overuren is volgens de onderzoekers dan ook een belangrijk onderdeel in de preventie van arbeidsongevallen.³

Een vijfde belangrijk aspect van waardig werk heeft te maken met de *werkdruk*. Verschillende voorbeelden in dit boek tonen aan hoe de grenzen van het menselijk kunnen worden opgezocht. Ondanks het feit dat in vele gevallen machines het werk minder fysiek belastend maakten is er toch overal een toename van de werkdruk waarneembaar.

Tenslotte zijn er nog een resem *andere belangrijke aspecten verbonden aan waardig werk*. Al deze facetten komen in dit boek tot uiting. Een greep hieruit: inspraak in de werkomstandigheden, kans om vakmanschap en ervaring op te doen, wat leidt tot voldoening en meer beroepstrots en soms doorgroeimogelijkheden creëert, een goede sfeer onder de collega's (onderlinge concurrentie wordt allerminst gewaardeerd), respect van de baas, een klein personeelsverloop, een voldoende dosis verantwoordelijkheid en zelfstandigheid, voldoende variatie in de opdrachten.

3 http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/16109814?ordinalpos=2&itool=EntrezSystem2.PEntrez.Pubmed.Pubmed_ResultsPanel.Pubmed_DefaultReportPanel.Pubmed_RVDocSum.

Het boek toont heel mooi aan hoe de *vakbonden* een centrale rol spelen in de verdediging van waardig werk. Talrijke voorbeelden tonen aan hoe de werknemers op een collectieve manier – soms door overleg, soms door strijd – in staat zijn overwinningen te behalen. Zelfs in een tijd van delokalisaties, herstructureringen en faillissementen.

Dit boek is dus een waardevolle situatieschets van de arbeiderswereld in Vlaanderen vandaag.

Een pleidooi voor 'waardig werk' in alle betekenissen.

Titel: *Fabriekswerk*

Auteur: Eric De Mildt en Hilde Pauwels

Uitgeverij Lannoo, Tielt, 2008, 192 p.

ISBN 978-90-209-7709-7 [paperback (21 x 26 cm)]

Verschijnt voorjaar 2009

Henri Houben

De grote crisis van de 21^e eeuw

Een financiële crisis? Een beurskrach? Een recessie op de woningmarkt? Dient men deze al te eenvoudige verklaringen, die zo gretig in de media worden verspreid, niet opzij te zetten? Want wat ons te wachten staat, lijkt ons ernstiger, ingrijpender.

Talrijke deskundigen verzekeren dat het gaat om de belangrijkste crisis sinds 1929. Waarom? Omdat de speculatie uit de hand gelopen is? Door de ontsporing van de kapitaalmarkten? Omdat de banken te veel hebben geleend aan mensen die hun leningen niet kunnen terugbetalen?

Om dit te begrijpen keert Henri Houben terug naar de oorzaak van de problemen en hij schetst de historische ontwikkeling ervan: de ontwikkeling van het kapitalisme in de na-oorlogse periode, het verschijnen van de eerste tekenen van overproductie (en van overcapaciteit), de Amerikaanse reactie in 1979-1981 om een groei te creëren gebaseerd op de kolossale verrijking van een handvol kapitalisten en het maken van schulden... Dit overzicht toont dat bubbel die in 2007-2008 uiteenspatte op de woningmarkt, lang niet de eerste is. Telkens de aandelenkoersen ineenstuikten heeft de Amerikaanse overheid de speculatiegolf aangewakkerd. De laatste keer door hypothecaire kredieten waartoe ook de *subprime*-leningen behoren. Gezinnen die weinig kans hadden om ze te kunnen terugbetalen, kregen deze leningen. Alle maatregelen hebben de crisis alleen maar kunnen uitstellen en het echte probleem verbergen: het kapitalisme zoekt maximumwinst en is daarbij verplicht de kip met gouden eieren, de consumerende werknemer, te doden. Hij krijgt een zo laag mogelijk loon, maar daardoor kan hij niet langer kopen wat hij voortbrengt. Zijn productie wordt overproductie.

Volgens de auteur staat men ongetijfeld voor een lange, moeilijke periode. De reddingsplannen houden in dat landen met een enorme schuldenlast, zich nog meer in de schulden steken. De motor van de wereldgroei, het verbruik van de Amerikaanse gezinnen, is stuk. Tot hiertoe dient er zich niets aan dat hem kan vervangen.

In wat voor maatschappij leven wij? De crisis stelt die vraag heel nadrukkelijk. Al meer dan 25 jaar bevoordelen de regeringsmaatregelen de bedrijven, hun leiders en hun aandeelhouders. Zij hebben het vrije verkeer van kapitalen en de ontwikkeling van de kapitaalmarkten bevorderd. Maar vandaag blijkt dat dit alles de crisis slechts heeft versneld en wordt de rekening gepresenteerd aan de wereld van de arbeid: herstructureringen, opzegging van contracten van tijdelijke werknemers, uitbreiding van economische werkloosheid als voorbode van waarschijnlijke afdankingen en faillissementen.

Wat is dat voor een samenleving waarin de leiders alle profijt opstrijken wanneer het goed gaat en, wanneer het slecht gaat, de lasten en de problemen voor de loontrekkers zijn? Hoe kan men instemmen met een dergelijke ongelijkheid in de verdeling van de rijkdommen die, in ieder geval, uitloopt op een economische blokkering?

Waarom kunnen we ons verwachten? Hoe de crisis te boven komen? Het boek probeert een antwoord te geven op al deze vragen.

Inhoudstafel

Inleiding

1. De oorsprong ligt in de *subprime*-leningen
2. Hoe een kleine sector een grote crisis kan ontketenen
3. Alles begint in 1973
4. Het antwoord van de Amerikaanse oorlogstoker
5. De herbevestiging van de Amerikaanse hegemonie
6. Het concurrentievermogen als wereldnorm
7. Van bubbel naar bubbel
8. De crisis van overproductie
9. Oorzaken en gevolgen
10. 1929: als een crisis een krach is
11. Kan de crisis nog worden gereguleerd?

Conclusies

Marxistische Studies

Abonnementsprijzen

Gewoon abonnement in België: €20 - met domiciliëring €18 - Buitenland: €30 of \$36
Steunabonnement in België: €50

Stort de nodige som op volgende rekening:

België: 001-1660379-09, IMAST vzw, Kazernestraat 68, 1000 Brussel.

Naam:

Adres:

Postcode: Gemeente:

Land:

Tel.: Fax:

Geboortedatum: Beroep:

E-mail:

- Wil **nummer** van Marxistische Studies ontvangen en betaalt €7,50
(+ €2 verzendingskosten binnenland - €6 buitenland)
- Neemt een **abonnement** (4 nummers, tarieven hierboven) vanaf nr.:

Betaling

Ik betaal de som van:

- Contant Storting of overschrijving
BIC: GEBABEBB / IBAN: BE 52 0011 6603 7909
- Kredietkaart VISA MasterCard American Express

Kaart nr. |_|_|_|_| - |_|_|_|_| - |_|_|_|_| - |_|_|_|_|

Vervaldatum |_|_| / |_|_| / |_|_| Handtekening: _____

Domiciliëring voor Marxistische Studies:

Ik, ondergetekende, _____
geef hierbij aan IMAST vzw de toelating om, tot uitdrukkelijke herroeping, mijn abonnementsgeld te innen voor het debet van mijn rekeningnummer _____-_____-_____

Abonnement normaal

- 4,50€ per nummer
 18,00€ per 4 nummers

Steunabonnement

- 12€ per nummer
 50€ per 4 nummers

Datum _____ Handtekening: _____

2008/84

Voor de administratie

Domiciliëringnummer: _____-_____-_____ Identificatienummer van de schuldeiser IMAST vzw: 00.000 818 758

Terugsturen naar IMAST vzw, Kazernestraat 68, BE-1000 Brussel, België.

Tel.: 32 2 504 01 44

Fax: 32 2 513 98 31

E-mail: imast@marx.be

Wij gebruiken uw gegevens enkel om u te informeren over onze publicaties. Wenst u niet in ons bestand opgenomen te worden, meld het ons.

Heel wat zekerheden komen door de crisis op losse schroeven te staan. Marx was verjaagd van de universiteiten, maar vandaag maakt hij een opgemerkte comeback. Zelfs – of misschien vooral – economen herontdekken hem.

Sommigen hebben hem nooit vergeten. Sinds de krach van de IT-zeepbel in 2001 is **Henri Houben**, een marxistische econome, blijven wijzen op de toenemende kwetsbaarheid van het internationale economische systeem. De Verenigde Staten beschikken niet langer over enige manoeuvreerruimte en een nieuwe krach, minstens even ingrijpend als in 1929, is onvermijdelijk. Samen met **Jo Cottenier** ontcijfert hij de huidige crisis die al 35 jaar smeult. Zij tonen aan dat het om een echte 'systeemcrisis' gaat, veroorzaakt door de grondslagen zelf van het kapitalisme.

Krediet speelt een steeds grotere rol. **François Ferrara** analyseert hoe het krediet de werkende mensen een tweede keer pluimt.

Herwig Lerouge gaat dieper in op de huidige staatstussenkomsten en de oorroverdoende kritiek van de fervente aanhangers van de vrije markt die plotseling de voordelen van een nationalisatie ontdekken. Zij hebben enorme sommen in de banksector geïnjecteerd en een 'soort socialisme voor de rijken' tot stand gebracht.

Sommige nieuwe marxistische trendsetters verkiezen zich te beperken tot Marx' analyse van het systeem. Zij vergeten liever dat Marx, vanuit zijn analyse, een socialistische maatschappij voorstond. Precies dat alternatief kennen de vier auteurs een centrale plaats toe in het debat. Moge dit nummer van *Marxistische Studies* bijdragen tot het (her)ontdekken van de echte Marx.